

TUREN GÅR TIL

REALDANIA

SYMBOLER PÅ KORTENE

TERRÆN

- Byzone
- Industri/ubebygget område
- Gågade
- Park/skov
- Åbent land
- Nationalpark/naturreservat
- Is/gletcher
- Cykelrute
- Vandrerute
- Seværdig bygning
- Landegrænse
- Regionsgrænse

TRAFIK

- Bus
- Færgе
- Havnebus
- Jernbane
- Lufthavn
- Metro
- Motorvej
- Sejlrute
- Sporvogn
- S-tog
- Tog
- Vejnummer

HØJDER

- 6000 - 9000 m
- 4000 - 6000 m
- 3000 - 4000 m
- 2000 - 3000 m
- 1000 - 2000 m
- 500 - 1000 m
- 300 - 500 m
- 100 - 300 m
- 0 - 100 m

SYMBOLER

- Attraktion
- Til attraktion
- Badestrand/bademulighed
- Bjergtop/bjergrigt
- Camping
- Cykeludlejning
- Golf
- Grotte
- Hospital/nødhjælp
- Hotel/hostel
- Information
- Internetcafé/-adgang
- Kabelbane
- Kirke
- Kloster
- Kultur-/naturattraktion
- Moske
- Mølle
- Oldtidsminde
- Parkering
- Posthus
- Ruin/kirke
- Rundkirke
- Scubadykning
- Sejlsport/bådudlejning
- Skovstation
- Slot
- Snorkeldykning
- Synagoge
- Tankstation
- Telefon
- Tempel
- Tunnel
- Turistpoliti
- Udsigtspunkt
- Vandrerhjem
- Windsurfing

SYMBOLER I TEKSTEN

 Afstand	 Natteliv
 Badestrand/bademulighed	 Parkering
 Bank	 Pengeautomat
 Biludlejning/bilrute	 Posthus
 Bjergtop/bjergrigt	 Restaurant
 Busforbindelse/-station	 Ridemulighed/ridecenter
 Café	 S-tog
 Camping	 Scubadykning
 Cykeltur/cykeludlejning	 Sejlsport/bådudlejning
 Entré	 Shopping
 Feriebolig	 Sidehenvisning
 Fiskemulighed	 Ski/vintersport
 Flyforbindelse/lufthavn	 Snorkeldykning
 Færgeforbindelse	 Sporvognsforbindelse
 Golf	 Swimmingpool/spabad
 Guidet tur	 Taxa
 Handicapvenligt/handicap-facilitet	 Telefon
 Hospital/nødhjælp	 Tennis/boldspil
 Hotel/hostel	 Togforbindelse/-station
 Information/turist-	 Turistpoliti
 Internetcafé/internetadgang	 Underholdning
 Kalender/begivenhed	 Vandrerrhjem
 Knallert-/motorcykeludlejning	 Vandretur
 Kultur-/naturattraktion	 Vandski
 Metro	 Website
 Moské	 Windsurfing/surfing
	 Åbningstider

TUREN GÅR TIL

REALDANIA

AF JANNIE SCHJØDT KOLD

GÅ IKKE GLIP AF ...

DOKK1

Efter omlægningen fra industrihavn til aktivt byrum har udenomsarealerne ved Dokk1 givet både store og små aarhusianere mulighed for bl.a. fodbold, styrketræning, koncerter og vandleg i springvandet (► 131).

HAN HERRED & THORUP STRAND

Opførelsen af et bådbyggeri på Slette Strand og genetableringen af Thorup Strands kystlandingsplads har sikret, at kystfiskeriet kan fortsætte i Han Herred i Nordjylland. Den lokale forening Han Herred Havbåde har taget initiativ til projektet (► 165).

CAMØNOEN

Stierne er blevet forbedret, og der er opført shelters og særlige runde bænke på den 175 km lange vandrerute. Turen går gennem skoven, langs markerne og på kanten af klinten på Møn – med en storslået udsigt over havet (► 55).

BLOX

Med åbningen af BLOX i 2018 fik københavnernes adgang til et område ved Københavns Havn, som havde manglet liv i mange år. Nu er der legeplads og café udendørs og restaurant, udstillinger og vækstmiljø for arkitektur, byudvikling og design inde i bygningen (► 13).

TØNDERMARSKEN

Med en unik bygningsarv, et enestående fugleliv og en plads på UNESCOs verdensarvliste er Tøndermarsken et oplagt mål for en oplevelse i Danmark. Marskens muligheder skal løfte området ind i fremtiden og gøre det attraktivt for både fastboende og besøgende (► 110).

INDHOLD

●	BAG OM REALDANIA	
⋮	I færd med at forme Danmark	4
⋮	En historie, der forpligter	6
⋮	Vigtige årstal	9
●	KØBENHAVN	10
⋮		
●	SJÆLLAND	26
⋮		
●	MØN OG LOLLAND-FALSTER	52
⋮		
●	BORNHOLM	64
⋮		
●	FYN OG ØHAVET	76
⋮		
●	SYD- OG SØNDERJYLLAND	94
⋮		
●	MIDT- OG VESTJYLLAND	112
⋮		
●	ØSTJYLLAND	128
⋮		
●	NORDJYLLAND	148
⋮		
●	PRAKTISKE OPLYSNINGER	
	Foreningen Realdania	175
	Medlemskab	175
	Valgmøder	175
	Medlemstilbud	176
	Sådan søger man støtte	177
	Realdania By & Byg	177
	Realdania By & Byg Klubben	177
	Bolius	177
	Kontaktoplysninger	177

REGISTER	178
-----------------	-----

I FÆRD MED AT FORME DANMARK

En vandrerute på Møn, et bæredygtigt hotel på Bornholm og et byudviklingsprojekt i Odense. Realdania går proaktivt og strategisk til værks, når det gælder om at forbedre livskvaliteten gennem det byggede miljø.

"For livskvalitet", "For byen" og "For fremtiden" står der på kaffekopperne, når man træder ind i Realdanias lyse domicil i København. Herfra drives Realdania som en filantropisk forening, der arbejder for livskvalitet for alle i det byggede miljø. Et begreb, der dækker over de mere end 4 mio. bygninger, som udgør rammen om 6 mio. danskeres hverdag i 98 kommuner og 1.400 byer. Foruden parker, udvikling af nye byrum og landskabet, der forbinder det hele. Det er der, hvor man bor, arbejder, går i skole, dyrker sine fritidsinteresser og lever sit liv. Og det er her, Realdania søger at gøre en forskel, der giver livskvalitet på bundlinjen.

FRA BY TIL LAND

Realdanias projekter rækker langt. Fra restaurering af slotte og herregårde, udvikling af havnemiljøer og støtte til ildsjæleprojekter som Cirkusfabrikken i Roslev (p 172) og kulturhuset i Bovbjerg Fyr (p 114). Og til langvarige projekter som etableringen af nye kulturbygninger; Vadehavscentret (p 106), Vendsyssel Teater i Hjørring (p 156) og Royal Arena (p 24) i København. Foruden et nyskabende formidlingscenter i Ilulissat i Grønland.

Mest indgribende virker de store byudviklingsprojekter som fx omdannelsen af den

firesporede Thomas B. Thriges Gade i Odense (p 79). Byplanlægning siger altid noget om vores tid, og da Thomas B. Thriges Gade blev anlagt i 1960'erne, ville man skabe en nødvendig færdselsåre mod havnen, der var byens vækstmotor. Snart er gaden skabt om til by med et mere tæt, levende og bæredygtigt miljø som nutidig vækstmotor.

Samtidig har Realdania fokus på de områder, der ligger længst væk fra byerne, og har med en række indsatser sat massivt ind for at udvikle de stedbundne kvaliteter i landets såkaldte yderområder. Som med Camønoen på Møn (p 55), Havnebadet i Hasle (p 69) og genskabelsen af Nørre Vorupør Landingsplads i Nordjylland (p 168). Det handler om at sikre et sammenhængende Danmark og skabe fornyet stolthed og tiltrækningskraft i områder, hvor befolkningstallet er faldende.

DE SVÆRE PROBLEMER

Ensomhed blandt ældre. Udsatte boligområder. Indeklimaet i vores boliger. Yderområdernes udfordringer. De globale klimaforandringer. Alt sammen svære problemstillinger, hvor Realdania arbejder med det byggede miljø som drivkraft for forandring. Ensomhed bekæmpes gennem bofællesskaber, og dårligt indeklima og sundhed forbedres gennem viden og ændring af vores vaner, for blot at nævne to eksempler.

Målet er samtidig at flytte grænserne for det byggede miljø, at udvikle byggeriet og at gøre hvert projekt til et foregangsprojekt. Fx kan klimatilpasning og turismeforbedringen af Tøndermarsken (p 110) i Sønderjylland danne forlæg for andre kommuners forsøg på at lokke flere til en lokal attraktion eller ressource. Lige som indsatsen for flere seniorbofællesskaber kan være til inspiration for de private aktører i fremtiden. Den bygger på fremskrivning af danskernes boligvalg og demografi. En fremskrivning, der viser, at knap en fjerdedel af den danske befolkning i 2040 vil være 65+.

Som filantropisk forening er Realdania bevidst om den indflydelse, den udøver på det

DET BYGGEDE MILJØ

Det byggede miljø er de menneskeskabte fysiske rammer. Realdanias virkefelt er både store byer, små byer og landsbyer, byrum, parker, bygninger og bygningsarv og de aktiviteter og forandringsprocesser, der knytter sig hertil – byggeri, arkitektur, landskabsarkitektur, restaurering, byudvikling og fysisk planlægning på landet og i byen.

DANMARKS NÆSTHØJESTE FYR, SKAGEN GRÅ FYR (p 150), ÅBNEDE I 2017 SOM FORMIDLINGSCENTER FOR OMRÅDETS TRÆKFUGLE.

byggede miljø i Danmark. Siden år 2000 har Realdania bidraget til samfundet med 18,7 mia. kr., og mere end 3.675 projekter har modtaget støtte. Man startede traditionelt fonds-agtigt ud i år 2000, hvor man modtog ansøgninger, og nogle fik støtte, og andre ikke. I årene, der er gået, har Realdania udvidet sit fokus til også at omhandle større og mere komplekse problemstillinger og arbejder i dag langt mere strategisk, proaktivt og igangsettende.

Med datterselskabet Realdania By & Byg, der opkøber kulturarvsbygninger, som ellers risikerer at forsvinde, har man dog stadig et smykkeskrin af smukke bygninger på hånden. Det gælder både arkitekternes egne ikoniske hjem og fx Skagen Grå Fyr (p 150). Fyret er lejet ud til Naturstyrelsen og har fået nyt, oplevelsesøkonomisk liv som formidlingscenter for historien om de trækfugle, som Grenen på Skagen – sammen med turister – er så rig på.

EN FORENING MED HOLDNINGER

Realdania laver stort set aldrig noget alene. Lokal forankring og fælles løsninger er kerneværdier for foreningen. "Sammen kan vi noget, vi ikke kan hver for sig," er et slags

mantra. Samarbejdspartnerne kan være de 29 landsbyklynger, som Realdania sammen med DGI og Lokale og Anlægsfonden har samarbejdet om at hjælpe i gang, eller det kan være frivillige mølleentusiaster rundt om i landet. Eller pensionselskaber, almene boligorganisationer eller små, innovative virksomheder, der udvikler bæredygtige løsninger til fremtiden.

Hos Realdania ved man, at projekterne lykkes bedst, hvis de er solidt forankret hos dem, der skal løbe videre med bolden, når selve projektperioden er overstået. Forundersøgelser og analyser er med til at afklare, om et projekt er rigtigt og relevant for det pågældende sted.

Og Realdania blander sig – det kan man som samarbejdspartner lige så godt indstille sig på. Foreningen kommer ikke bare med en check og siger "Værsgo og farvel og tak". Med 19 års erfaring i bagagen i forhold til udviklingen af det byggede miljø har foreningen både viden og faglige holdninger, som man bruger aktivt i samarbejdet om store og små indsatser. Respekt, åbenhed og tillid er ifølge administrerende direktør Jesper Nygård afgørende for ethvert godt partnerskab – uanset om din partner er et møllelav eller en kommune. ●

EN HISTORIE, DER FORPLIGTER

En stor del af Realdanias historie kan føres tilbage til Københavns brand i 1795. Det meste af den indre by brændte ned på få timer, og ødelæggelserne var enorme. Fremsynede borgere gik sammen, og fra asken opstod det, der blev en forløber for realkreditinstitutterne i Danmark. Da RealDanmark – den forening, der senere blev til Realdania – i år 2000 solgte alle bank- og realkreditaktiviteter fra, stod det klart i både vedtægter og lovgivning, at de tilbageværende midler ikke kunne udbetales til medlemmerne. Det blev besluttet, at pengene skulle bruges til filantropiske aktiviteter i det byggede miljø og til at skabe livskvalitet for alle. Og foreningen Realdania – næsten som vi kender den i dag – var født.

I kreditforeningstiden skulle man være medlem for at optage lån. Foreningstanken og det at løfte en opgave i fællesskab var dengang en grundsten. Det er det også i dag,

hvor alle, der ejer fast ejendom, gratis kan blive medlem af Realdania. Medlemmerne, som der i 2019 var omkring 155.000 af, vælger via ti geografiske og seks faglige valgrupper repræsentantskabet, der er Realdanias øverste myndighed. På den måde er der nogle, der holder øje med forvaltningen og effekten af de penge, danske ejendomsjere i sin tid skabte i fællesskab.

AKTIV I SAMFUNDSDEBATTEN

Realdanias tilgang er i dag problemdrevet og dagsordensættende. Man søger at bidrage til at ændre grundvilkårene i Danmark på en række områder, der falder inden for foreningens arbejdsfelt. Opskriften lyder kort fortalt sådan her: Man identificerer et problem, finder frem til den rigtige løsning og skaber forhåbentlig en varig effekt. Alt sammen i tæt samarbejde med andre aktører, der har aktier i problemstillingen.

Konkrete byggerier, nænsomme restaureringer af arkitekthuse, analyser, rapporter og data – alt sammen deles som udgangspunkt med omverdenen. Noget er interessant for

MED UDSIGT TIL OPERAEN OG MED SKUESPILHUSET I RYGGEN. KVÆSTHUSMOLEN ER OMDANNET TIL PAUSE- OG BYRUM.

REALDANIA I GRØNLAND

Ved Ilulissat på Grønlands vestkyst bygges i disse år et isfjordscenter, der skal bidrage til at styrke turismen i området og formidle historien om isen og den helt særlige natur, historie og kultur på stedet. Centret skal også sætte fokus på konsekvenserne af klimaforandringerne og være et nyt mødested for lokale, turister og klimadebattører. Det er tegnet af Dorte Mandrup Arkitekter og åbner, om alt går vel, i 2021 med omkring 25.000 gæster om året. Isfjordscentret opføres i et samarbejde mellem Det Grønlandske Selvstyre, Avannaata Kommunia og Realdania. Realdanias datterselskab Realdania By & Byg står for opførelsen af selve byggeriet.

Nær det kommende isfjordscenter i den lille bygd Ilimanaq indviede Realdania By & Byg i 2017 to historiske huse, som gennem tre år var blevet restaureret: Poul Egedes hus fra 1751 og den gamle kolonialbutik fra 1778. Husene fungerer i dag som formidlingscenter, restaurant og butik og skal sammen med isfjordscentret sætte fokus på de unikke lokale potentialer omkring Ilulissat og bidrage til øget turisme og dermed udviklingen af Grønland. Projektet er blevet til i samarbejde med Avannaata Kommunia, som har forbedret bygdens infrastruktur, og World of Greenland, der har opført 15 moderne, smukt indpassede turisthytter.

bygge-nørder i faglige kredse, andet interesserer bredt i samfundet. Realdania ønsker at deltage i samfundsdebatten. Det er nærmest en pligt med den viden og indflydelse, foreningen har, synes man at mene. Målet er at inspirere, udvikle og skubbe på inden for de enkelte problemstillinger og dermed skabe en endnu større effekt i samfundet, end den enkeltstående indsats kan gøre.

SKATERPARK OG BYLIV

Åbenhed har i de senere år været fremherskende hos foreningen, og det afspejler sig også i Realdanias eget fysiske miljø. Hvor bygningen på Jarmers Plads i København

førhen lignede en bank eller et realkreditinstitut, er der nu åbnet og lysnet – også symbolsk: Før måtte man som besøgende ned i bunden af rummet for at blive mødt af en skranke. Nu er receptionisten rykket i forgrunden, alle borde er hvide, og man kan uden videre sætte sig ved dem. Kaffen henter man selv, og ved tryk på en iPad vælger man sin variant. Bevæger man sig op i huset, sidder medarbejdere i storrumskontorer, ledelsen inklusive. Langs trappen hænger fotostater af Realdanias projekter, hvor der før hang en kunstsamling. Først øverst bærer huset præg af sin pengeinstitutfortid med tunge træpaneler og klassiske møde-møbler.

Fra den modernistiske bygning kan man se skaterbanen udenfor. Københavns børn og unge har for længst fundet ud af, at bænkerne i granit fungerer perfekt som afsæt for en opvisning i *skating skills*. Og udtjente sneakers kastet op i luften over gadelampernes wirer oven over pladsen markerer for alle indviede, at her er et godt skater-spot.

Området foran det, der engang var et realkreditinstitut, blev omdannet i 1997 af arkitekterne Brandt, Hell, Hansted og Holscher. Pladsen forbinder Vesterbro med Indre By, og som i mange af de projekter, Realdania støtter rundt om i landet, er den anlagt til liv. At den skulle fungere som skater-hotspot, stod dog ikke i arkitekternes planer, men sådan er det med projekter – og heldigvis for det – de får deres eget liv. ●

UNGE SKATERE INDTAGER JARMERS PLADS NÆR RESTERNE AF KØBENHAVNS BYMUR, KALDET JARMERS TÅRN.

VIGTIGE ÅRSTAL

1795

Københavns brand. En halv by forsvandt i flammerne, der først blev slukket, to dage efter branden brød ud 5. juni.

1797

Realkreditte opstod som en låneform, der kunne få folk på fode igen efter branden, da en gruppe velhavende københavnere stiftede forløberen for kreditforeningen, Kreditkassen for Husejere i København. Det blev forløberen for de realkreditforeninger, som Realdania er født ud af.

1851

De første egentlige realkreditinstitutter så dagens lys, og låneformen kom til at spille en stor rolle for finansieringen af fast ejendom i Danmark resten af århundredet.

1916

Ulrik Plesner og Valdemar Dans hovedsæde for Østifternes Kreditforening stod færdig på Jarmers Plads i København. Østifternes Kreditforening blev senere en del af Kreditforeningen Danmark.

1956

Ejendommen på Jarmers Plads blev revet ned for at give plads til videreførelsen af H.C. Andersens Boulevard.

1959

Den nye, modernistiske kontorbygning, der huser Realdania i dag, stod færdig. Den er tegnet af arkitekterne Christian, Erik og Aage Holst og blev opført efter dengang nye principper i moderne og funktionalistisk stil.

1970

Kreditforeningen Danmark blev dannet ved sammenlægning af fire kreditforeninger: Østifternes Kreditforening, Grundejernes Hypotekforening, Provinshypotekforeningen for Danmark og Ny Jydsk Grundejer-Kreditforening. En ny realkreditlov satte lånetiden ned og gjorde det muligt for folk at optage deres lån ét sted, og det førte til flere fusioner af realkreditforeninger. Tanken var, at få landsdækkende realkreditinstitutter ville give stordriftsfordele for både låntagere og investorer.

1993

Kreditforeningen Danmark ændrede form og delte sig i et holdingselskab, et aktieselskab og en forening ved navn Foreningen RealDanmark, som i dag er Realdania.

2000

RealDanmark solgte alle realkredit- og bankaktiviteter til Danske Bank. Før salget havde foreningen en basis-kapital på knap 10,5 mia. kr., som ifølge loven ikke måtte udbetales til medlemmerne. I stedet skulle midlerne bruges til almenvellets gode, og foreningen skiftede navn til Realdania og fik udelukkende et filantropisk formål - nemlig at skabe livskvalitet for alle gennem det byggede miljø.

2006

Realdania By & Byg erhvervede sig kontorbygningen på Jarmers Plads i København.

2019

Realdania har siden år 2000 støttet 3.675 projekter, uddelt mere end 18 mia. kr., betalt over 4 mia. kr. i skat og har en egenkapital på 22 mia. kr.

KØBENHAVN

Landets hovedstad ligger smukt ud til Øresund, og cykelbroerne er de nye livliner i et byrum langs havnen, hvor bilerne helst ikke må fylde for meget, og hvor der samtidig skal være plads til alle.

Hvis København har en klang, er det et cykelhjul, der snurrer. Byen, der i udlandet er berømt for sine mange cyklister og *urban living* på en grøn og menneskevenlig måde, opleves bedst på to hjul. Fra havnefrontens blå farveskær til det røde farvesplash i Superkilen på Nørrebrogade i København (p 21). Den nordiske madtrend har for længst forøget den globale turisme, ligesom også flere stjernearkitekter sætter storbyen på et kort, der rækker ud over Danmarks grænser. Især i Indre By oplever man selv på hverdage at gå i turisttempo, og byen som sådan må bygge til, bygge ud og bygge under jorden i form af det store metrobyggeri for at følge med. Befolkningstilvæksten er så stor, at beregninger viser, at København frem mod 2030 vil opleve en vækst svarende til, at hele Aarhus rykkede til byen. Madmekka, Torvehaller og turistflimmer til trods så er København stadig en by, man kan gå på opdagelse i og finde historiske baggårde med

brosten, små lommer af stilstand og tidens sygnen hen. Bevæger man sig gennem byens gader en tidlig morgenstund, vil man også støde på gårsdagens branderter, og København flugter meget godt med Danmarks kedelige europarekord i druk.

Som andre europæiske storbyer har København et væld af nationaliteter, og særligt på Nørrebro og i Nordvest kan man gå efter tyrkisk shawarma eller finde caféer med vandpibe på repertoire. Realdanias projekter i København handler bl.a. om bevarelse af nogle af de historiske kulturinstitutioner som Folketeatret i Nørregade (p 13) og Sofiebadet på Christianshavn (p 15) og om at skabe pladser og rum til oplevelser i byen som ved Skuespilhusets nabo, Ofelia Plads (p 12), oplevelsesarenaen Royal Arena i Ørestad (p 24) og det nye kvarter omkring BLOX på kanten af havnen (p 13). Og om at sørge for, at byens mangfoldige beboere alle får del i det gode liv i storbyens byggede miljø. Det viser projektet ved den legendariske Kofoeds Skole (p 24) på Amager og renoveringen af Maria Kirkeplads på Vesterbro (p 17) med den poetiske titel: *Solen skinner for os alle*.

BÅDE KØBENHAVNERE OG TURISTER HAR ALLEREDE TAGET DET NYE BYRUM OMKRING BLOX TIL SIG.

OVERBLIK

Indre By og Frederiksstad (▷ 12)

Christianshavn og Holmen (▷ 15)

Vesterbro (▷ 16)

Frederiksberg (▷ 18)

Nørrebro (▷ 21)

Amager og Ørestad (▷ 23)

INDRE BY OG FREDERIKSSTADEN

I Københavns Indre By slentrer man i turisttempo og støder af og til på de garvede storbyrotter, der har hængt ud i Larsbjørnsstræde siden 1980'erne. I Indre By finder man de ældste kvarterer, de mest skæve huse og de mest traditionsrige gallerier og attraktioner. Og her sker der i disse år en fornyelse af byens rum, som de nye, åbne pladser Sankt Annæ Plads og Ofelia Plads er velbenyttede eksempler på.

SANKT ANNÆ PLADS + OFELIA PLADS

☞ ☞ ☞ ☞ ☞ (kort ▷ bagflap ① ②)

En kyssetrappe og tilbud om morgenyoga. Den forvandlede mole i havnen bruges både i hverdagen og som en multifunktionel megaplads til kunstneriske events. Det er, som om segmentet fra Cold Hawaii i Klitmøller blander sig med garvede storbyrotter her på Ofelia Plads – en ny og indbydende plads i byen, skabt på Kvæsthusmolen, hvor færger gennem flere hundrede år har fragtet folk til andre dele af landet og af verden. Kyssetrappen er som skabt til at sætte sig på med en kold øl og nyde ballet, opera, kajakpolo eller nogle af de andre sommerarrangementer på Ofelia Plads. Nabo til Ofelia Plads er Sankt Annæ Plads, der med sin beliggenhed mellem folkelige Nyhavn og det historiske Frederiksstad binder byen bedre sammen. Sankt Annæ Plads og nogle af de omkringliggende gader er blevet opgraderet hen imod et byliv, som hensætter én til Paris. Sankt Annæ Plads er blevet skybrudssikret, så regnen bliver ført uden om kloakken og direkte i havnen. Og bilerne? De føres under jorden i et parkeringsanlæg med plads til 500 biler. Anlægget er inspireret af de elegante p-anlæg, man bl.a. finder i Lyon i Frankrig, hvor lyse rum og få søjler gør det let og trygt at parkere. Samtidig giver de to nye byrum et sted i det offentlige rum at opholde sig og

nyde København før og efter en forestilling i det nærliggende Skuespilhus. Ofelia Plads og Kyssetrappen er ejet af Kulturministeriet og Det Kongelige Teater. Kvæsthusprojektet blev realiseret i en partnerskabsaftale mellem Realdania og Kulturministeriet/Det Kongelige Teater gennem Realdania By & Bygs datterselskab Kvæsthuselskabet A/S.

☞ ofeliaplads.dk. ☞ Kongens Nytorv.

SØETATENS PIGESKOLE

☞ (kort ▷ bagflap ③)

Lige ved siden af Nyboders lave, gule baraklignende bygninger ligger Søetatens Pigeskole. Den blev opført i 1858 og fungerede som pigeskole i ti år, inden bygningen blev hjemstædet for stribeklædte kadetter på Søværnets Kadetskole frem til Anden Verdenskrig. Både skolen og muren rundt om er opført i gule teglsten, hvilket giver bygningen et stærkt helhedspræg.

Realdania By & Byg købte det historicistiske og fredede bygningsværk i 2003 og har herefter restaureret det – især med taget i fokus. I dag huser Søetatens Pigeskole Bygningskulturens Hus. Et kontorfællesskab for en række foreninger og virksomheder, bl.a. Bygningskultur Danmark, BYFO, BARK (tidligere Dansk Bygningsarv) og mange flere. Borgergade 111. ☞ bygningskulturenshus.dk.

TIETGENS ÆRGRELSE

☞ (kort ▷ bagflap ④)

Det er en broget historie, dette hjørne af byen har. Her har været både et gabende tomt hul, stenhuggeri og pølsevogn. Oprindeligt finansierede finansmanden C.F. Tietgen i 1800-tallet både selve Marmorkirken og bygningerne omkring den. Men denne fjerde og sidste hjørnegrund på Store Kongensgade lykkedes det ham ikke at opkøbe, og derfor har grunden fået tilnavnet Tietgens Ærgrelse. Mange har i tidens løb forsøgt at komme med bud på grundens fremtidige brug og udseende, men det er ikke let at forme et sted i byen så historisk og så følsomt som her i Frederiksstadens tæt ved Amalienborg.

I 2006 købte Realdania By & Byg grunden og lagde opgaven med at opføre en ejendom på stedet i hænderne på den anerkendte engelske arkitekt Tony Fretton. Selvom opgaven fik respektfuld omtale i både danske og udenlandske arkitekturmagasiner, indløb der også 29 indsigelser til kommunen om projektet. Arkitekten, der også har tegnet Fuglsang

Kunstmuseum på Lolland (p 59), gik grundigt til værks og undersøgte blandt andet Marmorkirkens arkitektur, så den nye ejendom på hjørnet kunne få referencer til den barokke stil, men på en moderne, afdæmpet måde. Lejlighederne i Tietgens Ærgrelse har udsigt til Marmorkirken og dens kuppel, og i 2010 modtog bygningen Hovedstadens Forskønnelses bygningsdiplom.

Store Kongensgade 84/Frederiksgade 2.

FOLKETEATRET

⌘ ⌘ ⌘ (kort p bagflap 5)

I Nørregade i København, en spytklat fra Nørreport Station, ligger Danmarks ældste folkelige teater fra 1857. Folketeatret blev grundlagt på en kongelig bevilling til at opføre folkekomedier, vaudeviller, lystspil, operetter og pantomimer. Og det fik jævne folk fra en af de nye forstæder, Nørrebro, til at tage plads i teatersæderne.

I nyere tid har Folketeatret bl.a. været en hjemmевant scene for Danmarks teaterdiva nummer et, Ghita Nørby. Men facaden ud mod Nørregade har ligget lidt mørk og tillukket hen. I 2014 påbegyndte Realdania sammen med A.P. Møller Fonden og en række andre parter en tiltrængt renovering og forskønnelse af teatrets facade. Den gamle skiltning er malet op i guld, som står i flot kontrast til den mørkegrå facadefarve. Foyeren er i dag et stort og passende kulørt rum, hvor både skoleklasser på tur og mere modne tea-

tergængere kan nyde teaterstemningen. Eller de kan tage trappen, der fører op til første sal, hvor publikumsområdet også er pudset af til en pausedrink. Ombygningen er blevet præmieret af Københavns Kommune.

Nørregade 39. folketeatret.dk. Nørreport St.

BLOX

⌘ ⌘ ⌘ ⌘ (kort p bagflap 6)

Det ligner en stor LEGO-klods på Frederiksholms Kanal. Eller flere, der er sat sammen oven på hinanden med en facade primært bestående af glas og aluminium. BLOX har siden åbningen i sommeren 2018 delt vandene, men har også givet københavnernes et nyt kvarter ved havnefronten, som tidligere manglede liv og aktivitet trods de få hundrede meter til Rådhuspladsen. Nu er her både café, udendørs klatrelegeplads og mulighed for at smutte over havnen på cykel ad Lille Langebro (p 14). Indenfor i bygningen er der også plads til at bryde kassetænkningen; et areal på 10.000 m² er åbent for såvel opstartsvirksomheder som mere etablerede virksomheder inden for arkitektur, design og bæredygtig global byudvikling. En såkaldt hub – eller smeltedigel – for et område, hvor Danmark ligger lunt i førerfeltet, men gerne vil rykke endnu længere frem. BLOXHUB er navnet på den forening, der samler de innovative kræfter, og den er et samarbejde mellem Erhvervsministeriet, Københavns Kommune og Realdania. Blandt andet er Dansk

CYKLISTER OG GÅENDE KAN EFTER ÅBNINGEN AF LILLE LANGEBO I SOMMEREN 2019 UNDGÅ DEN TRAFIKEREDE LANGEBO.

Design Center, COWI, Gehl og Kraks Fond for Byforskning en del af BLOXHUB. Bygningen på kanten af havnebassinet er samtidig nyt domicil for Dansk Arkitektur Center (DAC) (► 14) foruden de 22 moderne lejeboliger på de øverste etager og et fitnesscenter med udsigt over havnen. Mod vandet er der havnepromenade med plads til afslapning og kajaker ved kajen og et fuldautomatisk parkeringshus som det, de har i Aarhus (► 131), dog her kun med plads til 350 biler. De kan passende parkere under jorden, mens cyklerne har fået egen midterrabat hen over vandet. Det gælder både via Lille Langebro, som går fra BLOX til Christianshavn og dermed er en naturlig forlængelse af Vester Voldgade over vandet. Og også via den lille, nye gangbro over Frederiksholms Kanal, der blev skabt i forbindelse med byggeriet af BLOX. Den lille bro har gjort en lidt overset strækning i byens rum fra Chr. IV's Bryghus til Fæstningens Materialgård mere tilgængelig, og den bruges af mere end 1.000 personer hver dag. Det er den hollandske arkitekt Rem Koolhaas og tegnestuen OMA, der har tegnet BLOX. Frederiksholms Kanal 30. blox.dk.

DANSK ARKITEKTUR CENTER

☞ 10f (kort ► bagflap 7)

Man ser bogstaveligt talt København fra oven, når man træder ind i Dansk Arkitek-

tur Center i BLOX. I indgangspartiet er et stort bykort nemlig påtrykt gulvet, og det er et godt billede på, hvad Dansk Arkitektur Center især handler om: Hvordan arkitekturen påvirker os og de byer, vi bor i. Fra indgangspartiet nederst i BLOX åbner bygningen sig med rum til både store udstillinger, café, børneaktiviteter og designershop. DAC byder på udstillinger om byudvikling og arkitektur i bedste forstand, og man har siden åbningen af DAC i BLOX fx kunnet fordybe sig i Dorte Mandrups måde at se arkitektur og steder på og tage med Danmarks arkitekt-rockstjerne, Bjarke Ingels, på en rejse gennem tidens formgivning. Og på vej rundt i udstillingerne vil man af og til kunne se tværs igennem den åbne bygning, som BLOX er, og få øje på nogle, der sveder i et fitnesscenter på den anden side af en glasrude, og andre, der forsamles i et mødelokale en etage længere oppe.

Dansk Arkitektur Center er Danmarks nationale center for formidling af viden om arkitektur, byggeri og byudvikling, og med sine guidede byvandring, debatarrangementer og arkitekturløb er det fuldt på højde med den rivende udvikling i museumsverdenen, hvor et stigende besøgstal følges ad med en stigende grad af involvering og mulighed for aktiv deltagelse som en del af oplevelsen.

Bryghuspladsen 10. ☉ 10-18, tor. 10-21. ☞ Skiftende priser alt efter udstilling, voksne ca. 110 kr., studerende 85 kr. Børn og unge u. 26 år gratis adgang. dac.dk.

ET BESAT HUS

Grevinde Danners Hus var fra starten tiltænkt enker og stakkels ugifte kvinder, der var fyldt 40 år og ikke modtog understøttelse. Men efterhånden som velfærdsstaten greb om sig, forsvandt begrebet *fattige fruentimmere*, og i slutningen af 1970'erne var Dannerhusets underetage kun beboet af fire kvinder. Det blev derfor besluttet at sælge ejendommen til en entreprenør, der ville lade Grevinde Danners stolte vision af et kvindehus rive ned og opføre kontorbygninger i stedet. Men sådan gik det ikke. Den 2. november 1979 sneg 300 kvinder sig nemlig ind i huset på Nansensgade og erklærede det for besat. Sådan gik det til, at kvinderne i 1980 købte Dannerhuset for 2,8 mio. kr. og omdøbte det til Kvindecenterfonden. Dermed var kimen til mange års kamp mod fysisk og psykisk vold mod kvinder og børn lagt.

LILLE LANGEBO

☞ 8f (kort ► bagflap 8)

Fra BLOX skal man kun gå ganske få meter, før man kan krydse vandet. Lille Langebro er navnet på den cykel- og gangbro, som københavnere i foråret 2019 kunne se komme i vandet. Nemlig da Nordens største kran løftede de tonstunge brofag på plads. Til sammen vejer de fire brofag 600 ton. Midt på sommeren kunne de første cykelhjul og gåben krydse den 175 meter lange bro, der forbinder Vester Voldgade med Langebrogade på Amagersiden og på den måde er bindeled mellem by og havn. Lille Langebro er en gave fra Realdania til København. Det er ikke bare en grøn, men også en historisk forbindelse, der genskabes med broen, der ligger, hvor den oprindelige Langebro lå fra slutningen af 1600-tallet til begyndelsen af 1900-tallet.

REALDANIA HAR STØTTET EN RENOVERING AF DANNERHUSET, BL.A. HAR ALLE BOLIGERNE FÅET EGET BAD OG TOILET.

Kommer der et skib, vil Lille Langebro åbne samtidig med Langebro. Københavns Kommune estimerer, at 6.000-10.000 cyklister og folk til fods hver dag vil tage turen over broen, som fik sit navn ved en navnekonkurrence med mere end 1.000 forslag i 2017. Broen skal aflaste den stærkt trafikerede Langebro og er en del af cykelstisystemet De Grønne Cykelruter og Havneringen. Vester Voldgade mellem Den Sorte Diamant og Langebro.

DANNER

⌘ (kort ▸ bagflap 10)

Kvindetegnet, der er malet med rødt på de høje vinduer i gotisk stil, er det første, man ser, hvis man suser forbi huset på cykel mod søerne i København. Dannerhuset er et særligt sted i byen med en særlig mission. I 1873 lod Grevinde Danner et hus i renæssancestil opføre på Nansensgade i København for *fatte Fruentimmere af Underklassen*. Grevinde Danner stiftede også et børnehjem på Jægerspris Slot for *hjælpeløse og forladte Pige-børn*. Med kvindehjemmet på Nansensgade var hun på sin egen måde med til at opfinde velfærdsstaten.

Realdania har støttet en renovering af huset med hensyntagen til den funktion, huset har. Renoveringen, der blev afsluttet i 2012, har blandt andet betydet, at husets indgang blev flyttet til den oprindelige hovedindgang

og foyer. Til glæde for husets kriseramte beboere har alle boligerne fået eget bad, toilet og tekøkken, ligesom varmesystemet i huset er blevet udskiftet. Renoveringen er foretaget på baggrund af erfaringer fra andre krisecentre og med udgangspunkt i Dannerhusets ønsker. Sideløbende kortlagde Bygningsskulptur Danmark husets historiske arkitektur og udarbejdede en vejledning til brug ved fremtidige ombygninger.

Nansensgade 1. www.danner.dk.

CHRISTIANSHAVN OG HOLMEN

Cykler man over Knippelsbro, kommer man til Christianshavn. Et kvarter, der vugger i sin egen rytme og stil. Her er husbåde i alle størrelser og sommerben, der dingler med pizzabakker på lårene langs kanalen, og en historisk badeanstalt. Fortsætter man ud ad Prinsessegade, finder man en flåde af landets kreative uddannelsesinstitutioner såsom Den Danske Filmskole og Kunstakademiets Arkitektsskole på det gamle flådeområde Holmen. Her lejer kreative virksomheder sig gerne ind i de sorte kanonbådsskure, hvoraf Realdania har støttet bevaringen af et enkelt efter det oprindelige udtryk.

SOFIEBADET

⌘ ⌘ (kort ▸ bagflap 10)

Man kigger lige en ekstra gang, når man får udleveret håndklæder i Sofiebadet. De ternede stykker stof er tynde og ligner ikke noget, man hverken kan tørre eller dække sig ind i. Forfængeligheden ryger dog hurtigt ud med badevandet, når man trækker i tovet, og en tønne iskoldt vand vælter ned over kroppen og de turkiske badeslippers, man også har fået udleveret. Den historiske badeanstalt fra 1909 udgør et intimt og velgørende rum med dampbad, sauna og flere kar. Det er bl.a. Sofiebadets specielle interiør med marmorbuer og hvid-grønne fliser, der gjorde, at badeanstalten blev fredet i år 2000. I 2009 fik det, der er en af Københavns sidste badeanstalter, et effektivt løft med etableringen af et tyrkisk bad, *hamam*. Efter en tur i saunaen går man ind i et større rum med en lun marmorplade i midten. Der har man værsgo at lægge sig, mens en dyne af skummende sæbe svøbes om én, og huden under velmenende pres bliver skrubbet til den helt store tyrkiske guldme-

- 1 Maria Kirkeplads. 2 Teatret Sort/Hvid. 3 Kvartershuset Sydhavnen. 4 MedborgerCenter Sydhavn. 5 Riises Landsted (Revymuseet). 6 Elefanthuset i Zoo. 7 Frederiksbergs nye bymidte. 8 Damhusengens Skole. 9 KU.BE Kultur- og Bevægelseshus.

dalje. Sofiebadet er økologisk og bruges mest på skift af kvinder og mænd, når badet da ikke lokker med koncerter i baderumsakustik, midnatsbadning og fælleshavam.

Sofiegade 15a-b. ☑ Christianshavn St. ☑ Fra 200 kr. for to timers bad. ☉ Se sofiebadet.dk.

KANONBÅDSSKUR NR. 3

☞ (kort ► bagflap 11)

Som kontrast til de smarte kontormiljøer, der er rykket ind i de sorte kanonbådsskure på Holmen, står et enkelt tilbage og minder med hele sin fremtoning om det, der var kanonbådsskurenes oprindelige udtryk. Kanonbådsskurene blev bygget fra 1813 og brugt til at huse flådens kanonbåde, der i realiteten var store træbåde. De blev bygget som en midlertidig erstatning for den egentlige flåde, som den engelske flåde stjal i 1807 under det, der kaldes kanonbådskrigen. Der var ikke materialer nok til at bygge nye, store skibe – i stedet byggede man i al hast omkring 200 kanonbåde af to kalibre: kanonchalupperne med plads til 76 mand og 1-2 kanoner og kanonjollerne, hvori man sejlede med 24-mands besætning, og som var armeret med en enkelt kanon.

Byggeriet af kanonbådsskurene fortsatte helt frem til 1850. Skurene blev fredet i 1964 og var i dårlig stand, da flåden rømmede Holmen i slutningen af 1900-tallet. Som led i den klassiske restaurering af det eneste tilbageværende originale kanonbådsskur har de studerende fra Kunstakademiets Arkitektskole haft mulighed for at være med som praktikanter hos de rådgivende arkitekter. Selve restaureringen har Baumann Boe Whitehorn Arkitekter stået for. Tegnestuen har stor praktisk erfaring med at arbejde med fredede og bevaringsværdige bygninger. Kanonbådsvej 3, Holmen.

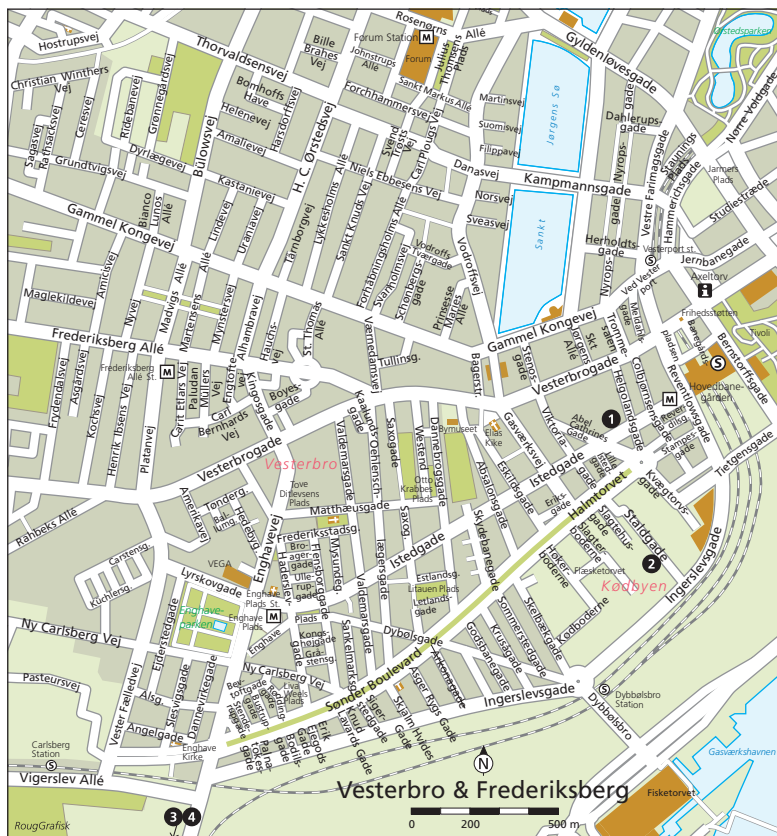
VESTERBRO

Vesterbro er sammen med Kgs. Enghave et område, folk gerne og i stigende grad flytter til. En ung bydel med mange studerende, men med stigende boligpriser er Vesterbro i

nogle øjne gået hen og blevet mondæn. Ved indgangen til Vesterbro står statuen *Frihedsstøtten* sat op til minde om stavnsbåndets ophævelse i 1788. Skal man have råd til de dyre ejerlejligheder på Vesterbrogade og i sidegaderne, skal man træde godt til i arbejdshammerhullet. Samtidig er Vesterbrogade, der går fra den turistede Rådhuspladsen til det fine Frederiksberg, stadig stedet at finde tasker og lædervarer til spotpriser og til at ende natten på morgenværtshus, mens solen står op ude over Pile Allé.

Mellem Vesterbro og Frederiksberg ligger den smalle Værnedamsvej, hvor planter, caféstole og fodgængere praktisk talt har overtaget styringen. En rigtig slentregade, hvis man vil handle i specialforretninger og drikke *cortado* med folk fra den kreative klasse. Det

er derimod på Istedgade, man lettest får færten af, hvad Vesterbro var engang. Trods talrige byfornyelsesprojekter, og selvom mange lejligheder i dag er hamre ejerboliger, så findes der stadig narkorelateret kriminalitet og prostitution her, og pladsen foran Mariakirken har historisk set været samlingspunkt for områdets stofmisbrugere, ligesom de første gadesygeplejersker havde base der. Det er derfor en tiltrængt solstråle, der i form af arkitekten Tanja Jordans lysprisme er hængt op over Maria Kirkeplads og Vesterbro.

MARIA KIRKEPLADS

☞ (kort ▶ 17 ①)

I den år ende af Istedgade findes en kirke, der altid har taget medansvar for bydelens udsatte medborgere. Men foran Mariakirken

har der i perioder været utrygt for alle at opholde sig. I 2014 blev det første spadestik derfor taget til en mere lys, rummelig og grøn plads formet af Tegnestuen 1:1. Udover ny granitbelægning og plantning af træer så har pladsen foran Mariakirken fået en prisme, tegnet af Tanja Jordan, der reflekterer solens lys. Deraf projektets navn: *Solen skinner for os alle*. Som teknik- og miljøborgmester Morten Kabell i 2014 sagde til lokalavisen: "Pladsen skal ikke være et stykke velfriseret Østerbro men skabe rammer, der giver den rummelighed, Vesterbro er kendt for."

Det er Vesterbro Menighedsråd, der har taget initiativ til solskinspladsen, og Københavns Kommune, Vesterbro Sogn, Realdania og A.P. Møller Fonden har støttet projektet. Istedgade 20. mariakirken.dk.

TEATRET SORT/HVID I FREDET SLAGTEHAL I KØDBYEN

☞ 📍 ☞ (kort ▶ 17 ②)

Kompromisløshed og mod kendetegner dramatikeren Christian Lollike, der siden 2011 har stået bag teatret Sort/Hvid i Skindergade. I november 2015 brændte teatret ned til grunden, og Lollike og hans folk var kunstnerisk hjemløse. Realandia gik sammen med andre ind i arbejdet med at støtte genhusningen i egnede lokaler i Kødbyen samt med skabelsen af et nyt teater i samme kvarter. Et spændende arbejde med at omforme industriarkitekturen til innovativ ramme om scenekunsten.

Selve lokalene i den fredede slagtehal er omskabt til fleksible scenemoduler og et eksperimenterende rum helt i Sort/Hvids ånd. "Vi er inspirerede af Andy Warhols *The Factory*," har Lollike selv sagt om visionen for den gamle slagtehal i Staldgade, der åbnede i april 2017. Det er tegnestuen MLRP, der har skabt de moderne, fleksible scenerum af rummene fra 1800-tallet i byggeprojektet til 17 mio. kr., og som sådan kunne de ikke passe bedre til det eksperimenterende og værkstedsorienterede teater. Placeringen gør det desuden oplagt at samarbejde med andre kulturelle virksomheder i Kødbyen – og invitere til international fredagsbar. Ligesom Husets Teaters placering på Halmtorvet ikke langt derfra gør denne del af Vesterbro til et nyt og spændende teaterkvarter. Staldgade 38. 📍 sort-hvid.dk.

SYDHAVNEN – KVARTERSHUSET OG MEDBORGERCENTER

☞ 📍 ☞ (kort ▶ 17 ③ ④)

Et af landets første foreningsdrevne kvartershuse ligger i Sydhavnen, hvis rødder i arbejderbevægelsen stikker dybt. Det var også her i kvarteret, at tidligere statsminister Anker Jørgensen boede. Traditionerne for foreningsliv, solidaritet og politisk engagement tager man med ind i det nye kvartershus og i det nye medborgercenter. Husets oprindelige arkitekt, Christian Mandrup Poulsen, var oldefar til arkitekten Dorte Mandrup, der har tegnet det nye kvarter- og medborgercenter. I det bevaringsværdige kvartershus har man i mange år holdt aktiviteter for kvarterets seniorer, men siden moderniseringen i 2016 er der skabt mere plads til leg for bydelens børn, og en badmintonsal er forvandlet til multisal. Der er kommet babycafé og medlemscafé. Helsebiks og motionsrum. Kvarters-

huset i Sydhavnen har udvidet sine kerneområder og rækker længere ud i et område, hvor unge mennesker og børnefamilier flytter til, specielt på Teglgolmen og Sluseholmen. Men seniorerne er og vil altid være velkomne. Samtidig er der etableret et græsrodsbaseret medborgercenter, der har fokus på at hjælpe de udsatte borgere i kvarteret. Og både folkekøkken, økohave, hobbyværksted, genbrugsstation og rådgivningscenter er blevet taget godt imod. Ved at motivere til frivilligt arbejde skabes lokal samfundssinklusion. Gustav Bangs Gade 28, Sydhavnen. 📍 kvartershuset.dk.

Peter Sabroes Gade 1. 📍 sydhavnen.dk/medborgercenter.

FREDERIKSBERG

Hjemsted for omkring 100.000 borgere og med mange mondæne villakasser på veje, hvor bilerne holder som i en kædedans, man ikke kan bryde ind i. Frederiksberg er afslappet *coolness* og klassiske butikker, shoppingcentret Frederiksberg Centret og CBS-studerende på vej op ad samfundets stige. Avislæsning over en kop cafékaffe, en tid hos barberen eller en tur i et af Frederiksbergs teatre som Aveny-T og Betty Nansen Teatret. På Frederiksberg har en ny bydel set dagens lys – Revykvartret mellem Flintholm Allé, Finsensvej og jernbanen. Navnet har bydelen fået efter de nye gader og pladser med navne efter revystjerner som Marguerite Viby, Dirch Passer og Preben Kaas. Bydelen rummer også Herdorfs Kollegium og det nye kultur- og bevægelseshus KU.BE.

RIISES LANDSTED (ALHAMBRA)

☞ 📍 (kort ▶ 16 ⑤)

Gult og yndigt ligger Riises Landsted og gør sig til som repræsentant for den frederiksbergske byggestil. Facaden har intet mindre end tre gipsrelieffer efter original af den danske billedhugger Bertel Thorvaldsen. Huset blev bygget af malermesteren August Jacob Christian Riise i 1860, og det er maleren selv, der har malet de to smukt dekorerede lofter indvendigt i huset.

Realdania By & Byg, der købte landstedet i 2005, har nænsomt renoveret huset og indrettet haven på ny. I dag er landstedet lejet ud til Alhambra – museet for humor og satire, der oprindeligt blev stiftet som Re-

vymuseet af revyforfatterparret Ida og Bent From i 1993. Museet fortæller 170 års underholdningshistorie og rummer rekvisitter, fotos og kostumer med relation til scenekunstens største stjerner. Som filmklip med Dirch Passer og Liva Weels sminkespejl. På intimsenen og i haven optræder med jævne mellemrum nogle af Danmarks bedste nulevende revy- og comedykunstnere. På den måde trækker Alhambra smukt en tråd mellem museet og beliggenheden i Frederiksbegs gamle forlystelseskvartner. Når det er vigtigt for det lille museum at inddrage publikum, så er det fordi, som museumsinspektør Rikke Rottensten siger: "Uden publikums reaktion – ingen revy".

Allégade 5. ☉ Ti.-sø 11-16. ☹ Voksne 50 kr. Seniorer/studerende 40 kr. ☎ museetalhambra.dk. ☑ Frederiksberg.

ELEFANTHUSET I ZOO

☎ ☉ ☹ (kort ▶ 16 ⑥)

Tårnet ved København Zoo kan ses langt ude fra forstæderne. Også udlandet har fået øje på Zoo. Det skete, da giraffen Marius blev live-obduceret, og store dele af den udenlandske presse gik i forarget selvsving. Børnene i København tager ingen notits. De tropper troligt op for at lege med geder og se efter

isbjørne i weekenden. Eller snakke lidt med elefanterne, der i 2008 glade kunne trampe ind i deres nye, Norman Foster-tegnede hjem; elefanthuset i Zoo. En stor bolig på 3.000 m² og to opholdsstuer overdækket af to glaskupler, som publikum kan se igennem. Næsten som at have et web-cam kan man dermed følge med i de tykhudede dyrs liv både ude og inde. En aktivitet, der ikke er blevet mindre spændende, efter at en af de asiatiske elefanter i maj 2017 fik en elefantunge. Elefanthuset kom til verden, fordi det gamle hus fra 1914 var blevet utidssvarende. Og hvem siger, elefanter ikke også har gavn af livskvalitet i det byggede miljø? Og et hus tegnet af en verdenskendt arkitekt.

Roskildevej 32. ☹ 195 kr. for voksne. 105 kr. for børn ml. 3 – 11 år. ☎ zoo.dk.

FREDERIKSBERGS NYE BYMIDTE

☎ ☉ ☹ ☹ ☹ (kort ▶ 16 ⑦)

Man skal nogle gange holde tungen lige i munden, når man drejer ud fra cykelstien ved CBS og ind mod pladsen ved Frederiksberg Centret. For af og til føles det, som om der er mindst lige så befærdet her på den relativt smalle cykelsti som på indfaldsvejene til København. Unge i hastig fart eller i så overlegent langsomt cykeltempo, at det kan være

LIVSKVALITET FOR ALLE I DET BYGGEDE MILJØ. NORMAN FOSTER TEGNEDE I 2008 ELEFANTHUSET TIL ZOO.

FRA TRAFIKERET VEJ TIL VILD OG INSPIRERENDE SKOLEGÅRD. DER ER KOMMET DRØN PÅ DAMHUSENGENS SKOLE.

svært at komme forbi dem. Snart er man vel inde og befinder sig på en plads i byen, hvor folk slentrer, hænger ud eller løber mellem lamper i fundamentet. Fem år har det taget at forvandle et gammelt baneanlæg til et fredeligt byrum. Traditionelt har Frederiksberg været en del af en S-togslinje. Men med metroens komme og nedgravningen af Frederiksberg Metrostation opstod muligheden for at skabe et varigt og levende byrum. Et rum, der ligger i det velbesøgte område mellem Frederiksberg Centret og CBS ved Solbjerg Plads, det nye Frederiksberg Gymnasium, et bibliotek og en biograf.

SLA landskabsarkitekter, Jan Gehl samt Henning Larsens Tegnestue har ud over Frederiksberg Kommune været partnere på projektet, og kombinationen af byrum og fritvoksende træer giver midtpunktet sit frederiksbergske særpræg. Sylows Plads. Frederiksberg.

DAMHUSENGENS SKOLE

Ø (kort > 16)

Man tager en helt almindelig offentlig vej og forvandler den til en vild skolegård. Sådan omtrent lød projektet på Vanløse Skole og Hyltebjerg Skole, som mange biler før kørte forbi. For Lønstrupvej gik lige ned mellem de to skoler. Det er en så oplagt idé, at den tangerer det geniale. Hvorfor ikke skabe en

skolegård, der fremmer bevægelse og motion for begge skolers elever? Skolerne skabte sammen med kommunen og som led i kampagnen *Drøn på skolegården* en genvej. Og gjorde en trafikeret færdselsåre til en fælles bevægelsesplads med indbygget plads til leg og læring; parkour, skate, bakker og huler. Projektet kan samtidig være til inspiration for andre byskoler, hvor pladsen er trang og trafikken tæt på.

Hyltebjerg Skole og Vanløse Skole blev sammenlagt i august 2017 og hedder nu Damhusengens Skole.

Hanstholmvej 10, Vanløse. Vanløse.

KU.BE KULTUR- OG BEVÆGELSESHUS

Ø (kort > 16)

Tæt ved Flintholm Station har Frederiksberg fået en hvid kube på 3.800 m² til bevægelse og scenekunst. Bygningen med det smarte todelte navn trukket sammen af "kultur" og "bevægelse" gemmer tre etagers udfoldelsesrum. På første sal café og legefaciliteter. På anden sal bibliotek og klatretræ, og på tredje sal finder man en løbebane og rum til blandt andet drop-in-yoga. Kultur- og bevægelsehuset, der er bygget med lavenergiløsninger, understøtter udviklingen i Flintholm mod et mangfoldigt og levende bykvarter, og arrangementerne i huset tæller da også både borgermøder,

børnekoncerter og *tunge torsdage* med metal-rock. Samt workshops om våben til rollespil, yoga og parkour for alle aldre. Men det sjoveste er måske at klatre på legebakken, rutsje på rutsjebanen, hænge i klatrenettet og lege frit på rør og brandstiger. KU.BE er med andre ord et mødested og et aktivitetshus, som man kan bruge både planlagt og spontant. Fuldstændig efter det moderne menneskes ubeslutsomme behov. Det lyder uafgrænset og er det for så vidt også. Meningen er, at brugerne selv skal være med til at skabe husets indhold ved deres brug af det. Åbenheden går igen i det visuelle udtryk. Der er glas i gulvet flere steder, så man kan se, hvad de andre kan af vilde tricks på legebakken. Alt – næsten – er muligt inden for mental fordybelse og fysisk udfoldelse, men nogle restriktioner er der måske alligevel brug for. I hvert fald er råbe- og skrigelege ikke tilladt, og børn under ti år er meget velkomne – i selskab med en voksen. Dirch Passers Allé 4. ☎ Gratis. © Ma.-fr. 9-21, lø. 10-20, sø. 10-15. 🌐 kube.frederiksberg.dk. 📍 Flintholm St.

NØRREBRO

Overalt i Københavns tættestbefolkede bydel udnytter man byens arealer til fulde. Tag nu Assistens Kirkegård, hvor både H.C. Andersen og Dan Turéll ligger begravet. Der ser man løbeentusiaster med pulsure såvel som studerende, der sukkende har smidt sig i græsset med deres pensum. Og på Dronning Louises Bro, der bogstaveligt talt forbinder brokvarteret med Indre By og nærmest har ændret funktion fra bro til plads, kan man finde på at standse trafikken og male med farvekridt som led i en planlagt kunstevent. Nørrebro er Københavns meget mangfoldige bydel, og Realdanias projekter på Nørrebro handler om at skabe mødesteder på tværs af byens mange forskellige segmenter. Og om at forny bydelens åbne rum som ved Superkilen, der er gået fra at være et sted, man ikke havde specielt meget lyst til at færdes i, til at være en stolt og i særdeleshed stærkt farverig park for alle.

SUPERKILEN OG MIMERSPARKEN (kort > 22 1 2)

Det er, som om nogen har malet med meget store pensler og haft en fest med det. Og det er muligvis heller ikke helt forkert, når man betænker, at arkitekten bag er Danmarks su-

KØBENHAVNERINDEN PÅ TO HJUL

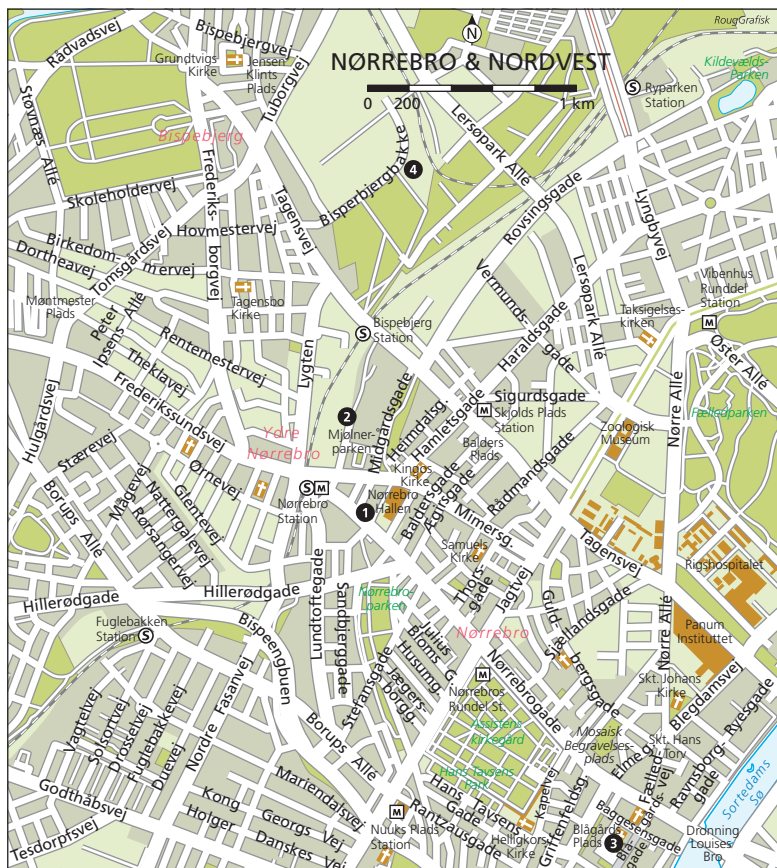
Christianacykler, gamle havelåger, racercykler med krumme styr og specielt designede retrocykler i pastelfarver. I hovedstaden er cyklen en del af byboernes personlige udtryk og stil, og ifølge Københavns Kommune cyklede 49% af alle københavnere i 2019 til deres arbejde eller uddannelsesinstitution. Særligt de københavnske cykel-piger er blevet besunget, beskrevet og nok også begæret. Fx af P.H. med *Cykelsangen* fra 1935 og her af forfatteren Johannes V. Jensen:

*Hver Morgen inden 9 er det smalle Stræde,
Strøgets Allerhelligste, hvor der ikke maa
cykles længere op ad Dagen, en eneste
samlet Strøm af Cykler, Københavnerinden
der begiver sig til sit Kontor. Det er Byens
største Seværdighed.*

KØBENHAVNERINDE TIL JERNHEST VED DEN
RØDE PLADS.

perstjerne af et arkitektlegebarn, Bjarke Ingels, og tegnestuen BIG. Et farveskulp af en urban park langs strækningen mellem Nørrebrogade over Mjølnerparken til Tagensvej. Udtrykket er festligt, fejende og forrygende med en grøn, en rød og en sort plads samt inventar fra 60 forskellige lande som reference til områdets beboere, der stammer fra mere end 50 lande. Hvis man cykler tværs

1 Superkilen. 2 Mimersparken. 3 Koncertkirken Blågaards Plads. 4 Bispebjerg Bakke.

gennem kilen, som mange københavnere gør dagligt, støder man fx på en japansk legeblæksprutte, og parkerer man jernhesten i et finsk cykelstativ, kan man hvile sig på bænke fra Cuba. Som Politikens arkitekturanmelder begejstret skrev: "Nørrebros nye byrum er et stød i kuglerne på den gode smag". Og dog: I hvert fald blev Superkilen nomineret til Mies Van Der Rohe-prisen i 2013, og i 2016 vandt Superkilen den internationale arkitekturpris Aga Khan Award, som er en af de fornemste arkitekturpriser i den muslimske verden og uddeles hvert tredje år. Med prisen fulgte en pose penge, og sammen med ekstra midler fra Realdania og Københavns Kommune blev de brugt til at genanlægge Den Røde Plads,

hvor den oprindelige belægning viste sig at være lidt udfordrende i vådt føre. I dag er Superkilen en af hovedstadens attraktioner for turister, der ønsker en autentisk København-oplevelse.

Anderledes kvadratisk, praktisk og god er Mimersparken mellem Bispebjerg Station og Mjølnerparken. Her har man på et gammelt baneterræn anlagt en park skabt til bevægelse. Med bl.a. hockey- og streetbasketbaner er dette ikke-sted forvandlet til et nyt Nørrebro, uden at parken har mistet sin Nørrebro-feel. I forhold til Superkilen og dens farveglade forvandling af en dybest set ordinær cykelsti er Mimersparken mere afdæmpet i udtrykket, men alligevel ikke for fin i et socialt tungt

kvarter. For begge projekter gælder, at det handler om at skabe samhørighed, stolthed og styrket selvfølelse i et område, som mange måske kun kender fra negativ medieomtale. Og hvorfor ikke gå *all in* og tiltrække sig international opmærksomhed? Superkilen, Nørrebrogade 210. Mimersparken, Borgmestervangen 51.

KONCERTKIRKEN BLÅGAARDS PLADS

☞ *nr* (kort ▶ 22 ●)

Koncertkirken er et eksperimenterende kulturhus og et nært samlingssted for naboerne omkring Blågårds Plads. Etableret i 2009 som den første koncertkirke i Danmark og med bolig i den nedlagte Blågårds Kirke. Kirken er koncertrum for både klassisk og rytmisk musik samt mere marginaliserede musikgenrer. Her finder orgelkoncerter og aftener for middelaldermusik sted, her dyrkes den elektroniske musik, og her holder både lokale, nationale og internationale musikere til. Samtidig samarbejder folkene bag koncertkirken med såvel store musikfestivaler som lokale kulturinstitutioner som Blågårdens Bibliotek og mange andre. Realdania har gennem ildsjælekampagnen *Underværker* bidraget til en teknisk opgradering af scene, lyd og publikumsfaciliteter.

Blågårds Plads 6 A. ☉ Se koncertkirken.dk. Nørreport.

BISPEBJERG BAKKE

☞ (kort ▶ 22 ●)

Det ligner en slange, der bugter sig ned gennem Københavns Nordvestkvarter. Bispebjerg Bakke er en bynær oase, der består af 11 bygninger og 135 lejligheder. Alt sammen holdt i en sådan håndværks- og materiale-mæssig kvalitet, at det praktisk talt ikke burde kunne lade sig gøre. Tilblivelsesprocessen var da også usædvanlig. Det siges, at billedkunstneren Bjørn Nørgaard lod musikken forme bygningen: Murværket skabt af kulbrændte mursten er bassen, de forskellige vinduespartier diskanten, og rytmen, der som bekendt er kongen i musik, er det bølgede, irgrønne kobbertag.

I 1997 mødtes Bjørn Nørgaard med formanden for Haandværkerforeningen i København, Klaus Bonde Larsen. Det viste sig, at de to delte samme drømme og nærede de samme visioner for fremtidens boligbyggeri. Resultatet er enestående. Kaklerne er fra

PLADS TIL ET HJERTE I BYEN

Pladserne i byerne er en slags åben invitation. Et samlingspunkt og et sted, hvor byen fortæller om det fællesskab, den udgør. Også for byplanlæggerne har pladsen været et omdrejningspunkt. Men i 1900-tallet fik trafikken lov at æde sig ind på de eksisterende pladser i en modernistisk byplanlægning, indtil pladserne igen fik lov at pryde byerne i 1980'erne. Og siden årtusindeskiftet er pladsen kommet i centrum igen. Ikke mindst som en måde at brande en by på.

Kina, betonelementerne og teglstensmurene er krummede. Og beboerne kan nyde udsigten ind over byen og deres hjem befriet for rette vinkler.

Nogle gange kommer det innovative fra fortiden; det gode, gamle håndværk er kommet til dets ret, og det fortælles, at murer-sjakket undervejs med arbejdet i 2004-2006 følte sig i den syvende himmel, selvom det "bare" er Bispebjerg.

Bispebjerg Bakke 18-26, Nordvest. Besøg i området er velkomne under hensyn til, at ejendommen anvendes til beboelse. bispebjergbakke.dk

AMAGER OG ØRESTAD

Mens Amager har mange år på bagen som bagstopper for forfinet københavnerkultur, så er Ørestad den nye, retlinede dreng i klassen. Ørestad strækker sig over ca. 5 km fra København bys yderkant og til Kalvebod Fælled. Den nye bydel har, siden arkitektkonkurrencen om en helhedsplan for bydelen blev udskrevet i 1994, skullet være et moderne modstykke til København og dens historie. Og det er den blevet med sine prestigebyggerier som Tietgenkollegiet og VM Bjerget og med sin grønne profil.

Ørestad har de ting, man på papiret vil mene, en by skal have. Boliger, erhvervsvirk-somheder, indkøbsmuligheder, transportforbindelser – hele fem metrostationer – og uddannelsesmuligheder, fx på IT-Universitetet. Bydelens sjæl og historie er måske knap så tydelig, men den slags tager tid. Lige som et egentligt byliv kræver caféer, steder at op-holde sig og ting at tage sig til. Som fx at gå til koncert eller tage til VM i Ishockey i det nye Royal Arena?

ROYAL ARENA

⌘ ⌘ ⌘ ⌘ (kort > 25 ①)

Københavnerne store koncertsal og sportsarena har en kapacitet, der kan tage kampen op med lignende bygninger i andre europæiske hovedstæder. Multiarenaen har plads til max. 16.000 koncertgængere eller 12.500 gæster ved en sportsbegivenhed. Ligesom det moderne menneske skal vor tids arenaer kunne tilpasse sig forskellige situationer og behov, og det kan det nye spillested i Ørestad – en bydel, det har vist sig at være svært at skabe liv i. En bred kultursatsning som en multiarena skal derfor være med til at skabe både liv, bymiljø og arbejdspladser. Arenaen, der er tegnet af 3XN, som også står bag Den Blå Planet (> 25), har huset alt fra VM i ishockey, EM i håndbold og kortbanesvømning til koncerter med Metallica og Elton John. Og dansk Melodi Grand Prix i 2020. Tiltrækningen af de mange nye sports- og kulturoplevelser er til gavn for byudviklingen i Ørestad – og styrker København som oplevelsesby. Det er Københavns Kommune og Realdania, der sammen har skabt multiarenaen. Den er for

MULTIARENAEN SKABT AF KØBENHAVNS KOMMUNE OG REALDANIA ÅBNEDE I 2017 OG ER BLEVET ET YNDET KONCERTSTED.

en lang årrække lejet ud til selskabet Live Nation/Danish Venue Enterprise, der står for al drift og indhold i bygningen, bl.a. de mange arrangementer og koncerter. Hannemanns Allé 18 – 20. www.royalarena.dk. Ørestad.

BALLONHANGAREN

⌘ (kort > 25 ②)

Hærens ballonvæsen fik i 1917 opført den ballonhangar på Islands Brygge, der nu har fået tiltrængt nyt liv. Ballonhangaren er over 100 år gammel og blev brugt som opbevaringsrum for de balloner, man brugte i krigsøjemed, dengang luftballoner havde deres storhedstid. Ballonerne, der blev opbevaret på Islands Brygge, blev brugt til observation under øvelser i præcisionsskydning på Amager Fælle. I de tilstødende stalde stod de heste, der trak de gigantiske luftballoner ind og ud af hangaren. Sikke et syn!

Det er Realdania By & Byg, der har købt bygningen og dermed sikret, at ballonhangaren også får en fremtid. Den fredede og højloftede træbygning er i dag ridehal for Rideklubben Ridevenner, og på den måde fortsætter historien – med eller uden balloner. Artillerivej 73. Parkering er ikke muligt ved ballonhangaren.

KOFOEDS SKOLE I FREMTIDEN

⌘ (kort > 25 ③)

Det er ingen tilfældighed, at Kim Larsen synger om Kofoeds Skole i sangen Langebro. Skolens historie hører bydelene Christianshavn og Amager til, og princippet om hjælp til selvhjælp er stadig gældende, 89 år efter grundlæggeren, kordegnen Kofoed, stadsfæstede det i 1928. På åbningsdagen dengang kom der kun én elev, Nielsen. Men i dag, hvor skolen ligger på Amager i Holmbladsgadekvarteret, har 500-600 voksne elever med meget svag tilknytning til arbejdsmarkedet deres daglige gang på skolen i København og et par hundrede på skolerne i Aalborg, Nuuk og Aarhus. Kofoeds Skole er en storbylandsby med sjæl, og dens udvikling vil fortsætte de næste mange år. Området omkring Holmbladsgadekvarteret er ligesom Kofoeds Skole i positiv udvikling, og fornyer det ene sig, så gør det andet også, for her er skole og by tæt forbundne og bliver det endnu mere i de kommende år. Landsbyen ind i skolen og skolen ind i landsbyen kunne være overskriften for den visionsplan, Kofoeds Skole sammen

1 Royal Arena. 2 Ballonhangaren. 3 Koføeds Skole i fremtiden. 4 Den Blå Planet.

med Realdania har udviklet. Fire små social-økonomiske butikker er åbnet i Nyrnberggade, og her sælges møbler, cykler, redesign og produkter, som eleverne på Koføed Skole selv har produceret. Ved at vende tøjbutik og cykelværksted ud mod gaden synliggør man samtidig menneskene på Koføeds Skole og alt det, de kan.

Nyrnberggade 1. ☎ Ons.-fre. 13-17, lør. 10-14.
www.menneskermedmere.dk.

DEN BLÅ PLANET

☎ ☎ ☎ ☎ (kort > 25 **4**)

Zebrahajer, piratfisk og krokodiller. I Den Blå Planet, der åbnede i 2013, handler det om det hav, som 70 % af Jorden består af. Og ikke mindst alt det liv, der findes i det. Rejsen begynder allerede ude foran den særprægede bygning, hvis prisvindende arkitektur leder tanken hen på en hvirvelstrøm, der suger folk ned i dybet. En verdensomsejling under havet kan begynde. Læner man nakken tilbage, mens man bliver ledt ned ad den spiralformede sti, ser og hører man ofte et fly, der letter

fra den nærliggende lufthavn i Kastrup. Mens man står i køen, kan man både på skilte, på hjemmesiden og på Facebook se, hvor lang kø der er lige nu; fuldstændig som hvis man var på vej til gaten i lufthavnen.

Førhen lå Danmarks Akvarium i Charlottenlund, i bygninger der efterhånden var nedslidte, og den nye bygning på Amager er både formidlingsmæssigt, arkitektonisk og ingeniørteknisk et fyrtårn inden for sit felt. Inde på Den Blå Planet fordeler Nordeuropas største akvarium sig på 48 akvarier med over 7 mio. liter vand. På udvalgte dage kan man opleve havfruen Karin – Danmarks eneste professionelle havfrue – mens hun dykker med napoleonsfisk og hammerhajer i det ni meter dybe bassin Oceanet. Er det ikke eksotisk nok, kan man slutte af i med fiskedeller eller *fish and chips* i restauranten TANG Bistro & Café og dermed fuldende dagens maritime udflugts-tema.

Jacob Fortlingsvej 1, Kastrup. ☎ Voksne 180 kr., børn 100 kr. ☎ Ma. 10-21, ti.-sø. 10-17. www.den-blaa-planet.dk. ☐ Kastrup.

SJÆLLAND

Fra Kronborg Kulturhavn til skitisesamlingen i Køge. Sjælland er både det finpusede og færdigslebne og små lokale initiativer, der redder stationsbygninger, opsætter en teaterscene på Borreby Gods og bygger en klatrevæg på det gamle skibsværft i Holbæk.

Måske er det først, når man står på en peron og kigger på et kort over togzoner, at man indser, hvor stor en landsdel Sjælland er. Og hvor mange steder man aldrig har været. Sjælland er ikke som samlet betegnelse et sted, man tager hen på ferie. Det skulle da lige være Sommerland Sjælland, Karrebæksminde eller Tisvilde Hegn, for nu at nævne et par af de oplagte kystnære muligheder.

Mens Nordsjælland nærmest udgør sin egen landsdel med overklassens privilegier og postnumre som identitetsmarkører, så er Midt-, Vest- og Østsjælland ikke lige så dan at definere. Ligesom det kan diskuteres, hvor opdelingen af disse skel egentligt går. De store forskelle løber snarere mellem by og land, kystby og købstad, fjordby og forstad. Midt mellem ligger især på Sydsjælland landsbrugslandet, som vi kender det. I Nordsjælland ligger nogle af landets prægtigste kunstmuseer, mens man i Nordvestsjælland

gør geografien til hovedattraktion som i Odsherreds givende greb; Geopark Odsherred (► 36).

I Østsjælland er kystbyerne under forandring. De store havneindustriområder er gået tilbage og indrettes som ved Køge Kyst (► 45) med mere fokus på byliv. De maritime knudepunkter følger med, som når det gamle skibsværft ved Holbæk istandsættes, så både klatreklub og produktionsskole kan være der side om side med træske, der trækkes op til reparation i beddingen (► 34). På Sydsjælland lyser Faxe Kalkbrud op, og alle steder har sjællænderne følelser for deres sted. Jernbanen er bindeleddet på de lange strækninger på Sjælland, og meget fælles erindring ligger i dette: at ankomme til en ny by.

Ved Dyssekilde Station (► 33) og Rungsted Remise (► 32) har lokale borgere aktivt reddet deres stationsbygning fra en langsom, men sikker bygningsdød. I stedet har de skabt nye samlingssteder i gamle jernbanebygninger, og i Dyssekilde har man gjort tidligere tiders kiosk med magasinsalg til et bogantikvariat.

I MULTIPARKEN I HELSINGØR (► 30) ER DER PARKOURANLÆG, SKATERBANE OG KONCERTER – OG FORSLAG TIL NYE TILTAG ER VELKOMNE.

OVERBLIK

Nordsjælland (p 28)

Nordvestsjælland (p 33)

Østsjælland (p 37)

Midt- og Sydsjælland (p 46)

Vestsjælland (p 50)

NORDSJÆLLAND

Velstand og smukke skove. Rulleskøjteløbere og åbne sportsvogne på Strandvejen og flere af stjernearkitekternes egne hjem. Selvom de dyre villager ikke er for alle, så er historierne. Som den arbejderhistorie, der fortælles ved Hamtermøllens gamle fabriksby, Dan Turélls næsten rappende hjemstavnskildring af Vangede og den tilgængelighed, der lægges for dagen både på kunstmuseet Louisiana og overalt i Kulturhavn Kronborg.

KULTURHAVN KRONBORG

☞ **nr** (kort p 29 1)

En båd lægger til, og længere ude anes en orange og en grøn bøjle. En bedstefar og et barnebarn løber op og ned ad små forhøjninger og lave bænke. Der er god plads på Kulturhavn Kronborg, og udsigten er en konge værdig. Søbefæstningen slænger sig selvbevidst ud i vandet, mens biblioteket og kulturværftet – en genopfindelse af det tidligere skibsværft – spiller med helt andre moderne muskler. Pladsen imellem dem gør det historiske monument til en del af den moderne

- 1 Kulturhavn Kronborg. 2 Multiparken i Helsingør. 3 Hamtermøllen Hellebæk. 4 Louisiana. 5 Nivaagaard Teglværks Ringovn. 6 Rungsted Remise. 7 Gl. Holtegaard Barokhave. 8 Dan Turélls Plads. 9 Dyssekilde Station. 10 Holbæk Gl. Havns Maritime Kraftcenter. 11 Æglageret – Holbæk Kunstforening. 12 Makværket. 13 Løvenborg Slotshave. 14 Odsherred Teater. 15 Højderysti Geopark Odsherred. 16 Havnehallen Sjællands Odde. 17 Københavns Befæstning, Garderhøjfortet. 18 Københavns Befæstning, Ejbybunkeren. 19 Måløvaksen. 20 Cirkusmuseet i Hvidovre. 21 Avedøre Flyveplads og Aeronautisk Aktivitetscenter Avedøre. 22 Taastrup Teater og Musikhus. 23 NærHeden. 24 Ragnarock. 25 Roskilde Festival Højskole. 26 Ledreborg Slotshave. 27 Svenstrup Gods. 28 Mosedeskolen. 29 KØS - Museum for kunst i det offentlige rum. 30 Køge Kyst + Tapperiet. 31 Store Heddinge Ting-, Råd- og Arresthus. 32 Faxe Vandrerhjem og Kulturhuset på kanten til noget stort. 33 Sorø Ting-, Råd- og Arresthus. 34 Kongsgaarden i Vester Broby. 35 Herskabsstalden på Rønnebæksholm Gods. 36 Holmegaard Værk. 37 Gisselfeld Paradehus. 38 Bregentved Have. 39 Vordingborg Rådhus og Slotstov. 40 Borreby Gods. 41 Guldagergaard. 42 Musholm Ferie-, sports- og konferencecenter.

DEN GLADE AMATØR

Louisianas stifter, Knud W. Jensen, er blevet kaldt "den glade amatør", og hans museum langt fra hovedstadens kunstneriske indercirkler "et privat protestmuseum". Hans vision var, at et besøg på Louisiana skulle være som at kigge ind hos en excentrisk onkel, som Pernille Steensgaard skriver i sin bog *Da Louisiana stjal billedet*. Som noget helt nyt i 1958 serverede man også til stor forargelse kaffe i et cafeteria – helt tæt på kunsten. Protesten viste sig at være en succes. I 7 ud af 10 år siden år 2009 har Louisiana været det mest besøgte museum i Danmark.

by. Projektet blev sat i gang i 2004 og forbindes by med værft, havn og slot. Syv år senere stod den prisvindende plads klar, realiseret i et partnerskab mellem Realdania, Helsingør Kommune og Styrelsen for Slotte og Kulturejendomme i samarbejde med landskabsarkitekt Jeppe Aagaard Andersen. Et godt eksempel på, hvordan et tidligere industriområde og –bygninger kan komme til sin ret på nye måder. En lang række aktiviteter tager deres begyndelse her, fra Ironman-løb over yoga på Kronborg til Shakespearforestillinger i det fri. Et overdådigt oplevelsesrum, der inden for gåafstand byder på Kronborg Slot med den sovende Holger Danske i kælderens, det underjordiske og nyskabende M/S Museet for Søfart fra 2013 tegnet af tegnestuen BIG, et af landets mest moderne biblioteker og koncert- og kulturstedet Kulturværftet. En plads, der har storheden indbygget og fortæller noget om renæssancemenneskets bestræbelser på magt og status. Man kan også bare sætte sig ned på en bænk eller en café og være til. Med udsigt til havn, by og borg – og til den trekanterede del af fæstningsværket, Von Scholtens Ravelin, ude i havnebassinet. Ravelinen var oprindeligt en del af det gamle fæstningsværk, men gik tabt. Den er nu genskabt, ikke som en historisk rekonstruktion, men i en arkitektonisk nyfortolkning med granitbelægning. Allégade 2, Helsingør. ☉ Hele året. ☒ Gratis. www.kuto.dk/om-os/kulturhavn-kronborg.

MULTIPARKEN I HELSINGØR

☿ (kort ▶ 29 ②)

10.000 m² stor og indrettet til spontan sport. Multiparken i Helsingør byder sig til for alle i et område med stor beboermæssig mang-

foldighed. Parken byder både på beton og skaterramper til de modige og bænke, grønne områder og grillpladser til dem, der hellere ser på. Samt en scene til musik og teater. Stedet har en række frivillige tilknyttet og lægger vægt på at lytte til brugernes egne ønsker. Der arrangeres bl.a. skater-events og hiphop-koncerter. Vejen til multiparken har været lang, men er et godt eksempel på, at inddragelsen af alle de relevante samarbejdspartnere, som ungdomsinstitutioner, repræsentanter fra streetmiljøet og kommunal forvaltning, er en tid, der er godt givet ud, når parkens primært unge brugere er så begejstrede. Ellers som en ung bruger skriver på Instagram: "Jeg elsker multi. Det er verdens bedste sted." Borgmester P. Christensensvej 4, Helsingør. ☒ Gratis. I weekender og på helligdage udlejes skateboards, løbehjul og BMX-cykler. www.mp-h.dk.

HAMMERMØLLEN HELLEBÆK

☿ (kort ▶ 29 ③)

Hellebæk var en fabriksby, og Hammermøllen en del af det store fabrikskompleks Kronborg Geværfabrik. Hellebækken var moderdrivkraften, der fik i alt otte vandmøller til at dreje rundt. Der var tre slags; hammermøller, boremøller og slibemøller. Da Kronborg Geværfabrik lukkede og slukkede i 1870, overgik Hammermøllen, bygget i 1765, til beboelse. Et museum i Hammermøllen fortæller i dag historien om Hellebæk, fabriksbyen og Kronborg Geværfabrik. Vandmøllen under grønne bøgetræer lægger også mølle- rum til egnspejl, julestue og pinsefest blandt andet. Det er Hammermøllens Venner, der sammen med Helsingør Kommune holder

VANGEDE BILLEDER

"For de fleste københavnere er Vangede bare et sted man kører igennem, ned over Søborg og ind til byen, eller et sted, man måske bare ser på et gadeskilt eller ved et hurtigt blik ned ad Bygaden når man passerer tværs igennem Vangede ad Lyngbyvejen. Vangede er noget, man kører igennem, og Vangede er som by skåret over og spredt mange, mange gange, simpelt hen for at være lettere at køre igennem. Vangede er blevet lidt mindre, hver gang Lyngbyvejen er blevet lidt større." *Vangede Billeder*, Dan Turéll, Gyldendal, 1977.

KULTURHAVN KRONBORG SET FRA OVEN. FRA BY OVER KULTURVÆRFT OG MUSEET FOR SØFART TIL KRONBORG SLOT.

hjulene i gang. For Realdania er renoveringen af Hammermøllen med til at sikre, at et smukt historisk sted fortsat kan være et rekreativt sted for flere. Og samtidig en måde at øge danskernes forståelse af og kærlighed til kulturhistorien.

Bøssebogsgade 21, Hellebæk. ☉ Sommer: ti.-sø. 10-17. Vinter: to. og fr. 10-16, lø. og sø. 10-17. ☒ Gæster anmodes om at bidrage til den løbende drift. ☐ hamermollen.dk.

LOUISIANA

☹ ☐ (kort ▶ 29 ④)

Gennem mange år har kunstmuseet Louisiana i Humlebæk vist sig som en fornem formidler af udstillinger med arkitektur som omdrejningspunkt, ofte med sociologiske og antropologiske perspektiver. Herunder udstillingen *Homeless Soul* fra 2019, hvor kunstnere fra blandt andet Iran, Indien, Kosovo og Nigeria tolker eksil og flugt. Louisiana står for det tankevækkende og velformidlede som *Åbn min lysning* af den schweiziske kunstner Pipilotti Rist. En totalinstallation af sydføljen, der rakte helt ud i museets have. Denne tages også i brug, når museet hvert år afholder litteraturfestivalen Louisiana Literature.

Realdania har løbende støttet en række af Louisianas udstillinger med fokus på arkitektur – senest udstillingsrækken Arkitekturens

Værksteder. De fleste arkitekturudstillinger finder sted i østfløjen, der i 2003 stod over for en renovering. Dels af hensyn til sikkerhed, klima og brandforebyggelse, og dels for at forbedre kunstopplevelsen for de mange besøgende. Renoveringen af Louisiana blev støttet af Realdania og flere andre fonde og er foregået i etaper. Den tredje etape, som er i fuld sving, er støttet af Realdania og A.P. Møller Fonden.

Gl. Strandvej 13, Humlebæk. ☉ Ti.-fr. 11-22, lø.-sø. 11-18. ☒ 125 kr. Børn under 18 år gratis. ☐ louisiana.dk.

NIVAAGAARD TEGLVÆRKS RINGOVN

☹ (kort ▶ 29 ⑤)

Den ligner en stor kageform vendt på hovedet og var i 1870 en revolutionerende opfindelse for teglværksindustrien. Ringovnen sikrede nemlig konstant brænding ved hjælp af en ildzone, der gik i ring, og en god udnyttelse af overskydende varme. Ringovnen var dermed langt mere rentabel end tidligere tiders kammerovne. Besøger man Nivaagaard Teglværks Ringovn i dag, får man et levende indblik i det tidligere produktive nordsjællandske teglværk. Og historien om den teknologiske udvikling, der i midten af 1800-tallet satte fut i Danmark og resten af

Europa. Teglværkerne voksede frem i Danmark på egne, hvor tilgangen til ler var stor, og i slutningen af 1800-tallet, hvor der var heftig byggeaktivitet i Københavns brokvarterer, var teglværkprodukterne i høj kurs. I den periode blev Østerbro, Nørrebro og Vesterbro bygget med mursten fra Nivaagaard Teglværk, og tilflytningen fra landområderne i Danmark var altså med til at lægge fundamentet for teglværkets mest travle år. Omkring 700 teglværker var glohede i Danmark i den periode.

Det var den tyske ingeniør Friedrich Hoffmann, der opfandt ringovnene, og Nivaagaard Teglværks Ringovn er den eneste bevarede fra hans hånd i Danmark. Realdania bidrog til restaureringen af Nivaagaard Teglværks Ringovn i 2014.

Teglværksvej 23, Nivå. ☉ Rundvisninger søn. i skolernes ferier og ons. i august. ☎ ringovn.dk. ☹ 40 kr. Børn under 15 år gratis.

RUNGSTED REMISE

☎ (kort ▶ 29 ⑥)

Rundtom i landet ligger en række tomme stationsbygninger ved jernbanestrækninger, der er blevet nedlagt. Nogle steder bliver de til boliger med særpræget arkitektur. I 2016 var 17 stationsbygninger sat til salg i lands-

bydanmark, ikke ulig de mange landsbyskoler, der får nyt liv som huse med sjæl – eller som kulturhuse af den ene eller den anden art. Gilleleje Remise er således omdannet til et ungdomshus, og i Rungsted har stationen fra 1897 fået nyt liv med respekt for alle de toglinjer, der var engang. Det er foreningen Nordsjællands Veteranog, der i 2009 overtog bygningen fra DSB. Og ikke bare som klenodie. De togkyndige frivillige reparerer de gamle tog i værkstederne på stationen, herunder de damplokomotiver, der hver sommer tøffer tusinder af turister rundt i Sommersjælland. Stationsbygningen er tegnet af DSB's daværende chefarkitekt, Heinrich Wenck, der står bag mange af stationerne i Danmark, og Realdania har støttet en forbedring af det nu åbne værksted med læssekran og udstillingsområder i remisen.

Østre Stationsvej 27, Rungsted Kyst. ☉ Næsten altid åbent on. eftermiddag og aften samt lø. eftermiddag. ☹ gratis. ☎ veteranog.dk.

GL. HOLTEGAARD BAROKHAVE

☎ ☎ (kort ▶ 29 ⑦)

Beskæringsworkshop og Garden & Art Walk. Det er nogle af de mest friske skud på den meget rige kunststamme, der udgør Gl. Holtegaard i Holte. Her lever historien om arkitekt

I RUNGSTED REMISE REPARERER DE LOKALE ILDSJÆLE FRA FORENINGEN NORDSJÆLLANDS VETERANTOG DE GAMLE MASKINER.

Laurids de Thurah, der har sat sit præg på flere betydelige danske bygninger. Herunder Eremitagen i Dyrehaven, Designmuseum Danmarks bygning og tårnet på Vor Frelsers Kirke på Christianshavn. Gl. Holtegaard var de Thuraahs lyststed og det perfekte landsted. Der skulle herske ro og harmoni, ikke mindst i barokhaven, der blev tegnet før huset, så vigtig var den. Alt var der: eksotiske træer i baljer, batterier med kanoner og nytteværddi i form af frugttræer på lige linjer. Men i slutningen af 1800-tallet var de fleste af de Thuraahs nøje planlagte træk forsvundet fra haven, og kun lindetræerne stod tilbage. I stedet blev en landskabshave i engelsk stil anlagt. Det var derfor en stor opgave at genskabe barokhaven, sådan som det med Realdania og andres mellemkomst blev gjort i årene 2001-2009. Som kronen på haveværket blev reetableringen afsluttet med ti statuer og et 1.000 m² stort broderiparterre – som det hedder, fordi det ligner et broderi – i buksbom. Attemosevej 170, Holte. ☉ Ti.-sø. 12-17. To. 12-20. ☒ Der er gratis adgang til de Thuraahs barokhave i udstillingsbygningens åbningstid. ☐ gholtegaard.dk.

DAN TURÈLLS PLADS

☐ (kort ▶ 29 ③)

Selvfølgelig skulle Dan Turèll have sin egen plads i Vangede. Det sted, han kærligt-energisk vrængede ad i bogen *Vangede Billeder*, der udkom første gang i samlet form i 1975. Vangede har dermed fået en samlede plads, der sammen med Vangede Bygade er blevet forskønnet, alt sammen i digterens navn. Central er skulpturen *Alfabet Turèll*, skabt af multikunstneren og Turèlls ven Kenn André Stilling. Et rådt og rørende monument med rustrede jernbogstaver, hvoraf bogstaverne D og T er de største. Selve pladsen har fået ny belægning, grøn beplantning samt en 47 meter lang lysegrøn bæk og blev navngivet den dag, forfatteren ville være blevet 60 år. Forskønnelsen af Vangede Bygade og Dan Turèlls Plads er tegnet af 1:1 Landskab og muliggjort af Realdania og Augustinus Fonden. Dan Turèlls Plads, Vangede.

NORDVESTSJÆLLAND

En gammel stationsbygning, der får nyt liv som antikvariat (▶ 33), et historisk skibsværft i Holbæk, der bliver til klatrevæg (▶ 34), ud-

JERNBANELANDET

Frem til bilismens fremkomst i 1960'erne blev Danmark forbundet med spor. Som et tandsæt, der får bøjle, var mange strækninger nu med skinner. Så mange, at Danmark ind til sidst i 1950'erne var et af de lande i verden, der kunne prale af det mest højtbelagte jernbaneland. Den første jernbane blev anlagt mellem Roskilde og København af aktieselskabet Sjællandske Jernbaneselskab omkring 1847. I 1918 var privatbanenettet længere end det statsejede, og i 1931 nåede togstrækningerne i Danmark deres historiske max. Efter Første Verdenskrig brød privatbilismen mere og mere igennem, og man stoppede mere eller mindre med at anlægge togskeer. Bag mange af Danmarks stationsbygninger står arkitekten Heinrich Wenck. Han kom til DSB i 1894, blev overarkitekt og tegnede mere end 300 stationer, deriblandt Københavns Hovedbanegård, kystbanestationerne i Nordsjælland samt Esbjerg og Holstebro Stationer. Kilde: *Det vidste du ikke om Danmark*, Rasmus Dahlberg og Mai-Britt Schultz, Gyldendal, 2017.

stillingsrum og café og en fiskeriauktionshal ved Odden Havneby, der bliver til eventhus (▶ 37). Det er nogle af de projekter, der præger Nordvestsjælland, hvor også landskabet i sig selv er en attraktion. Tag bare Odsherred, der med det internationale begreb, under beskyttelse af UNESCO, GeoPark (▶ 36) har skabt en ny "gammel" fortælling og gjort den til et aktiv og en vandrerrute, der griber om sig.

DYSSEKILDE STATION

☐ (kort ▶ 29 ③)

"Næste station: Dyssekilde." Står man af her mellem Hundested og Hillerød, mødes man af en gul murstensbygning. En charmerende og velholdt stationsbygning, som de lokale har kræset om. Den stod i mange år ubrugt hen, men var en naturlig del af landsbybilledet. En gruppe lokale borgere har taget hånd om bygningen fra 1916 og købt den af Lokalbanelen. Efter en gennemrenovering, som Realdania har støttet, kunne stationsbygningen genåbne i 2012 til tonerne af nykomponeret jernbanemusik og stor festivitas. Nu er det ikke længere billetter men bøger, der sælges fra den gamle stationsbygning. I dag har Dan-

marks første bogby, Torup Bogby – en landsby med flere antikvarier og fokus på bøger – hovedkvarter og antikvariat her. Endda med lun ventetal: lige til at læse i. Skorstene er blevet genopbygget ved hjælp af lokale håndværkere. Der afholdes forfatteraftener og skrivekurser. Et kontorfællesskab og Miljø- og Energikontoret er flyttet ind, og stationsbygningen er igen en levende del af lokalsamfundet og af Dyssekilde Økosamfund, der er nærmeste nabo. Kig forbi en sommerdag, og gå på Farmers Market med lokalt dyrkede varer og udeservering: kilometermad.

Stationsvej 1, Torup. ☎ Når de er på kontoret. ☒ Gratis. ☒ <http://torupbogby.dk/dyssekilde-station>.

HOLBÆK GL. HAVNS MARITIME KRAFTCENTER

☎ ☒ (kort ▶ 29 10)

Omkring 60 km fra København ligger fjordbyen Holbæk. Hyggelig købstad med intakt middelaldercentrum og et mekka for træsksentusiaster og Orø-farere. Sejler man dertil, kommer man gennem den smukke Isefjord, og noget af det første, man vil se, er det rød-malede skibsværft fra 1930'erne. Det er så at sige hjertet i havnen, og det har som et af de få bevarede værfter i Danmark en ophalerbedding, hvor man kan hale et mindre fartøj op til reparation. Realdania har været en af flere støtter i en tiltrængt renoveringsproces.

SKIK PÅ BYGGERIET

Holbæk blev et centralt sted for foreningen Bedre Byggeskik. Foreningen, der blev stiftet i Odense i 1915, ønskede at højne landets bygningskultur gennem bedre uddannelser for håndværkerne. De tilbød blandt andet tegnehjælp og arrangerede kurser for bygmestre, og et par af de ledende personer, Harald Nielsen og Ivar Bentsen, boede i Holbæk. Æglageret i Holbæk er et godt eksempel på byggestilen, der kendetegner stilen bedre byggeskik. Enkel i grundform og materialer og med kvalitetsbevidste håndværksmæssige løsninger. Et andet eksempel på byggestilen er Bakkekammen, et villaområde i byen opført efter tegninger af Ivar Bentsen og Marius Pedersen. Realdania By & Byg har købt den fredede villa på Bakkekammen 40 og gennemførte i 2017 en restaurering af den 650 m² store ejendom.

Værftet stod halvtomt og nedslidt, og det "nye gamle værft" skal kaste lys over Holbæks maritim fortid og i højere grad forene fjordlivet med bylivet. Værftet huser Holbæk Klatreklub og en produktionsskole og vil fortsat have steder til reparation af mindre fartøjer. Om sommeren kan værftets døre skubbes til side og åbne for udeservering i caféen. Ligesom det gamle værft opfylder et ønske for tilsejlende turister, nemlig bade- og toiletfaciliteter. Havnevej, Holbæk.

ÆGLAGERET – HOLBÆK KUNSTFORENING

☎ (kort ▶ 29 11)

Det er svært at forestille sig i dag, men længe før der var noget, der hed datomærkning og Dagli'Brugsen, var æg noget, man gik og gemte til vinteren. Det var nemlig først efter 1945, at man fandt ud af at give hønsene lys og få dem til at lægge æg året rundt. Den historie har Holbæks Kunstforening bogstaveligt talt ruget på, for kælderens i den rødmurede bygning har engang været æglager. Det var Odense Ægforretning, der i 1921-1981 havde æg liggende på æglageret i Holbæk. Tre mio. æg faktisk. Her lå de i meget store kar med kalkvand, så de kunne holde sig vinteren over. Hønsene lagde flest æg om sommeren, så når der var tryk på, holdt man sommeræg brugbare ved at opbevare dem i kalkvand. Så kom der ikke luft til æggene og ingen forrådnelse. Millioner af æggekager ventede her i de store kar, der er bevaret i kælderen. I dag venter æggets historie fortalt gennem de oprindelige bygninger og en udstilling, takket være en Realdania-støttet renovering og en gruppe engagerede ildsjæle, der driver kunstudstilling såvel som kalkholdig æghistorie. Men husk en varm trøje! Lindevej 6, Holbæk. ☎ Ti.-fre. 11-17, lø. 11-14, sø. 13-16. ☒ Gratis. ☒ aeglageret.dk.

MAKVÆRKET

☎ ☒ (kort ▶ 29 12)

Det er måske ikke alle bygninger, der har en historie, men for dem, der har, gælder det, at den sådan set bare venter på at blive opdaget. For teglværket i Knabstrup mellem Holbæk og Kalundborg er det sket. Det blev anlagt i 1853 og havde i sin storhedstid over 300 ansatte. Efter nogle økonomisk trængte år overtog kunstneren Bjørn Wiinblad i 1977 fabrikken, som de næste ti år primært producerede Wiinblad-design. Men så lå teglværket tomt

FORENINGEN MAKVÆRKET HAR BL.A. ETABLERET EN MULTISAL TIL NYCIRKUS OG ARTISTERI I DE GAMLE TEGLVÆRKSBYGNINGER.

i 25 år, til en flok ihærdige økoaktivistiske unge mennesker fik øje på dets potentiale, historie og betydning for området. Nu har foreningen Makværket gennem flere år syslet med at få det 10.000 m² store bygningskompleks til at blomstre. De frivillige kommer fra hele verden, og der bruges fortrinsvis genbrugsmaterialer. Visionen er at genetablere fabrikken som samlingspunkt for Knabstrup og omegn gennem kulturelle aktiviteter. Fol-

kekøkken den første fredag i måneden er allerede et hit. En cirkussal til blandt andet børnecirkus har set dagens lys i teglværksbygningerne, og der arbejdes på at skabe et musikstudie og et beplantet filteranlæg til at rense spildevand samt på at genetablere et keramikværksted med udstilling om stedets historie. Realdania støtter projektet som en del af kampagnen *Underværker* (► 60).

Teglværksvej 30, Regstrup. makvaerket.wordpress.com.

ALLETIDERS PARCELHUS

Når man taler om det byggede miljø, er det svært ikke at tænke på danskernes fortrukne boligform, parcelhuset. Mere end halvdelen af danskerne bor i parcelhuse, der dermed fortæller en stor del af de sidste 100 års kulturhistorie. Med industrialiseringen fulgte parcelhusene, der i en ensartet form gjorde familiehuset opnåeligt for de mange. I alt bebor omkring 3 mio. danskere de 1,1 mio. parcelhuse, der findes i landet. Industrialiseringens betydning for samfundsstrukturer og boligforhold modsvares måske kun af den urbanisering, der finder sted i disse år. Selvsamme bevægelse fra land til by vil uundgåeligt være en udfordring for parcelhusformen.

LØVENBORG SLOTSHAVE

(kort ► 29 **13**)

Hvis en have kan være smuk på en uoverskuelig måde, så var haven ved Løvenborg Gods sydvest for Holbæk det. Godset, der kan føres tilbage til Biskop Absalons tid, og hvor der i dag bl.a. er brændesalg, fik anlagt sin barokhave i en tid, hvor arbejdskraften var billig og rigelig. Efterhånden groede den dog til. Realdania har som led i kampagnen *Historiske herregårdshaver* støttet en nænsom have-makeover. De velvoksne hække fra slutningen af 1700-tallet er i 2007 blevet klippet ned, med mere udsyn som resultat. Også til havens monumenter og springvand. For at lette plejen af haven er lavendler sat ind i stedet for krævende blomsterbede. Ligesom slotsgrus er blevet strøet ud på nyanlagte sti-

er, så man igen kan gå tørskoet gennem haven. Haven åbnede i 2010 for offentligheden. Løvenborg Alle 30, Regstrup. © Offentlig adgang. lø.-ma. 8-17. ☞ Gratis. ☞ loevenborg.dk.

ODSHERRED TEATER

☞ ⌘ (kort ▶ 29 ¹⁴)

Nykøbing Sjælland er sommerhusland ved Isefjordens nordvestlige del, og byen er slentreby. Butikslivet leves primært i hovedgaden, der er lavet om til gågade, men her – som i mange andre mindre byer – har butikkerne især uden for sommerhussæsonen måttet kæmpe for at holde skindet på næsen. Derfor samler byen sit bedste skyts og satser på, at det teater, der rykkede til gågaden i 2016, sætter gang i gaden. Odsherred Teater havde indtil da haft til huse i det gamle sindssygehospital i Annebergparken et stykke uden for byen, og den afstand har haft en reel betydning for borgernes teatertrang. Odsherred Kommune købte i 2015 den tidligere Irma-forretning på Algade 36 i Nykøbing, der skal fungere som café og ankomstområde til den nye teatersal med plads til 350 publikummer, der efter planen åbner i sommeren 2020. Teatret med den nye teatersal er tænkt som en stjerne i et større ensemble; det skal fungere som et socialt og kulturelt omdrejningspunkt i en bymidte, der allerede gennemgår en fornyelse, og det skal bakke

op om Nykøbing Sjælland som hovedbyen i Odsherred. På samme måde som Vendsyssel Teater (▶ 156) er en katalysator for udviklingen i Hjørring og omegn. Kulturbygninger kan mere end at være rum for kulturen. De kan, når det lykkes, være med til at skabe liv og lokal stolthed.

Algade 36, Nykøbing Sjælland. ☞ odsherred-teater.dk.

HØJDERYGSTI GEOPARK ODSHERRED

☞ ⌘ (kort ▶ 28 ¹⁵)

Odsherred er et område, der rører på sig. Med det særlige istidslandskab, forfatterskoler for unge, Odsherred Teater (▶ 36), fødevarereproduktionen fra de mange lokale producenter og stigende sommerhusturisme. Siden 2014 har Odsherred også været geopark – en betegnelse, der bedst kan sammenlignes med en naturpark, og et udviklingsprojekt, der dækker hele kommunens areal. Rygraden i Geopark Odsherred er Odsherredbuerne, der blev dannet under sidste istid. Netop istidsformationerne kvalificerer Geopark Odsherred til dets medlemskab af det verdensomspændende netværk af geoparker under beskyttelse af UNESCO. Selve højderygstien går fra Vejrhøj i syd til Klintebjerg i nord. Geopark Odsherred er også et godt eksempel på, hvordan man kan sammentænke flere

TRAMPESTIERNE LEDER DE BESØGENDE GENNEM ISTIDSLANDSKABET PÅ HØJDERYGSTIEN I GEOPARK ODSHERRED.

fortællinger om et sted med et enkelt greb. Fx har Museum Odsherred vandringer i området, hvor museumsgæster kan se de steder, der har inspireret til museets malerier. Skoleforløb, der fortæller om Lammefjordens tørlæggelse, hedder Geokids, og biblioteket er en del af Geopark Festival, hvor borgere og foreninger udviklede idéer, der kan gavn området. Her kan man komme på alt fra guidede knallertture til vandringer i stilhed.

Selve højderygstien vil – når den er færdig – strække sig over 40 km over højderyggen på de tre Odsherredbuer fra Dragsholm Slot i syd til Lumsås i nord. Den første etape, som er etableret, er 7 km lang og går fra shelterpladsen i Veddinge Bakker over bronzealderhøjene Esterhøj og Maglehøj til Dutterhøje. Selvom Danmark er et fladt land, så gør man klogt i at bemærke stednavnene; de hedder ikke ”høj” og ”bakke” for ingenting. Realandia har støttet etableringen af højderygstien som en del af kampagnen *Stedet Tæller* (► 109), og som et led i projektet er appen *Geopark Odsherred* blevet til. Her kan man nyde udsigten fra Vejrhøj i en rekonstrueret 3D-udgave i fire forskellige tidsnedslag gennem 25.000 år. Appen kan hentes i App Store og via Google Play.

Shelterplads: Veddinge Bakker. ☐ Veddingevej 41A, Fårevejle.

GeoKids: Veddingevej 41A, Fårevejle. ☐ Gratis.

☐ geoparkodsherred.dk.

HAVNEHALLEN SJÆLLANDS ODDE

☞ *nr.* (kort ► 28 16)

Få ting er så livlige som en fiskeauktionshal i aktion. I den lille by Odden Havneby er det gamle fiskeriauktionshus nu rammen om andre former for liv og havneliv. Såsom Makrel Festival, dykkertræf og Odden sætter sejl – en traditionsrig havnefest med sælsafari og præcisionssejls for havnens fartøjer. Odden Havneby er en by, hvis gader alle løber i havet. Havnen er det naturlige samlingspunkt for byens knap 650 indbyggere og for et rigt foreningsliv. Begge dele er indlejret i den nye havnehal. En eventhal, hvor byens borgere kan bidrage med idéer til udstillinger og koncerter. Arkitekterne Schou Birkendorf står bag havnehallen, som har fået bedre oven- og sidelys, mobile sidetrapper, udstillingsvæg og rumopdelere, så den kan tilpasses alle former for havneliv. Realandia har støttet etableringen af eventhallen fra 2016, fordi

LAMMEFJORDENS KULTUR-NATUR

Det var isens bevægelser, der skabte landskabet, og Lammefjorden er et stykke udtørret havbund. Et menneskeskabt territorie, der har muliggjort dyrkningen af grøntsager, herunder Lammefjordsgulerødderne. Landvindingen var et stort stykke arbejde. I alt inddæmmede man ca. 60 km² landbrugsjord – sat i værk af lensbaron Georg Frederik Zytphen-Adeler på Dragsholm Slot. Dybest set fordi han gerne ville have mere landbrugsjord under neglene. Inddæmningen blev påbegyndt den 3. april 1873 og tog i alt 70 år. Først skulle der flyttes ca. 1 mio. ton opfyld for at skabe den dæmning, der skulle holde vandet ude, og noget tyder på, at man også dengang kendte til underbudgettering af store projekter. Udtørringen blev i hvert fald først tilvejebragt i 1939, hvor pumpestationen blev udbygget. Det viste sig snart, at de mange år under vand havde gjort jorden særlig næringsrig. Det tykke dyndlag på den gamle havbund indeholder næringsstoffer og mineraler, som gør jorden egnet til grøntsagsdyrkning. Selvom man flere steder i dag taler om at genoprette naturen, markedsføres Lammefjordsgulerødder stadig som noget særligt.

Istidslandskabet har også trukket kunstmalerne til sig. Med navne som Karl Bovin, Sigurd Swane og Kaj Ejstrup samledes kunstnerkolonien Odsherredsmalerne. Den yngste af landets store kunstnerkolonier, der også tæller Skagensmalerne, Fynboerne og Bornholmermalerne.

den forstærker feriebyens potentiale og understøtter en overordnet udviklingsplan for havnebyen. Den fastholder havnen som et besøgsmaal også i fremtiden, og samtidig styrker den byens mulighed for fælles oplevelser og lyst til at arrangere dette og hint. Og helt nedlagt er havnen jo ikke; skulle man have lyst til frisk fisk, findes der en fiskeforretning med tilhørende restaurant direkte på havnen. Vestre Havnevej 42, Sjællands Odde.

ØSTSJÆLLAND

Præget af nærhed til hovedstaden er Østsjælland kultur- og forstadsland. I Hedehusene

GARDERHØJFORTET I GENTOFTE ER ET AF OPLEVELSESCENTRENE I KØBENHAVNS BEFÆSTNING, HVOR BØRN OG VOKSNE KAN NYDE ET KIG IND I FORTIDEN.

opføres intet mindre end fremtidens forstad, og i Hvidovre går mødre og fædre til powercirkus på Cirkusmuseet (► 39), mens passionerede piloter i kedeldragter holder kombineret grill- og flyveaften ved Avedøre Flyveplads (► 39).

KØBENHAVNS BEFÆSTNING

☞ 17 18 19 (kort ► 29 17 18)

Da den blev bygget, var det af mænd, der sled og slæbte i deres ansigts sved. Nu er det anderledes sveddryppende familiefædre og – mødre i lycrashorts, der bruger Københavns Befæstning og Vestvolden som cykelrute. Eller som træningssti i et anfald af fyrrårskrise måske. Næsten hele Vestvolden er belyst og asfalteret. Størstedelen af befæstningen blev lagt som en ring om landets hovedstad i årene 1888-92. Danmark var i knæ efter nederlaget mod Tyskland i 1864, og kom der et angreb udefra, ville landet bukke under. Som hovedby var København vigtig. Her lå regering, læreanstalter og økonomiske institutioner. Vestvolden, der er 14 km lang, er det mest kendte element i landbefæstningen. Søbefæstningen består af bastioner på kunstige øer såsom Trekroner Fort og Flakfortet. Da Første Verdenskrig brød ud, bemandede man befæstningen med omkring 50.000 soldater, men da efterkrigstiden bød på flyvemaskiner,

som kunne bombe befæstningen, mistede den sit værd. Landbefæstningen blev ophævet fra 1920, noget af søbefæstningen blev nedlagt, og store strækninger af Danmarks største bygningsanlæg nogensinde fik lov at gro til. Sådan lå det hen i mere end et halvt århundrede. I dvale, gemt under ukrudt og glemself. Indtil et partnerskab bestående af Realdania, Naturstyrelsen og Kulturstyrelsen samt en række kommuner sammen pustede liv i den gamle befæstning. I dag er Vestvolden og befæstningen en af de gratis fornøjelser, København og omegn byder på. Børnefamilier kan muntre sig med at lege befæstningslege, fx krigsfanger på flugt, pendlerfolket kan downloade cykelfortællinger og fodfolket audioguides. Og tre oplevelsescentre står klar til at føre gæster ind i fortiden ved Trekroner, Ejbybunkeren i Rødovre og Garderhøjfortet i Gentofte. Via et storstilet projekt er Københavns Befæstning blevet givet tilbage til borgerne og viser, hvordan et historisk befæstningsværk med den rette historiefortælling og restaurering kan få et imponerende aktivt "efterliv". Som i Ejbybunkeren, hvor man kan få fornemmelsen af, hvordan det har været at være spærret inde under krigen. Et sted, hvor man også kan holde børnefødselsdag. Ejbybunkeren: Jyllingevej 303, Rødovre. ☎ Hele året. ☞ Gratis. www.befastningen.dk.

Gardershøjfortet: Gardershøjfort 4, Gentofte. ☉ Lø-sø, samt helligdage og skoleferier: 10.30-16. ☹ Gratis. 🌐 garderhojfort.dk.

MÅLØVAKSEN

☹ ☹ (kort ▶ 29 19)

Frederikssundsvej og S-banen ligger som store forhindringer i den gamle stationsby. Søndergård er en ny bydel, afskåret fra Måløv by af bane og vej. Godt nok var der tunneler, men de var hverken spændende eller særligt trygge at bruge. En ny, moderne akse udformet som en smeltevandsdal under Måløv Station binder nu Måløv by og den nye bydel Søndergård sammen og giver beboerne i de to områder et attraktivt alternativ til at tage bilen. Ved stationen er de to tunneller og området imellem dem blandt andet blevet udstyret med en klatrevæg, skaterramper, beplantning og siddepladser. Fra at være et sted, man hastigt gik igennem, er det nu et område, man gerne opholder sig i. Og selve tunnelvæggene er blevet beklædt med plader og lys og skaber en helt ny oplevelse af at være på vej. Realdania er gået med i udviklingen af Måløv, hvor udfordringen ligner den fra mange andre byer. Trafikerede veje, der deler byen i to, ikke kun i praktisk fysisk forstand, men også mentalt og identitetsmæssigt – i Måløv er problemet nu løst ved at skabe et aktivt byrum.

Måløv Stationsplads 10, Måløv.

CIRKUSMUSEET I HVIDOVRE

☹ ☉ (kort ▶ 29 20)

Kommer man forbi Cirkusmuseet i Hvidovre en torsdag eftermiddag, vil man ind ad runderne se en flok mødre og fædre svinge sig i trapez eller lave sidemavebøjninger på en cirkusmåtte. Det er et historisk sted med trapeztræning for legesyge børn i alle aldre. Bogenstillet talt, for hver torsdag kan man gå til powercirkus. Helt uden fitnessmaskiner, men med blødt faldunderlag og styrkende "stur, stur numre". Søndag er der cirkusleg for børnefamilier med en artist til stede til at hjælpe benene ind og ud af ringene. Alt sammen i den nye manege, et oplevelsescenter, som Cirkusmuseet med Realdanias og Arbejdsmarkedets Feriefonds støtte fik banket op i den gamle fægtesal i 2009. Selve udstillingen i Cirkusmuseet er en af Europas mest omfattende og tæller blandt andet jonglørknive og hemmeligheden bag tankelæsernummeret. Hovedporten 6, Hvidovre. ☉ Sø.-to. 10-15. ☹ 60

kr. Børn under 18 år gratis, når de følges med en voksen. 🌐 cirkusmuseet.dk.

AVEDØRE FLYVEPLADS OG AERONAUTISK AKTIVITETSCENTER AVEDØRE

☹ (kort ▶ 29 21)

For veteraner og vingeentusiaster var det en stor dag, da startbanen ved Avedøre Flyveplads syd for København åbnede igen i 2004. Startbanen er omdrejningspunkt for det autentiske flyvemiljø, som man finder ud ad Gammel Køge Landevej. Stedet var oppe i omdrejninger rent aeronautisk, indtil tyskerne i 1943 rømmede pladsen og tog flyene med sig. Flyvepladsen og de røde hangarer står endnu og fortæller med deres blotte beståen et stykke dramatisk danmarkshistorie. Der var ingen købere, da Naturstyrelsen forsøgte at sælge hangarerne fra. Bortset fra de frivillige, flyingeniører blandt andre, der gik sammen og dannede foreningen Aeronautisk Aktivitetscenter Avedøre (AAA). De købte den nedslidte Hangar 2 og satte den i stand med støtte fra Realdanias kampagne *Under-*

BY I BALANCE

Taastrup Teaters nærmeste nabo er Taastrupgård – et af de udsatte boligområder. Realdania søger at løfte gennem indsatsen *By i balance*. Det sker i et partnerskab med kommuner og boligorganisationer, og arbejdet er sat i gang i 2016. Frem til 2020 udvikles strategier, der gentænker de berørte boligområder i sammenhæng med den omkringliggende by og gør boligområder, der er på regeringens ghettoliste, gode og trygge at vokse op i. Den strategiske udviklingsplan skal sikre, at de almene boligområder Taastrupgård, Gadehavegård og Charlottekvarteret i fremtiden bliver et attraktivt og velfungerende byområde i Høje-Taastrup. Cirka 10 % af Høje-Taastrup Kommunes borgere bor i dag i de tre boligområder. De tre boligområder udgør tilsammen et af i alt tre pilotprojekter i Realdanias initiativ *By i balance*. Initiativet involverer også udsatte boligområder i Esbjerg og Gladsaxe. Udviklingen af Taastrupgård, Gadehavegård og Charlottekvarteret vil hænge sammen med andre igangværende by-projekter i Høje-Taastrup Kommune, fx Nærheden – fremtidens forstad (▶ 40).

MED MÅLØVAKSEN UNDER TOGBANEN OG DEN TRAFIKEREDE FREDERIKSSUNDSVEJ HÆNGER MÅLØV BY OG SØNDERGÅRD NU BEDRE SAMMEN.

værker (> 60). Som en del af foreningens virke lukker de op for besøgende, så de også kan opleve historiens vingesus. Herunder flyveaftner, hvor man flyver og griller sammen, rundvisninger og hvert andet år Aeronautisk Dag med op mod 10.000 besøgende.

Gl. Køge Landevej 580, Brøndby Strand. ☉ Se aktiviteter og priser på [aeronautisk.dk](#).

TAASTRUP TEATER OG MUSIKHUS

☼ **NÆ** (kort > 29 **29**)

Nær Taastrup Hovedgade, tæt ved stationen, Roskildevej og længere ude motorvejsnettet, der kan føre én både nordpå og ind til København, ligger noget, der ligner en krystal eller et drivhus, alt efter hvordan man ser på det. Væksthussymbolikken er ikke helt forkert, for på Taastrup Teater og Musikhus kan områdets børn og unge skærpe deres scenekunstevner, gå til dans og workshops og forestillinger. Det kan de voksne nu også, og "drivhuset" er en vigtig kulturinstitution for Vestegnen. De mange vinduer i teatret signalerer mange indgange, og det var netop baggrunden for ændringen i 2008. Det gamle betontunge teater fik en ny overflade, der skulle trække nye, mangfoldige brugere til. Teatret opførte med at lave egne teaterproduktioner i 2012, og i september 2017 genåb-

nede huset som Taastrup Teater og Musikhus med fokus på koncerter, turnerende teater og standup. Det sidste trækker unge mennesker til i et område, der blandt andet har opfostret komikeren Anders Mattesen fra Albertslund. Taastrup Teater og Musikhus er en del af Kulturhusene sammen med andre kulturtilbud i Høje-Taastrup Kommune. Et folkeligt hus med fokus på fællesskab og kultur.

Kjeld Abells Plads 1, Taastrup. [teaterogmusik.dk](#).

NÆRHEDEN

☼ (kort > 29 **29**)

De første 300 beboere er flyttet ind i NærHeden. Et ambitiøst projekt i Hedehusene, der med fokus på bæredygtighed giver et bud på fremtidens forstad. Det er Høje-Taastrup Kommune og Realdania By & Byg, der i et partnerskab skaber den nye bydel, som med tiden skal blive hjem for omkring 8.000 mennesker. De kommer til at bo i varieret, tæt, lav bebyggelse i form af rækkehuse, kædehuse, lejligheder og bofællesskaber. Fællesskabet og det lette hverdagsliv vil være i fokus, ligesom grønne områder bliver vægtet højt. Få hundrede meter væk fra NærHeden ligger det store grønne område Hedeland, som kan byde på vandruter, rideklub, golfbane og meget mere, og samtidig kan beboerne i

Nærheden nyde godt af en anden af forstadens fordele, nemlig nærheden til byen. Med blot 28 km til Københavns centrum og lige ved Hedehusene Station er der ingenting, der er langt væk.

Kongelysvej 2, Hedehusene. naerheden.dk.

RAGNAROCK

✱ (kort ▶ 29)

En dreng går rundt på en kæmpe grammofoonafspiller, mens han gætter på, hvad det er for en sang, han lige nu hører i langsomt tempo. Ragnarock er en musisk legeplads for børn og voksne. Med særudstillinger om fx guitarens historie, fremvist i et rum, der er formet som en gigantisk guitar, og med mulighed for at prøve dem alle sammen; elektrisk, spansk og akustisk. For de voksne er der dømt nostalgi med et musikbibliotek og små lommer af viden om alle dem, der gjorde dansk musik stor, fx Røde Mor. Ragnarock præsenterer musikkens historie på tre etager, fokuserer på ungdomskultur og favner bredt med sin eksperimentelle tilgang til museumsudstillingen. Sanseligt og revolutionerende som musikken selv. Et sted kan man blive klogere på, hvordan lyssætningen til koncerter er foregået op gennem tiden, og lave sine egne farvede lysmønstre, der passer til den musik, man hører. Det er arkitekterne i hollandske MVRDV og danske COBE, der har tegnet bygningen og set et potentiale i de rå betonvægge. Til gengæld er facaden med dens *over-the-top* guldnittede og vildt overdimensionerede udhæng så helt utrolig *rock'n'roll*.

Realdania har støttet etableringen af Ragnarock som en del af den nye bydel Musicon i Roskilde, der i forvejen er en musikby med Roskilde Festival som altdominerende trækplaster. Ragnarock er således en del af en langsigtet strategi, der skal udvikle Roskildes sydby til en musisk og kreativ bydel. Med eventhaller, familieboliger og Roskilde Festival Højskole.

Rabalderstræde 16, Musicon, Roskilde. © Ti. 10-17, on.-to. 10-22, fr.-sø. 10-17. Voksne 95 kr. Børn under 17 år gratis. museumragnarock.dk.

ROSKILDE FESTIVAL HØJSKOLE

✱ (kort ▶ 29)

En foredragssal malet i orange. Sådan må det naturligvis være, når man kalder sig Roskilde Festival Højskole og bygger på værdierne fra

FREMTIDENS FORSTAD

Forstaden. Elsket og forhadet og næsten ikke til at komme udenom. Faktisk bor halvdelen af alle danskere i forstæder, og der findes forstadslyrik og forstadsmusik. Søren Ulrik Thomsen har fx skrevet det ensomme digt *Toget passerer den sidste forstad*, og Nik & Jay synger deres noget mere upbeat-sang *Forstadsdrømme*. Realdania støtter en række projekter, der vil en bæredygtig udvikling af forstæderne, og erfaringerne samles til brug for endnu flere. Fremtidsprognoser fortæller, at ni ud af ti danskere i 2050 vil bo i byerne, der dermed vil være pladsmæssigt under pres. Forstæderne, der for alvor voksede frem under industrialiseringen, har ofte uudnyttede industriområder, som kan komme i spil i en mere fremtidssikret, bæredygtig version af forstaden.

selvsamme festival. Men selvom idéen om en højskole, der fokuserer på kreativt lederskab, humanitet og fællesskab synes oplagt, har projektet været mere end ti år undervejs. En gruppe dedikerede lærere har holdt fa-

EN GAMMEL PRODUKTIONSHAL ER BLEVET RE-NOVERET OG OMBYGGET OG DANNER NU RAMMERNE OM ROSKILDE FESTIVAL HØJSKOLE.

SKITSERNE PÅ KØS I KØGE ER IKKE KUN PÅ PAPIR. GIPSSKITSER TIL SKULPTURER ER OGSÅ EN DEL AF SAMLINGEN.

nen højt, og det har selvsagt været svært at skaffe de fornødne midler til at åbne en ny højskole i en tid, hvor flere lukker. Det var Roskilde Kommune, der sammen med Realdania og A.P. Møller Fonden i 2014 sendte højskolen økonomisk i mål. Og i februar 2019 blev højskolen indviet. Med fag inden for design, musik, kommunikation og ledelse. Og på et værdimæssigt grundlag af festivalinitiativ og af højskolebevægelsens mere end 175 år gamle tradition.

Godt 60 elever tjekkede som de første ind på festivalhøjskolen i januar 2019 og opførte skolens helt egen sang – skrevet af bandet Nephew. Og til de nye elever sagde forstander Jesper Øland ved højskolens åbning: ”I har allerede skabt en ny nuance af orange.” Roskilde Festival Højskole er en del af den kreative bydel Musicon, der også rummer spisesteder, boliger, virksomheder og kulturinstitutioner som musikmuseet Ragnarock, og højskolen er således en del af en strategisk plan for bydelsudviklingen. Selvom byggeriet ser legende let ud, er det en kompliceret affære, der tager udgangspunkt i en produktionshal af beton, der var på stedet i forvejen. Arkitektfirmaet COBE fra København står sammen med MVRDV fra Holland bag byg-

geriet. Tidligere var det en stor hal. Nu er der sat eller hængt 16 store boksformede rum op i hver sin farve. Boksene har hver sin funktion som værksteder, musikstudier, dansehal eller tribune. Og det er her, at fremtidens guitarister, elektroniske sangskrivere, producere og filmdokumentarister vil skabe sig i ordets bedste betydning.

Havsteensvej 11, 4000 Roskilde.

LEDREBORG SLOTSHAVE

☞ ⚡ (kort ▶ 29 📍)

Mest kendt er slottet for sine koncerter, Ledreborg Slotskoncerter med DR's Symfoniorkester og tv-transmission. Kultur-Danmark rykker ud med picnickurve under koncerterne, hvor det kun er folk med koncertbilletter, der kan nyde parken, som ellers er åben for alle. I 2004-2007 blev barokhaven genskabt og fornyet med støtte fra Realdania og en plan fra Schønherr Landskab. 17. maj 2007 kunne Hendes Majestæt Dronningen klippe snoren til den forskønnede park. Det er hele Slotsparkens midterakse, der har fået fremhævet sit barokspor, lige som sandstensfigurer, springvand og spejldam er blevet restaureret. Alt sammen efter principper, der er gået efter det mest robuste, økonomisk bæredygtige og – til havemandens glæde – efter at være lettest mulig at pleje.

Ledreborg Allé 2D, Lejre. ☉ Alle dage hele året 11-16. ☹ 25 kr. (lægges i ærlighedsboksen ved indgangen). 🌐 ledreborg.dk.

SVENSTRUP GODS

☞ (kort ▶ 29 📍)

Det stille liv på Svenstrup Gods er forbi, og det er helt bevidst. Godset ved den lille stationsby Borup nær Roskilde har gennemgået en forvandling, som åbner for helt nye spor. Som led i indsatsen for fremtidens herregårde (▶154) har Realdania støttet, at den gamle herskabsstald er blevet forvandlet til foreningslokale med faciliteter til lokale aktiviteter.

Det store drivhus er blevet opgraderet og danner nu blandt andet ramme om koncerter. Udenfor findes både crossfit-bane og mountainbike-spor, og det gør godsarealet til et moderne og luksuriøst friluftscener. Ejer Christian Wedell-Neergaard ønsker nemlig, at Svenstrup Gods skal være de lokales foretrukne sted for aktiviteter. En åbenhed, der revitaliserer hele herregårdsanlægget, som er gået i arv i ti generatio-

ner. Jorden og naturen er blevet de bærende elementer i den åbning mod omverdenen, som Svenstrup Gods har været igennem. I mange år har godset haft et kommunalt samarbejde om Svenstrup Naturskole, som omkring 4.000 børn hvert år nyder godt af. Med udstoppede dyr og terrarier og en lille besætning af høns m.m. På selve godset er julemarkedet stadig et hit; nu med halmhopperborg og juleklip af naturmaterialer. Borupvej 94, 4140 Borup. www.svenstrup.dk

MOSEDESKOLEN

(kort ▶ 29)

Man tager en klassisk skolebygning fra 1960'erne og omdanner store dele af den til at være åbne aktivitetszoner. Steder, man kan bevæge sig i med lav, middel eller høj intensitet. Mosedeskolen er en ud af seks skoler, der er blevet udvalgt til at være en del af *Skole+* (▶ 137), og i april 2017 kunne en stolt borgmester indvie de nye bevægelsesrum. Med store glaspartier, der inviterer til løb på gangene, og sjove klatre- og rutsjeforbindelser mellem de forskellige niveauer. Og bedre passager til boldbanerne udenfor. De aktive omgivelser giver sved på panden og ilt til hjernen. En lang række foreninger har været

VERDENSARVEN PÅ SYDSJÆLLAND

Som det fjerde sted i Danmark er Stevns Klint blevet optaget på UNESCOs verdensarvsliste. Jelling Monumenterne var det første sted, og dernæst kom Roskilde Domkirke og Kronborg Slot på listen. Efter Stevns Klint er Vadehavet blevet optaget i det fine selskab, og i juli 2015 kom også Brødremenighedsbyen i Christiansfeld (▶ 100) og Christian 5.s skove til parforcejagt i Nordsjælland med på den unikke kultur- og naturarvsvogn. Med Ilulissat Isfjord i Grønland (▶ 7) har rigsfællesskabet nu otte lokaliteter på denne "kultur- og naturarvens Michelin-guide".

Listen tæller i øjeblikket 1.000 kultur- og natursteder, og blandt dem er berømt heder som templerne Akropolis i Athen og Angkor Wat i Cambodien, Den Kinesiske Mur og Yosemite National Park i Californien, USA.

med i projektets udvikling, herunder Greve Museum og Greve Ungdomsskole, og alle er inviteret til at benytte skolens inspirerende idrætsrum efter skoletid.

Lilleholm 58, Greve. www.mosedeskolen.dk.

DET SMUKKE TRAPPELØB ER EN AF DE TIDSTYPISKE DETALJER I KOCHS TINGHUS I STORE HEDDINGE TING-, RÅD- OG ARRESTHUS (▶ 45).

KØS – MUSEUM FOR KUNST I DET OFFENTLIGE RUM

☞ ☞ (kort ▶ 29 ☞)

Skitsesamlingen i Køge er et særsyn i Danmark. Ikke alene er det landets eneste specialmuseum for kunst i det offentlige rum. Det fortæller også en historie, der vedrører os alle: Hvordan kunsten i det offentlige rum har skiftet ham gennem tiderne fra kongebestilte værker over hospitalsudsmykninger til *street art*. Museets tilgang til kunsten er også forfriskende: Hvad gik forud for mesterværket? Hvilke streger blev sat og hvilke visket ud, før et offentligt kunstværk som fx *Den Lille Havfrue* fandt sit endelige udtryk?

Museet, der i sig selv er et anderledes kunstrum i byen, kunne i 2017 fejre 40-års jubilæum. Skitsesamlingen har siden 1988 haft til huse i den gamle Brochmands Skole, og i 2002-2004 blev anden sal via Realdanias støtte renoveret, og adgangsforholdene for gangbesværede forbedret. I 2009 ændrede kunstmuseet navn fra Kunstmuseet Køge Skitsesamling til KØS – Museum for kunst i det offentlige rum.

Nørregade 29, Køge. ☉ Ti.-sø. 11-17. ☞ 60 kr. Unga 18-24 år 30 kr. Børn gratis. ☞ koes.dk.

KØGE KYST + TAPPERIET

☞ (kort ▶ 29 ☞)

I et område mellem Køges historiske bymidte og Køge Bugt skyder en ny og attraktiv bydel op over de næste 10-15 år – med plads til 4.000 nye beboere, flere arbejdspladser og butikker. Stationsområdet er et nyt butikskvarter, Collstropgrunden skal være et område med boliger, butikker og erhverv, og Søndre Havn bliver et nyt boligområde, hvor de fleste af beboerne i den nye bydel skal bo og leve. Ikke uvæsentligt for dem er der nu en jernbanelinje til Københav, der bringer transporttiden til hovedstaden ned til kun 25 minutter.

De første indbyggere i Søndre Havn-området er flyttet ind, nye forbindelser på tværs af jernbanen er ved at blive anlagt, og byen er således i færd med at vende sit ansigt mod vandet. Seneste skud på nybyggerstammen er et byggefællesskab efter tysk forbillede. Fællesbyg Køge Kyst er et medlemsdrevet projekt, der skal opføre en hel boligkarré på Køges Søndre Havn – med

42 lejligheder i forskellige størrelser og udformninger. Fællesskab er også overskriften på det byggeri, som PensionDanmark opfører i bydelen med bidrag fra Realdanias indsats *Rum og Fællesskaber for ældre*. Her er en del af byggeriet tiltænkt seniorer +50, som får nutidige og moderne rammer for fælles aktiviteter. Et andet konkret aspekt ved byudviklingen er et ungdomskulturhus med græs på taget. Tapperiet var oprindeligt et tapperi for Kosangasflasker. Derfor blev bygningen lavet i lette materialer, så taget ville lette og væggene ryge ud til siderne ved en gasekspllosion. Da tapperiet år senere fandt sig selv i brug som koncertsted, var det lyden, der let slap ud. En støjreducerende beklædning af ungdomskulturhuset har derfor været nødvendig, og en græsklædt skal fører ungdomshuset sikkert ind i den nye bydels fremtid. Tapperiets nye top har kostet ca. 11 mio. kr. og stod færdig i 2014. Køge Kommune, Realdania og Køge Kyst finansierede hver en tredjedel.

Køge Kyst, Køge. ☞ koegekyst.dk.

Tapperiet: Søndre Badevej 1, Køge. ☞ tapperiet.nu

STORE HEDDINGE TING-, RÅD- OG ARRESTHUS

☞ (kort ▶ 29 ☞)

Kochs Tinghus i Store Heddinge er skoleeksemplet på de mange rådhus, der blev opført over hele kongeriget i løbet af 1800-tallet. Bygningen, der er tegnet af kgl. bygningsinspektør Jørgen Hansen Koch, indgår i Realdania By & Bygs samling af bevaringsværdige bygninger og blev opført, da generalprokurør Ørsted på en gennemrejse så det gamle rådhus og udstedte dommen: "For småt, duer ikke!"

I stedet lod han det nye rådhus opføre i gule sten, og i dag er de historiske bygningers indre gjort klar til nutidig, moderne og højteknologisk konferencebrug. I husets store sal, retssalen, kan man fx lave teateropsætninger, og i medieværkstedet er det muligt at holde videokonference.

Algade 8, Store Heddinge. ☞ tinghuset.org.

GEOMUSEUM FAXE OG FAXE VANDRERHJEM

☞ ☞ ☞ (kort ▶ 29 ☞)

I Faxe Kalkbrud graver man stadig efter kalk, sådan som man har gjort det i de sidste 900 år. De mange kalkudvindinger har

GEOMUSEUM FAXE LIGGER MED UDSIGT UD OVER KALKBRUDET.

RØNNEBÆKSHOLM KUNST- OG KULTURCENTER HAR FÅET BEDRE PLADS TIL KONCERTER, FOREDRAG, MØDER OG ANDRE ARRANGEMENTER I DEN ISTANDSATTE HERSKABSTALD.

skabt et gigantisk hul i jorden, og det er en fascinerende oplevelse at stå på kanten af alt det hvide og forestille sig, at her engang har været hav. I havet svømmede hajer og krokodiller rundt, og der voksede et stort koralrev – lige der, hvor Faxe ligger i dag.

På kanten af kalkbruddet er der skabt et museum, der formidler kalkbruddet og mineralens kulturhistorie. Museets hvidpudsed beton er en hilsen til alt det hvide mineral derude. Og selve bygningen balancerer på kanten af kalkbruddet og skråner med store glaspazier ud over det dramatiske landskab. Realdania finansierede arkitektkonkurrencen, der sikrede, at GeoMuseum Faxe blev skabt i en forsvarlig sammenhæng med kalkbruddet.

Få hundrede meter derfra ligger Fakse Vandrerhjem, hvor man kan sove ganske tæt på de 60 mio. år gamle kalkaflejringer i Faxe Kalkbrud. Vandrerhjemmet er også arbejdsplads for mennesker med fysiske og psykiske handicaps. Realdania har støttet vandrerhjemmet og dets læringsmiljø for mennesker med fysiske og psykiske handicaps.

GeoMuseum Faxe: Østervej 2, Faxe. © Apr.-jun. 11-15, jul.-sep. 10-17, okt. 11-15. 360 kr. Børn t.o.m. 17 år gratis. kalklandet.dk.

Danhostel Faxe Vandrerhjem: Østervej 4, Faxe. danhostelfaxe.dk.

MIDT- OG SYDSJÆLLAND

Midtsjælland er gammelt landbrugsområde med søer og skove og med sletter fra en tidligere issø mod syd og allersydligst den fredede Holmegård Mose. Her virkede en hel by i byen på Holmegaard Glasværk, der gik konkurs i 2008. Et nyt, kreativt og jobskabende museum med åbne værksteder og studieboliger forventes nu ti år senere at sætte gang i ovnene igen.

SORØ TING-, RÅD- OG ARRESTHUS

⌘ (kort ▶ 29 ⌘)

Det er ikke mange dage i Danmark, der tillader sig at være tofarvede. Men på Sorø gamle rådhus løber grøn-rosa skifer i horisontale bånd som kronen på værket af halvandet års restaureringsarbejde. Realdania By & Byg købte Sorø Rådhus i 2010 for at bevare de arkitektoniske værdier i Tvedes gamle hus, og huset fremstår i dag i al væsentlighed, som det gjorde i 1881, da huset stod færdigt. In-

klusiv de røde teglsten med markante furer imellem, de gotiske spidsbuer i vinduerne og det imponerende trærum, der er malet i de oprindelige farver, ligesom de gamle lamper er fundet frem og bringer lys og liv i huset. Indvendigt var stueetagen forbeholdt arrestforvareren, mens første sal havde offentlige funktioner med byrådsal, retssal og dommerkontor og blev udsmykket med høje træpaneler og malerdetaljer. I huset ved siden af ligger den gamle arrest fra 1871, der fungerede indtil 1960'erne. Det fredede ting-, råd- og arresthus ligger centralt i Sorø og var egentlig en erstatning for det tidligere rådhus fra 1844, der nedbrændte i 1879. Rådhuset er med sin form og sine farver et eksempel på et historicistisk rådhusbyggeri i provinsen, der helt i tidens ånd var opført som et hus med mange funktioner. Det har det også nu, hvor Sorø Kommune bruger første sal til møder og kontor, og hvor der indimellem afholdes visuel og koncerter i byrådsalen.

Torvet 2, Sorø.

KONGSGAARDEN I VESTER BROBY

☞ (kort > 29 ☞)

Kongsgaarden er en præstegård værdig, og alene den brostensbelagte gårdsplads er på 800 m². Gården er firlængt og ligger i landsbyen Vester Broby syd for Sorø. Gården ligger i et fredet område, ved Tystrup Sø og Bavelse Sø, og det meste, også inventaret, står ubørørt hen fra den tid, jorden blev forpagtet ud. Kongsgaarden giver dermed besøgende mulighed for at tage en tidsrejse tilbage til deres bedsteforældres tid, deltage i høstdage og æbledage og på den måde smage på livet på landet. Historien om landbrugsmuseets tilblivelse fortæller noget om processen for en sådan restaurering og om vigtigheden af lokal vilje og tålmod. Et engageret par havde allerede i 1990'erne planer om at fiske den noget forfaldne gård op af glemslen og indrette et landbrugsmuseum. Realdania støttede en opmåling af hele bygningskomplekset samt en bæredygtighedsanalyse og i 2008 en egentlig renovering. Efterfølgende ydede også Friluftsrådet og Fødevareministeriet støtte til projektet, som imidlertid krævede en ny lokalplan for området. Efter tildelt byggetilladelse kunne håndværkerne gå i gang med det egentlige projekt i 2009. Herunder at indrette sydlangen til samlingssted, østlængen til primitiv overnatning og vestlæn-

gen til udstilling. I 2011 stod Kongsgaarden klar, og Foreningen Kongsgaardens Venner har sat gang i forskellige aktiviteter såsom ølbrygning, pileflet og velbesøgte fællesspisningsarrangementer.

Strandvejen 11, Vester Broby, Sorø. ☉ Efter aftale. kongsgaardenbroby.dk.

HERSKABSSTALDEN PÅ RØNNEBÆKSHOLM GODS

☞ (kort > 29 ☞)

Grundtvig boede på Rønnnebæksholm i 1851-1854, og hans tanker om oplysning, ånd og fællesskab bærer stedet videre med foredrag, kunstneriske værksteder og folkelige traditioner. Blandt andet fejrer man Grundtvigs fødselsdag i parken hvert år i september. Her ligger også Grundtvigs digterpavillon, Venligheden, som hans kone, Marie, lod bygge til ham i 1854. I øvrigt hende, Grundtvig skrev sangen *Hvad er det min Marie* til. Desværre

EN BY FOR MENNESKER

I takt med at danskerne har fået mere fritid fra 1970'erne og frem, er mængden af den tid, man tilbringer i byen, også øget. En af flere arkitekter, der har sat fokus på det, er arkitekt Jan Gehl. Hans bog *Livet mellem husene* fra 1971 er blevet en klassiker inden for bylivsstudier og byplanlægning. Fra 1990'erne taler man ikke længere så meget om fritidssamfund, men om oplevelsessamfund. Det øger kravet om tilbud i byerne. I 1985-2000 prioriterer man i stigende grad fodgængere frem for bilister, ligesom ord som diversitet og mangfoldighed ses som et plus. I nyere tid er bæredygtighed sat ind som endnu et led i forståelsen af det gode byrumsliv. Byerne rustar sig til klimaforandringerne. Nu er det som bekendt svært at bygge til en verden, man ikke kender endnu. Men én ting er sikkert: Der kommer til at bo flere mennesker i byerne, og flere kommer til at leve hele deres liv i byerne. Derfor planlægger man at have plads til børn, der løber og leger, og plads til alle former for liv og livsfaser. At skabe åbenhed og tænke i åben, inviterende og bæredygtig byrumssarkitektur synes at være "det nye sort", og den humanistiske arkitektur, der er bygget til samvær, aktivitet og fællesskab på borgernes og ikke bilernes præmisser, går igen i mange nutidige byudviklingsprojekter.

døde Marie allerede i 1854 efter en fødsel, og der blev ikke rigtig skrevet poesi i pavillonen, som står endnu. I 2010 støttede Realdania en istandsættelse af herskabsstalden på Rønnebæksholm Gods. En herskabsstald var ikke til de fine kaffeselskaber, men derimod indrettet til de fine ride- og køreheste. Et slags firetjernet hotel for trækdyr. Med istandsættelsen har Rønnebæksholm Kunst- og Kulturcenter fået flere lyse lokaler at råde over til koncerter, foredrag, møder og meget andet. Og samtidig har den bevaringsværdige bygning fået lov at bevare sine stærkeste kendetegn: I den midterste del af stalden hænger stadig spiltov over brostensbelægning. Rønnebæksholm 1, Næstved. © To.-sø. 12-17. 350 kr. Børn under 18 år gratis. www.roennebaeksholm.dk.

HOLMEGAARD VÆRK

☞ (kort ▶ 29 ☞)

Levende værksteder, kunstner- og studieboliger, spisesteder samt Nordens største glassamling. Holmegaard Værk puster liv i Danmarks eneste bevarede glasværk. Værket blev grundlagt af enkegrevinde Johanne

VED HOLMEGAARDS 125-ÅRS JUBILÆUM I 1950 FIK GLASVÆRKET KERAMIKEREN ARNE BANGS GLASPUSTER-STATUE AF MEDARBEJDERNE.

FENS MARK OG DE GRØNNE FLASKER

Holmegaard Glasværk er historien om et glasværk, der i 1825 begyndte at producere grønne flasker i Danmark. I stedet for i Norge, som indtil 1814 havde eneret på fremstilling af glas til Danmark. 80.000 flasker blev det til. Men enkegrevinde Johanne Henriette Valentine Danneskiold-Samsøe ønskede, at man også fremstillede nogle finere drikkeglas, og 10 år senere var produktion af karafler og vinglas oppe at køre. Utroligt nok, i forhold til hvor mange Holmegaard-glas der står i de danske hjem, gik glasværket konkurs i 2008. 60.000 kilo smeltet glas størkede i gabet på en glasovn, og fabrikshallerne blev efterladt, som de var. Holmegaard Værk skal få de historiske industribygninger til at leve igen.

Henriette Valentine Danneskiold-Samsøe, og beliggenheden blev udnyttet til fulde. Gravning efter tørv i mosen, der blev brugt som brændsel under smelteovnene, tog til, og omkring glasværket voksede en by. Der blev bygget boliger til de ansatte samt købmændsbutik, kro, kapel og skole. Sådan kunne medarbejderne få noget at bo i nær arbejdspladsen på trods af glasværkets lidt upraktiske placering i mosen. Til gengæld skulle medarbejderne stå til rådighed kl. 9-18. Ovnene blev slukket i 2008, hvor glasværket gik konkurs. Men et samarbejde mellem Museum Sydøstdanmark og Næstved Kommune og støtte fra Realdania, Knud Højgaards Fond m.fl. har muliggjort projektet, som viser nye veje for et gammelt industriområde, der udgør et fint bevaret kulturmiljø.

Holmegaard er et af flere glasværker i Europa, der har måttet lukke, så det nye Holmegaard Værk indgår i europæiske netværk, der søger nye veje for glaskunstværket i fremtiden. Og ja, Holmegaard-glas er rigt repræsenteret, når resten af det nye kulturhistoriske museum åbner, ligesom samlinger af Kähler-keramik får en central placering. Genrejsningen af glasværket er et omfattende projekt. Hele området med den gamle fabrik, tørvehaller og arbejderboliger fra 1820'erne samt området ned mod mosen bliver en del af Holmegaard Værk, når det forventeligt åbner i 2020.

Glasværksvej, Fensmark. <https://www.naestved-museum.dk/da/node/11/holmegaard-vaerk>.

GISSELFELD PARADEHUS

 (kort ▶ 29)

Den røde renæssanceborg mellem Haslev og Næstved er i sig selv imponerende, og haven i kuperet sølandskab tager sig mindst lige så godt ud på en sommerdag. Nær indgangen til haven ligger Orangeriet med sorte rammer og aflange glasvinduer. Fyldt med pelargonier og eksotiske planter og et oplagt søndagsudflugtsmål for havefolket. Orangeriet er tegnet af arkitekt Herholdt og opført i 1876. Glasfacader og orangeriets glastag blev renoveret tilbage i 2002-2004. Realdania indgik i projektet for at sikre bygningen og dens kulturarv et videre liv. Samtidig var forbedringerne, bl.a. med nye toiletter og nyt indgangsparti til den botaniske oase, en del af en større strategi om at tiltrække besøgende til Gisselfeld Kloster. Så orangeriet kan agere væksthush, helt som det var tiltænkt fra starten. I Orangeriet findes et lille tehush kaldet Nattergalen efter inspiration fra H.C. Andersens eventyr af samme navn. Det var ellers i Gisselfeld Kloster, at eventyrdigteren fandt inspiration til historien om *Den grimme Ælling*. Gisselfeldvej 12A, Haslev. ☉ Sæsonafhængigt. 60 kr. Børn 5 - 12 år 25 kr. Børn u. 5 år gratis. gisselfeld-kloster.dk.

BREGENTVED HAVE

 (kort ▶ 29)

Det er ikke hver dag, man får et guds i gave, men det gjorde kongens rådgiver og statsminister A.G. Moltke i 1746. Den glade giver var kong Frederik 5., der samtidig sikrede sig en tro allieret. Siden da har anlægget og den smukke hovedbygning midt i parken været i familiens eje og drives i dag som en stor jordbrugsvirksomhed.

Selve haven er åben for offentligheden og har fået genskabt et vandspejl og en række lindealléer med udspring i skoven. Barokhaven ved Bregentved Gods i Haslev er fra 1750'erne, men den har gennem årene fået tilført elementer fra romantik og rokoko. Realdania har støttet renoveringen af den historiske have, og arbejdet stod færdigt i 2009. I dag kan man gå en tur i den harmoniske have med søer og skulpturer. Herunder er vandspejlet genskabt ved at omdanne dæmningen nær slottet og Gamle sø til en ny ø.

FRODIGE PLANTER MØDER DEN BESØGENDE I DET IMPONERENDE ORANGERI FRA 1876 PÅ GISSELFELD.

Koldinghus Allé 1, Haslev. ☉ On.-lø. 9 til solnedgang, dog senest kl. 18. Gratis. Det er kun tilladt at færdes på stierne. bregentved.dk. Moltkesvej 69, Haslev.

VORDINGBORG RÅDHUS OG SLOTSTORV

 (kort ▶ 29)

En rådhusrenovering blev den dråbe, der skabte ringe i vandet for Vordingborg by. Her har en restaurering af Kornerups rådhus vist sig at være første forskønnende skridt i retning af en forbedret bymidte. Realdania By & Byg købte det fredede rådhus i 2009 og har stået for en omfattende restaurering af det 170 år gamle rådhus, der i dag er udlejet til Vordingborg Kommune og Danmarks Borgcenter, der bruger stedet til bl.a. møderum, turistkontor, museumsbutik og arbejdspladser for forskning og skoletjeneste. Efter restaureringen af rådhuset har også slotstorvet fået en forskønnende tur. Slotstorvet ligger på ruinerne af den gamle kongeborg, og her har man i samarbejde med Realdania gjort de historiske spor synlige i form af vanddyser, der får vandet til at løbe i den oprindelige voldgravs

PÅ MUSHOLM FERIE-, SPORTS- OG KONFERENCECENTER ER ALT FRA BOLIGER OG KONFERENCEFACILITETER TIL BOLDBANER OG KLATREVÆG HANDICAPTILGÆNGELIGT.

linje. Det lille, fredede sprøjtehus er indrettet som café. Endelig er nogle initiativrige borgere i Vordingborg Kommune sammen med kommunen gået ind i arbejdet med at danne en landsbyklynge for området omkring Lundby og Bårse, også kendt som De Syv Sogne. Aarsleffsgade 14, Vordingborg.

VESTSJÆLLAND

Mellem Kalundborg og Korsør ligger en række købstæder og seværdige kulturattraktioner såsom Borreby Gods og et internationalt center for keramik – knopskudt af en æbleplantage i Skælskør. Begge eksempler på, hvordan Realdania støtter arbejdet med at iklæde fortidens strunke gemakker en meningsfuld, moderne funktion.

BORREBY GODS

☞ *nr* (kort ▶ 28 40)

Egnsteater finder man i mange egne af landet, men hvad med herreborgsteater? Det findes kun på Borreby Gods syd for Skælskør. Hovedbygningen i røde teglsten og med sadeltag blev opført af kansler Johan Friis i

1556, og godsejeren Joachim Castenschiold har brugt sin baggrund som skuespiller i Hollywood til at få landbrugsgods og scenekunst til at gå op i en herskabelig enhed. Borreby Gods af i dag er derfor en borg, der iscenesætter sig selv; med eksklusive godsejerledede rundvisninger, en fejring af hvedens høst i slutningen af august, teaterforestillinger og en "rædselsvandring" i skolernes efterårsferie, hvor man kan møde Borrebys spøgelser – hvis man tør. Realdania har som en del af kampagnen *Fremtidens Herregård* (▶ 154) ydet bistand til opsætning af en scene i laden på Borreby Gods, en opsætning så fleksibel, at teaterladen kan omdannes fra publikumstribune til åben konferencosal på få timer. Borrebyvej 41, Skælskør. borrebygods.dk. Billetter på borrebyteater.dk.

GULDAGERGAARD

☞ (kort ▶ 28 41)

Det kan godt gøre én grundglad at vide, at der findes et internationalt center for keramik i Skælskør, kaldet Internationalt Keramisk Forsknings- og Videncenter. Netværk, symposium, forskning, workshops og kunstnere, der kommer og bor der i en periode. Som led

i en renovering fik stedet sit eget galleri og et sted løbende at vise frugten af de kunstneriske anstrengelser frem. Galleriet har navnet Æblehaven, og udstillingerne spredt sig ofte ud i den omkringliggende smukke have med keramiske skulpturer og legeplads.

Navnet Æblehaven trækker tråde til stifteren af hovedhuset, frugtavlser Kresten Troelsen. Han kom fra Jylland, bragte frugttræer, tulipaner og planter til haven fra udlandet, og han og hans familie boede i hovedbygningen og etablerede en æbleplantage. Huset nåede dog at stå tomt i syv år, inden kunstnergruppen Clay Today faldt for huset og omdannede det til en kunstnerkoloni. Som oftest bor der 12 keramikere ad gangen, som arbejder i stedets store, fælles værksted. Her kan man virkelig tale om stedets ånd, idet frugttræerne står endnu. Og selvom ovnene i de nyoprettede værksteder er moderne, bygger man kun nænsomt oven på den smukke frugtård, som Kresten Troelsen skabte, og som anerkendte internationale keramikere hvert år krydsbefrugter med deres samtidskeramik. Realdania støttede i 2012 en renovering af første sal i staldbygningen, så der kunne blive tidssvarende rum til forskning, printlaboratorium og 3D-værksted. Samtidig blev to trappeopgange opført i huset i sten brændt i Guld-

agergaards egne brændefyrede ovne – et vartegn for stedet i Skælskør.

Heilmannsvej 31 A, Skælskør. © Skulpturparken er åben hver dag. Se mere på www.ceramic.dk for aktuelle udstillinger.

MUSHOLM FERIE-, SPORTS- OG KONFERENCECENTER

⌘ (kort ▶ 28 ⌘)

100 m fra stranden og med udsigt over Storbelt ligger feriehusene ved Musholm Ferie-, sports- og conferencecenter, et yndet feriested for mange af de mere end 10 % af danskerne, der lever med handicap. Fra feriecentret går en handicapvenlig sti ned til stranden – og helt ud i vandet. Realdania bidrog til udbygningen af centret ved Korsør, hvilket bl.a. gav 20, væsentligt forbedrede, ferielejligheder mere samt en ny og ambitiøs multihal, der skal være med til at flytte grænserne for, hvad mennesker med handicap kan. Både ferielejligheder og multihal er tegnet af AART architects. Det var Slagelse Byråd, der vedtog den lokalplan, der muliggjorde en længe ønsket udvidelse af Muskelsvindfondens feriecenter. En udvidelse, der løb op i 100 mio. kr. og er støttet af både Arbejdsmarkedets Feriefond, Realdania, A.P. Møller Fonden, Slagelse Kommune og Muskelsvindfonden.

Musholmvej 100, Korsør. www.musholm.dk.

PÅ DET KERAMISKE CENTER GULDAGERGAARD KAN KERAMIKERE, DESIGNERE OG BILLEDKUNSTNERE FRA HELE VERDEN KOMME PÅ ET LÆNGERE ARBEJDSOPHOLD.

MØN OG LOLLAND-FALSTER

Danmarks venligste vandrerute på Møn og et trafikeret torv forvandlet til et roligt og æstetisk samlingspunkt for badebyen Marielyst på Falster. Det er sammen med flere godser på Lolland og Falster – tilgængelige for alle – nogle af de store lyspunkter på de danske sydhavsøer.

Syd for Sjælland ligger treenigheden Møn, Lolland og Falster. Kun omtrent halvanden times kørsel fra København og historisk set en trædesten mellem Norden og resten af Europa. Centralt beliggende, hvis man ser det på den måde, og i udkanten, hvis man kun læser de statistikker, der fortæller om lavindkomstproblematikker og fraflytning.

På Møn har man set potentialet i mellemrummene, i de pauser, som den vilde kystnatur og manglen på befolkningstæthed tilbyder det fortravlede, moderne menneske. På den 175 km lange vandrerute Camønoen (p 55) er ni pausebænke sat ind og viser, hvad en fælles lokal indsats samt den rigtige historiefortælling kan udrette af Møn-mirakler.

Naturen har været der hele tiden, men siden Camønoen åbnede i juni 2016, har vandreruten været et regulært trækplaster for øen i Østersøen. I 2007 blev Møn udpeget af UNESCO som Danmarks første biosfæ-

reområde. Et sted i verden, hvor der findes unik natur, og hvor befolkningen har fundet ud af at skabe arbejdspladser i samspil med naturen. Samme venlighed og øvilje præger litteraturfestivalen Verdenslitteratur på Møn, hvor et dedikeret publikum over to dage ved Fanefjord Skov dyrker og møder en international forfatter.

På godsrige Lolland med de flade, frugtbare jorde ligger Fuglsang Gods, som i mange år har været et kunstnerisk refugie for danske musikere og komponister som fx Carl Nielsen. En kreativ tradition og en ånd, der også har forplantet sig til Fuglsang Kunstmuseum (p 59) og godsets forpagterbolig, der i 2016 blev omdannet til kultur- og musikhus, inklusive en moderne koncertsal støttet af Realdania.

På Falster ligger et for danskerne kendt feriested, en badeby der var blevet lidt træt i koderne, og som nu har fået nyt liv ved et enkelt, men effektivt greb: En stor bunke egetræsplanker har skabt et roligt og bilfrit torv, der fører til havet – og øget stolthed for Marielyst (p 57).

ET KÆMPE LÆS EGEPLANKER ER LAGT SOM ET GULV, DER FORBINDER TORVET MED MARIELYST STRAND PÅ FALSTER (p 57).

OVERBLIK

Møn (p 54)

Falster (p 57)

Lolland (p 58)

MØN

Møns Klint skærer i øjnene og trækker lange spor i dit feriemindealbum. Det er den hvide kalk mod den grønne trækant foroven. Det er det turkise hav, der får sit tropiske skær af al kalken fra kridtiden, der også lyser op fra havbunden. I grunden sjovt med alt det lys,

for Møn er nærmest blevet verdensberømt for mørke. I hvert fald har Møn og den lille 5 km² store ø Nyord imponerende nok formået at blive erklæret for Nordens første Dark Sky Community og Dark Sky Park. Det er godt tænkt at udnytte en ressource, som Møn har meget af, nemlig nattemørke, og gøre det til et fokus for turisme at se op på stjernerne. Helt i samme ånd er etableringen af og udviklingen af Camønoen på Møn allerede blevet en stor succes. Her kan man være gæst hos de lokale i stedet for at være turist, og der er naturligvis anlagt et stop på ruten, hvor man kan se stjerner på nattehimmelen.

- 1 Camønoen. 2 Liselund Slot. 3 Ejegod Mølle. 4 Marielyst Torv. 5 Det gule palæ fra Olsen Banden. 6 Fuglsang Kunstmuseum og forpagterbolig ved Fuglsang Herregaard. 7 Hotel Sækkjøbing. 8 Lungholm Gods. 9 Søholt Barokhave. 10 Knuthenborg. 11 Nakskov Skibs- og Søfartsmuseum. 12 Fjordskolen Byskoleafdeling.

CAMØNOEN

⚠ ⚠ (kort > 55)

På Møn har man gjort afstanden til en fordel. I stedet for at fremhæve enkeltaktiviteter og kulturhistoriske attraktioner har man ladet naturen være bindeledet imellem dem og etableret en 175 km vandrerute. En idé, som har vist sig at være værdifuld for området. Som alle vandrefugle vil vide, så når man – ofte før end man tror – det punkt, hvor depoterne er ved at være tømt. Der skal

vandrebenzin på. Det vil sige mad, drikke, hvil – og internetforbindelse. Netop det vil synet af bænke, skabt af NORRØN Arkitekter, fortælle fodfolket på ruten på Møn. Samt at proviant og overnatningsmuligheder vil være inden for en kilometers rækkevidde. De runde bænke, der også er angivet på ruteafmærkninger, er blevet logoet for ”Danmarks venligste vandrerute” – og et ganske velvalgt ét. Bænken betyder pause, og en tur på Camønoen som sådan indikerer ”ned i tempo”,

stilhed og en pause fra hverdagens hektiske gøremål. Det særlige ved Camønoen er, at man i nærheden af hver bæk vil kunne møde lokale ildsjæle og overnatte på de *bed and breakfast*-steder, der melder sig til.

”Jeg har en hytte og bålplads i baghaven,” kan de ringe til projektlederen og sige eller tilbyde aktiviteter langs ruten. Fx kan man på ruten møde William, der bor på Nyord og gerne lærer sine tricks fra sig, når det kommer til at lave sin egen sennep og – meget praktisk – en myggebalsam af lokale urter. Successen har været overvældende. På Camønoens første 2,5 måned var der 5.000 registrerede vandrere, der begyndte at gå ruten fra Møn Museum. Plus estimeret 4.000 fodfolk, der gik Camønoen på egen hånd. Rådgivere havde ellers spået, at der ville gå ti år, inden Møn ville opleve en tilgang i gående turister på 10.000. Der tog de fejl.

☉ Alle dage hele året. ☒ Gratis. Book overnatninger, og gå på opdagelse i det digitale vandrekort på camoenen.dk.

LISELUND LYSTSLØT

☞ ⚓ (kort ▶ 55 📍)

Liselund Lystslot er anlagt som et lille landsted for amtmanden over Møn Antoine de la Calmette og hans hustru, Lisa. Det blev opført i 1792 af arkitekten Andreas Kirkerup, og

især hovedbygningen, et lille, stråtekt hus på 150 m², er bedårende den dag i dag. Det ligger også kønt i Nordeuropas bedst bevarede romantiske park. Med kunstige søer, små øer og et kinesisk lysthus.

”At bruge sin Fantasie er ikke svært på dette Sted,” tænkte H.C. Andersen, da han sad ved et vindue på Liselund og så ud på et gammelt, hult piletræ. Så begyndte han at skrive: ”Der kom en soldat marcherende hen ad landevejen: én, to! én, to!” Altså det, der blev starten på eventyret *Fyrtojet*. Når man i dag ser på det hvide slot med lyseblå søjler under et stråtekt tag og et tårn med spir, er det formentlig samme oplevelse som dengang. Skønheden holder ved, og her har tiden – via en vedholdende bevaringsindsats – stået stille. I år 2000 blev lystslottet en del af loven om bygningsfredning, hvad der ikke gjorde det lettere at få driften til at hænge sammen for godsejeren. Slid og årenes gang begyndte at kunne ses. I 2004 købte staten hele anlægget, og Liselund Lystslot er i dag en del af Nationalmuseets ejendomme. Real-ania, Velux Fonden og Ny Carlsberg Fondet har støttet statens overtagelse for at sikre, at slottet og parken bevares lige så eventyrlige for eftertiden, som de altid har været.

Langebjergvej 4, Borre. ☉ Haven er åben hele året. Liselund Lystslot er kun åbent i forbindelse

DE NI CAMØNO-BÆNKE ER BYGGET AF ELEVER FRA CENTER FOR ERHVERVSUDDANNELSER LOLLAND FALSTER.

med rundvisninger maj, jun. og sep. lør.-søn. kl. 11 og 15. Jul. og aug. ons.-søn. kl. 11 og 15. © Gratis adgang til haven. Adgang til lystslotet 50 kr., børn gratis. natmus.dk/museer-og-slotteliselund.

FALSTER

Skandinaviens sydligste punkt findes i Gedser, og Falster har i århundreder været et naturligt trafikknudepunkt mellem det centrale Europa og Skandinavien. Havnebyen Nykøbing og Falster som et hele satser i dag mere på turisme og gør en dyd ud af cykelruterne, hvoraf mange ender ved det rolige Østersøen. Landskabet er præget af morænebakker og kystskove, og turister kommer nemt til og fra Sjælland via Storstrømsbroen og Farøbroerne. I sommerperioden er der desuden færgeforbindelser fra Stubbekøbing til Bogø og fra Gedser til Rostock i Tyskland. Turismen nyder ikke mindst Marielyst Strand godt af. Den er i flere omgange kåret som landets bedste. Til gengæld trængte badebyen til det løft, Realdania har støttet byen med – i form af et egeplankegulv på torvet.

EJEGOD MØLLE

☞ (kort ▶ 55 ●)

I 2017 kunne Ejegod Mølle fejre sit 200-års jubilæum og samtidig markere afslutningen på 10-12 års restaurering. I 2002 stiftede en gruppe frivillige Ejegod Møllelaug og gik i gang med at søge midler til at sætte møllen i tip-top stand. Den hollandske ottekantede kornmølle er fredet, og det er blandt andet den 16 ton tunge og løgformede hat, der er blevet restaureret. Møllen og møllehuset er de oprindelige, og Realdania har derfor støttet istandsættelsesarbejdet.

Ejegodvej 5, Nykøbing Falster. ☉ Lør. kl. 13-16. ejegodmoelle.dk.

MARIELYST TORV

☞ ☞ ☞ ☞ ☞ (kort ▶ 55 ●)

Fra Tivoliagtigt torv med plastikpalmer til et mere naturskønt samlingspunkt. Et sted, som skal tiltrække flere turister til bedre oplevelser, og hvor man som lokal sagtens kan finde på at gå hen for at nyde stemningen. Forskellen er kommet med et stort læs egetræsplanker. Plankerne er lagt som et gulv, der samler byen visuelt i Marielyst Torv. Det bliver i den ene ende til en sti og kobler naturligt byen

LISELUND LYSTSLØT LIGGER MED UDSIGT OVER DEN EVENTYRLIGE PARK, SOM INSPIREDE H.C. ANDERSEN TIL AT SKRIVE FYRTØJET.

med en af de allerbedste strande, vi har. Et samlende element i et område, hvor der er spredte arkitektoniske udtryk, butikker, sommerhuse og moderne huse iblandt, og hvor trafikken tidligere fyldte – og delte – meget. Idéen med gulvet var at minde om de gamle badehoteller og pensionater, der hver sommer har huset borgerskabet fra København.

Marielyst er et godt eksempel på et af Realdanias yndlings-værktøjer i arbejdet i yderområderne: en opdyrkning og understøttelse af det helt særlige, der findes derude. I det

PODCAST: PÅ TUR I DANMARK

Danmarks ukronede podcast-dronning, Susanna Sommer, fortæller udvalgte steders fantastiske historier. Steder, hvor Realdania gennem kampagnen *Stedet Tæller* har støttet projekter, der skaber positiv udvikling i yderområderne. Det gælder blandt andet Camønoen (▶ 55) på Møn og Marielyst Torv på Falster. Hent *Realdania podcast* i iTunes eller via andre podcast-apps.

DET 10 METER HØJE GULE PALÆ VAR NEDRIVNINGSTRUET I KØBENHAVN, MEN BLEV REDDET OG FLYTTET TIL ET BANEOMRÅDE TÆT VED GEDSER STATION OG HAVN.

her tilfælde badebyen og stranden, der flere gange er kåret som landets bedste. Alt sammen besluttet på baggrund af en strategisk helhedsplan, som kommunen og en række helt centrale lokale parter i området har stået bag. Erhvervslivet melder om stigende investeringslyst, og torvet er et mødested for de lokale såvel som de, der kommer udefra. Lyden af Marielyst har også forandret sig, fortæller lokale. Andre bands, bedre service og flere børnefamilier, der lægger flere penge. Det begyndte med et læs egeplanker, men stoltheden og fællesskabet er kommet med de lokale borgere, foreninger og forretningers indsats. Realdania har støttet projektet under kampagnen *Stedet Tæller* (p. 109), der finder og dyrker udvalgte steders lokale potentiale.

Marielyst Torv, Marielyst.

DET GULE PALÆ FRA OLSEN BANDEN

¶ (kort p. 55 ②)

Det er i sig selv et rigtigt Egon Olsen-projekt. En flok dedikerede Olsen Banden-fans satte alt ind for at redde det gule palæ fra filmen *Olsen Banden på sporet* (1975). Palæet lå udnyttet på et gammelt DSB-område i København og stod til nedrivning, fordi et nyt byggeri skulle opføres ved banerne. Men ved

ihærdig indsats blev palæet reddet. Det var lidt af et særsyn i trafikken, da det 10 m høje tårn blev fragtet til havnen og sejlet til Gedser Remise – et jernbanemuseum tæt ved Gedser Station. Der restaurerer man kontroltårnet, så det atter kan indtage sin funktion blandt aktive skinner. Realdania har bidraget økonomisk til redningsaktionen som led i kampagnen *Underværker*, der gør det lettere for frivillige at realisere deres drømme. Flytningen af det 40 ton tunge palæ blev desuden finansieret af blandt andre A.P. Møller Fonden og flere danske og tyske fans af Olsen Banden-filmene. Stationsvejen 20, Gedser. © Se [www.gedserremise.dk](#) 350 kr. Børn t.o.m. 13 år 25 kr. Børn under 4 år gratis.

LOLLAND

Lolland er godsrigt land. I alt 45 herregårde har holdt på rigdommen fra den gode jord, her hvor sukkeroerne og sukkerfabrikkerne har forsødet lollikkernes tilværelse. Dog ikke mere end at Lolland her en af landets laveste gennemsnitlige indkomster. Herregårdene var tidligere små, selvforsynende samfund med arbejdslyde og maskinstøj fra morgen til aften – og polske sæsonarbejdere. En af de største godsbaroner var Christian Ditlev

Reventlow, der ejede flere af de store godser og i 1729 var i stand til at oprette grevskabet Christiansborg, også senere kendt som Christianssæde. Et af de godser, Christian Ditlev Reventlow opkøbte, var Lungholm Gods på Sydlolland, der i dag fungerer som et feriecenter tilgængeligt for alle. De smukke lokaler er kørestolsvenlige, og selv varmtvandsbassinet kongekaret kan tilgås med lift, hvis der er behov for det. At finde en rummelig niche kan være en af de veje, man skal gå for at bringe de lolliske herregårde fornuftigt ind i fremtiden. En anden vej har Knuthenborg Gods (► 62) vist med safariparken, der ganske har overhalet den romantiske have, godset også råder over, og som Realdania har støttet en genetablering af.

FUGLSANG KUNSTMUSEUM OG FORPAGTERBOLIG VED FUGLSANG HERREGAARD

⌘ ⌘ (kort ► 55 6)

Midt i alt det grønne ligger en hvid bygning med mere end 200 års dansk kunst på væggene. Fuglsang Kunstmuseum koncentrerer sig om dansk maleri, skulptur og papirkunst som portrætter, træsnit og akvareller ca. 1780-1980. Her finder man væsentlige danske kunstnere som Skagensmalerne, Fynboerne (► 92) og kunstnerne fra Cobra. Den prisbe-

lønnede museumsbygning er tegnet af Tony Fretton, der også står bag Tietgens Ærgrelse (► 12), og ligger naturskønt på det østligste Lolland. Fra udsigtsrummet ser man ud over den lille halvø Skejten, der kan bryste sig af aldrig at have været under plov. I stedet har den i århundreder været græsset af husdyr. Mange kunstnere har set samme sted hen for inspiration, og en del af disse kunstværker vises i museets samling. I nærheden ligger Fuglsang Herregaard, hvor kunstnere og komponister i mere end 100 år har haft et refugie og kreativt værksted, bl.a. Carl Nielsen og Olaf Rude, der er vokset op på det nordøstlige Lolland.

Museumsbyggeriet begyndte i 2006 og stod færdigt i 2008. Selve bygningen skryder ikke, men har referencer til den hvide lade, som hørte sig gårdene til. Realdania har støtte, og museet er blevet nomineret til flere arkitektur- og museumspriser, men vigtigst af alt; det bliver flittigt brugt. Og af et bredt publikum. Ikke mindst fordi museet formår at forene en eksperimenterende tilgang med et blik for det stedbundne.

I 2016 gjorde man dette kunstneriske aktiv endnu mere klart. Herregårdens forpagterbolig fra omkring 1860, der ligger ved siden af Fuglsang Kunstmuseum, har stået tom siden indvielsen af kunstmuseet, men er

ET KUNSTVÆRK I SIG SELV. ET PAR NYDER UDSIGTEN FRA FUGLSANG KUNSTMUSEUM MOD GULDBORGSUND.

ILDSJÆLE GØR UNDERVÆRKER

Hos Realdania er det at samarbejde med frivillige en del af strategien. Det var det ikke til at begynde med, men den filantropiske forening fik mange ansøgninger ind, hvor frivillige var den bærende kraft. Netop de projekter, der var båret af ildsjælernes engagement, viste sig meget ofte at være en succes, og derfor er ildsjæle et potentiale, Realdania i stigende grad har inddraget i arbejdet med at forbedre livskvaliteten i det byggede miljø. Fx i de omkring 40 mølleprojekter rundtom i landet. De frivillige driver ikke bare møllen, de skaber et fællesskab, der hjælper lokalsamfundet. På den måde hjælper de frivillige to gange.

Flere er interesserede i at gøre noget lokalt og engagere sig i frivillige fællesskaber der, hvor de bor. Det er en tendens, som blandt andet Frivilligrådet har bemærket, og som Realdania oplever i praksis. Det er også ofte frivillige, der lægger mærke til udviklingspotentialer lige netop der, hvor de bor, og netop det eftersøger Realdania fortsat i ildsjæle-kampagnen *Underværker*. Her støtter man konkrete tiltag, som frivillige ser et udviklingspotentiale i, som fx at give det gule palæ fra Olsen Banden et nyt liv, at indrette og drive et kulturhus i tårnet på Knippelsbro i København eller at skabe en multihal m.m. i teglværkets gamle fabriksbygninger ved Holbæk, som de unge frivillige i Makværket (p. 34) gør. Et andet aspekt ved ildsjælernes indsats er, at det er med til at sikre et projekts levetid. Et godt eksempel på det er Bovbjerg Fyr (p. 114), hvor folk nærmest står i kø for at være frivillige, og hvor fyrets virke som kulturhus afhænger af det fællesskab, der opstår der, og som kommer andre til gavn.

Kilde: underværker.dk

nu istandsat for godt 21 mio. kr. KUMUS er navnet på det moderne KUnst- og MUSikhus, der åbnede i 2016 blandt andet med en stor koncertsal i det gamle mejeri. Det er samtidig hjemsted og øvelokale for Storstrøms Ensemble og forlænger dermed den mangeårige tradition for musik på godset. Projektet er blevet til med støtte fra Realdania, Guldborgsund Kommune og Arbejdsgivere i Nykøbing Falsters Fond, mens A.P. Møller Fonden har bidraget med støtte til inventar.

Nystedvej 71, Toreby Lolland. © Jan.-mar. ons.-søn. kl. 11-16, apr., maj-jun. tir.-søn. kl. 11-17, jul.-aug. alle dage kl. 11-17, sep.-okt. tir.-søn. kl. 11-17, nov.-dec. ons.-søn. kl. 11-16. Desuden åbent til kl. 20 hver den første ons. i måneden. Dog ikke jan. ☳ 85 kr. Gratis for unge under 26 år. ☒ fuglsangkunstmuseum.dk.

HOTEL SAXKJØBING

☳ ☹ ☰ ☹ ☹ (kort p. 54 ☹)

Hotel Saxkjøbing lyser op på et torv, der alt efter årstid kan virke lidt forladt. Hotellet fra 1771 er gult og velholdt, og det har tre indgange. En til gårdbutikken, en til hotellet og en til den del, der står "Teater" henover. Den gamle teatersal fra 1897 er som en stor del af hotellet blevet renoveret – og i april 2019 rykkede Sax-Revyen for første gang i mange år ind, og med jævne mellemrum danner salen rammen om populære fællesspisninger. I det hele taget genoplives stedets traditioner under ny ledelse af hoteldirektør Anette Navne. Sammen med ejeren, Claus Meyer, der købte Hotel Saxkjøbing i 2006, er hun i gang med at få hotellet til at blomstre. Godt hjulpet på vej af en gennemført renovering, der har ført bygningen tilbage til sådan, som den så ud for 200 år siden. Flere steder står murene charmerende skævt, mens bindingsværket står skarpt – sort udenpå og hvidt indenfor. Bygningerne var slidte, da renoveringen gik i gang i 2015, og både tag og fag er blevet restaureret, ligesom 15 nye hotelværelser er kommet til.

I mere end ti år har Claus Meyer ejet det fine hotel, og i ti år har det skaffet positive overskrifter og økonomisk underskud. Det er ikke bare sådan lige at forvandle et provins-hotel til et gastronomisk kraftcenter på sin fødeø. Selve bygningerne er historiske. Ikke bare i stil og sten, men også i den forstand, at her har byens borgere forsamlet sig i mere end 200 år. I dag rummer det renoverede hotel både butik, hotel og selskabslokaler. Der kan således være fuldt booket til frokost i restauranten, hotelgæster i gården og et selskab i lokalerne, hvor der tidligere var teater.

Realdania har støttet renoveringen og genfortællingen af stedet som gastronomisk kraftcenter. De lokale råvarer finder man i gårdbutikken såvel som på morgenbuffe-

DE FLERE METER HØJE HÆKKE ER ET VIGTIGT ELEMENT I BAROKHAVEN PÅ SØHOLT FRA 1690'ERNE (p. 62).

ten og generelt i maden. Fra solbærsirup til hjemmebag. Folk synes, det er sjovt at gå ind i butikken og købe den vin med hjem, de smagte til middagen dagen før. Eller gå lige ind fra gaden og hamstre lollisk most på tilbud.

Torvet 9, Sakskøbing. ☎ hotel-saxkjobing.dk.

LUNGHOLM GODS

☎ ☎ (kort ▶ 54 8)

Vågn op som Jeppe på Bjerget i baronens seng. Eller hop i det ovale kongekar, installeret til formålet i den restaurerede sidefløjs wellness-afdeling. Eller gå i den herskabelige park anlagt i engelsk stil og med så brede stier, at de kan klare en kørestol. Herlighederne er tilgængelige for alle efter en renoivering i 2009.

Det var nuværende godsejer Nicolas de Bertouch-Lehns far, Erik Bertouch-Lehn, der for år tilbage var ude for en trafikulykke, som gav ham en alvorlig hjerneskade. "Vi oplevede ofte, når vi var på ferie med min far, at hvis vi gik efter handicapvenlige feriesteder, så var det noget sterilt. Den personlige stemning manglede," siger sønnen Nicolas de Bertouch-Lehn.

Sådan opstod idéen om en eksklusiv, tilgængelig feriebolig i det fredede gods. Den første af sin art i Danmark. Samtidig var hovedbygningen, sidebygninger og avlsgård i begyndende forfald. Realdania støttede forvandlingen af et imponerende gods, der tidligere var forbeholdt folk højt på strå, til et feriecenter med faciliteter for svært handicappede og deres pårørende. En vision og et resultat, der blev bakket op af De Samvirkende Invalideorganisationer, og som støt og roligt har øget belægningsgraden med 20 % pr. år. I dag lejes godset også ud til forelskede par, der ønsker at holde deres drømmebryllup på godset og evt. har en kørestolsbruger med som gæst. Rødbyvej 24, Rødby. ☎ Gratis offentlig adgang til dele af parken. Hovedbygningen udlejes. ☎ lungholm.dk.

SØHOLT BAROKHAVE

☎ (kort ▶ 54 9)

De ældste hækplanter er 300 år gamle og stadig veltrimmede. Da barokhaven blev anlagt i 1690'erne, så man mod Versailles' barokhave, som var det første sted, der fremviste stramme alléer omkranset af geometriske hække. Realdania har støttet en renovering af den bevaringsværdige barokhave og samtidig ud-

viklet nye, mere bæredygtige metoder til den fremtidige drift og pleje af haven.

Søholt Barokhave er en af ni heldige haver, der har fået en lignende opblomstrende behandling. Blandt dem er den romantiske have ved Knuthenborg på Lolland samt rokokohaven ved Bregentved (▶ 49) og barokhaven på Løvenborg (▶ 35), begge på Sjælland. Søholtvej 51, Maribo. ☎ Barokhaven er åben alle dage 9-17. ☎ 20 kr. Betales kontant ved indgangen. ☎ soeholt.nu.

KNUTHENBORG

☎ ☎ (kort ▶ 54 10)

Det slider på en romantisk have at have næsehorn, bisoner og elefanter til at rende rundt. Den populære Knuthenborg Safaripark forsøger at skåne træerne, men det stiller særlige krav til plejen af nyplantede træer og til det bevaringsværdige haveanlæg at holde dyr og turister i en herskabelig have. Haven var desuden groet til, da restaureringen gik i gang i 2007. "Det skal jo nødtig blive til Knuthenborg Mark – i stedet for Knuthenborg Park," sagde Adam Knuth til Danmarks Radio, da han var på rundtur i den forandrede have.

Realdania har støttet restaureringen af haven – herunder fældningen, der genetablerede de lange kig ned gennem haven, som oprindeligt var en del af havens udtryk. Det var Eggert Christopher Knuth, der fik idéen til at anlægge Nordeuropas største engelske have, mens en landskabsarkitekt anlagde åerne og fik forskellige eksotiske træer og planter fragtet til Lolland.

At Danmarks største herregårdshave mange år senere blev til safaripark og Lollands største turistattraktion, var en tilfældighed. I 1969 fik en dyrehandler lov til at lade en lille flok zebraer, antiloper og strudse bo på stedet. Det tiltrak mange nysgerrige, og Adam lensgreve Knuth fik idéen til at lave en egentlig safaripark. Den har udviklet sig til en af landets mest besøgte turistattraktioner, og i dag driver godsets ejer desuden landbrug, skovbrug og en havn. Realdania har støttet en renovering af et romantisk havehjørne på 150 ha samt en udviklingsplan, der sikrer, at de mange safarigæster i fremtiden også vil få oplevelsen af at besøge en historisk have. Knuthenborg Allé, Maribo. ☎ 213. april-30. juni kl. 10-17, 1. jul.-4. aug. kl. 10-18, 5. aug.-8. sep. kl. 10-17, 9. sep.-11. okt. kl. 10-16 (kun åbent lørdag og søn.), 12. okt.-20. okt. kl. 10-17. ☎ 230 kr. Børn 3-11 år 140 kr. ☎ knuthenborg.dk.

PÅ FJORDSKOLEN BYSKOLEAFDELING I NAKSKOV ER EN ASFALTØRKEN BLEVET TIL EN GRØN OG UDFORDRENDE LEGEOASE.

NAKSKOV SKIBS- OG SØFARTSMUSEUM

⌘ (kort ▶ 54 ①)

"Hun sejler gennem natten med alle sine børn. Levende og døde. Hvid som en jomfru og tapper som en ørn. Går hun krigen i møde." Det er svært ikke at høre Kim Larsens udødelige sang om krigsskibet Jutlandia for sine ører, når man besøger Nakskov Skibs- og Søfartsmuseum. Hospitalsskibet, som Danmark tilbød at stille til rådighed for FN under Koreakrigen, blev nemlig bygget på Nakskov Skibsværft. Hvidmalet og med røde kors på siderne. Nakskov Skibs- og Søfartsmuseum åbnede i 1996 i det gamle havnekontor og pakhus på Nakskov Havn. Bygningen fra 1915 trængte til en kærlig hånd. Blandt andet er loftsrummet, der før var uudnyttet, taget i brug. Udstillingerne viser skibsfartens og værftsindustriens afgørende rolle for udviklingen af byen fra et lille fiskerleje til Lollands betydeligste købstad. En udvikling, som havnebygningen i sig selv er et fornemt udtryk for. Faktisk har det at få et maritimt museum været et ønske og et samtaleemne i mere end 50 år på disse kanter. I 1996 blev det en realitet, og både kuriositeter og klædedragter fra skibsfartstiden finder man der. Samt altså historien om Jutlandia. Hun endte sine dage hos en spansk skibsofhugger i 1965.

Havnegade 2, Nakskov. Ⓞ Maj-okt. ma.-to. 13-16, lø. 11-14. ⌘ 50 kr. Børn under 12 år gratis. www.skibsmuseum-nakskov.dk.

FJORDSKOLEN BYSKOLEAFDELING

Ⓞ (kort ▶ 54 ②)

Eleverne på Byskolen har selv været med til at skabe deres drømmeskolegård. Med store bakker, dybe dale, sanseområder, boldbaner og parkour-områder. Alt sammen der, hvor der før kun var hård asfalt. Et grønt bevægelsesforløb for skolens elever, og samtidig kan byens andre borgere komme ind og svinge sig i stativerne.

Skolegården stod klar i 2015 efter næsten tre års arbejde med workshops, inspirations-ture og med støtte fra kampagnen *Drøn på Skolegården*, som Realdania, Lokale og Anlægsfonden og Kræftens Bekæmpelse står bag. I skolegården er der også skabt nye udendørs undervisningsmiljøer med vådområder, udekøkken og et nybygget musiklokale, der rækker ud i området. Endelig er gården blevet åbnet op ud mod byen ved at bygge videre på en af de eneste tilbageblevne rester fra middelalderens voldanlæg, som lig-
gør på skolens areal.

Nørrevold 13, Nakskov. ⌘ byskolen-distriktvest.skoleporten.dk/sp.

BORNHOLM

Klippeøen har kastet sig ind i kampen om at blive landets mest bæredygtige ø, og sammen med den velsmagende regionale fødevarerproduktion ser Bornholm ud til at ride på en bæredygtig bølge.

En lille, sluttet flok sidder på klipperne. Med penslerne fremme og lærreder på lårene. Vandfarver, vandflaske og rygsæk med madpakke lige ved hånden. Motiverne er klippekåret længere fremme, fuglelivet over og lyset, der gavmildt bader Danmarks solskinsø. Længere oppe ad kysten går en anden gruppe på urtevandring med en naturvejleder og urte-entusiast fra madkulturhuset i Melsted (▷ 73). "I kender sikkert goji-bær, en helsekostdille, der tog om sig," siger han og hiver demonstrativt en grøn urt op af bevoksningen på klippestien. "Bukketorn. Dens røde bær er fuldstændig identiske med de himalayaskе goji-bær og findes her i rå mængder."

Historien er symptomatisk for Bornholm. Her er alt, hvad hjerte og mavesæk kan begære. Bornholm er blevet en maddestination, og det kommer beejligt som en dessert efter flere års økonomisk krise oven på det, der engang var østersøfiskeriets absolutte centrum. Bornholmerne har allerede oplevet mere end bare en gastronomisk bølge, der kunne bære.

Med et ambitiøst fokus på at ride med på også den grønne bølge rejser øen sig igen, og turisterne elsker den. Flere steder har Real-dania støttet udviklingen af det eksisterende, som ved Granitbrud Vang (▷ 69), der har fået nyt liv som et sted for klippeklatring. Helt i bæredygtighedens ånd bygger de nye idéer ofte på de gamle som ved Green Solution House (▷ 68), et ambitiøst grønt hotel, der genanvender dele af det gamle hotel Ryttergården i Rønne.

Først som sidst er Bornholm en klippeø, og følelsen af bølgegang sidder i bentøjet, når man ligger i sengen om aftenen. Tjeklisten er blevet kortere, men også længere i løbet af ferien. Bornholm har så meget at byde på. Foruden det sprog, der tales. Det er svært ikke at synes godt om klippeøen, der er det tætteste, Danmark kommer på at være Tenerife, og fortaber man sig fuldstændigt, står man i fare for at blive en "føder". En ikke-bornholmer, der bosætter sig på øen. Dem er der mange af en kort uge om sommeren, hvor Allinge forvandles til Folkemøde. Veje bliver spærret af, og overnatningsmulighederne svinder ind, mens priserne stiger. Bornholm er en ø, der rejser sig ved styrken i egen klippegrund.

MED DE LOKALE FRIVILLIGES HJÆLP HAR TRAMPSTIER VED KLEMESKER OG ØSTERLARS GJORT NATUREN MERE TILGÆNGELIG (▷ 71).

OVERBLIK

Rønne (▷ 66)
Gudhjem (▷ 72)
Christiansø (▷ 74)

RØNNE

Mennesker er der altid på Store Torv. En madvogn med "Smag på Bornholm" påtrykt på siderne lokker med fladbrød med røget torsk, asparges og mayonnaise. Caféter med udeservering byder sig til, og der er mange muligheder for at dykke ned i den historie, Bornholm er så rig på. I Bornholms hovedby kan man også se keramikere glasere deres brugskunst i de åbne værksteder i Hjorths Fabrik i Krystalgade og nyde Holbergs komedier på bornholmsk eller andre af sæsonens forestillinger i Rønne Theater.

RØNNE THEATER

☞ R* (kort ▷ 66 1)

Nede ad en stille gade med farverige, velholdte huse opdager man, hvis man ser godt efter, et antikt grønt skilt, der rækker ud over fortovet. "Rønne Theater" står der, med *h*. Inde bag de gule mure huserer Bornholms eneste og Danmarks ældste fungerende teater. Her producerede man i en årrække Bornholmerrevyen, mens man nu arbejder med nyskrevet dansk dramatik i den charmerende teatersal. Ligesom der også kommer turnéforestillinger fra resten af landet forbi. På Rønne Theater har man samlet øens dramatiske kræfter, og bygningen, der blev opført i 1783, huser også Bornholms Dramaskole og Teaterforening. Tilsammen Bornholms Teater. Realdania har støttet en restaurering af det historiske teaterhus samt en ny fløj i gårdhaven, hvor der er friluftscene med siddepladser i den gulkalkede bindingsværksgård. Den nye fløj giver både undervisningslokaler til eleverne på dramaskolen og produktionslokaler til egne teatret.

Teaterstræde 2. bornholmsteater.dk.

1 Rønne Theater. 2 Kulturbroen – Musikhuset Bornholm. 3 Green Solution House. 4 Affaldstårnet i Rønne. 5 Hasle Havnebad og erhvervs- og kultur. 6 Granitbrud Vang. 7 Hammerhavn. 8 Sandvig Strandpromenade. 9 Hammersholm Helleristningsfelt. 10 Folkemødehuset i Allinge. 11 Trampestier ved Østerlars og Klemensker. 12 Bornholms Kunstmuseum. 13 Melstedgård og Gaarden – Bornholms Madkulturhus. 14 Svanemøllen. 15 Bechs Mølle. 16 Svanekegården. 17 Kirkemøllen.

KULTURBROEN – MUSIKHUZET BORNHOLM

☎ 17 (kort ▶ 66 9)

Fra foredrag med Erik Clausen til koncert med Savage Rose. Musikhuset i Rønne er det brede rytmiske spillested og kulturhus på Bornholm, drevet af musikglade ildsjæle. For at gøre stedet endnu mere attraktivt for tilreisende kunstnere blev der i 2015 skabt langt bedre backstage-forhold og overnatningsmuligheder på loftsetagen af bygningen ved siden af Musikhuset, Rasch Pakhus. En bro – kulturbroen – fører fra spillehuset til pakhuset, over 100 koncerter afholdes årligt, og nu er der både nye øvelokaler og produktionsfaciliteter, man kan booke. Som kunstner kan man blive i flere dage, fordybe sig, producere dele af en ny skive og hænge ud på Musikhusets nye, store tagterrasse. Projektet bygger i bogstavelig forstand en længe ønsket bro over gården mellem den historiske købmandsgård Rasch Pakhus fra 1881 og selve Musikhuset, der ligger i en tidligere biograf opført i 1940. Store Torv 6. ☎ musikhuset.dk.

GREEN SOLUTION HOUSE

☎ 17 (kort ▶ 66 9)

Hotellet lidt uden for Rønne er et ambitiøst, bæredygtigt hotel. Det er også historien om en arv, der bliver givet videre, om at se frem og om at bygge videre på det allerede eksisterende. Carl E. Mogensen, en bornholmskfødt travkusk og manufakturhandler, fik sidst i 1960'erne en god idé. Der skulle være bad og toilet på hvert hotelværelse og ikke blot fællesfaciliteter som hidtil. Som sagt så gjort, og op gennem årene har Ryttergården levet og åndet som et af Bornholms gode hoteller. I 2008 vedtog Bornholm Regionskommune, at øen i 2025 skal være en CO2-neutral ø, der udelukkende henter sin energi fra bæredygtige kilder. Initiativet kaldes *Bright Green Island*, og projektmedarbejdere herfra kontaktede hotelkongen i Rønne, som gerne være med og donerede 50 mio. kr. til at omdanne Ryttergården til øens og landets første egentlige bæredygtige hotel. Han og hans hustru, Rosemarie Kofoed, valgte at bruge deres sted og livsværk til at gøre noget godt for øen. Realdania har sammen med Brdr. E.S.A. Larsens Legat, Bornholms Erhvervsfond, Sparekassen Bornholms Fond, Bornholms Brand a.m.b.a., Nordea Kredit og Miljøstyrelsen støttet etableringen af det bæredygtige hotel, hvis elementer er spektakulære og nytænkende. Al-

tanerne på de genanvendte dele af hotellet har fået solceller som værn i stedet for beton. De producerer 80 % af den energi, en familie bruger på et ophold. Haven er fuld af vilde margueritter, der kun holdes nede af et par får, flygtningecentret driver en urtehave bag solcellerne, og der eksperimenteres med rensning og genanvendelse af spildevand. En kæmpe grøn væg er beklædt med bregner, og overalt er udluftningen så konsekvent, at man, så snart man træder ind ad dørene, mærker, at her kan man trække vejret i et sundt og godt indeklima. Konferencerummet er lyst og kan rumme op til 350 siddende deltagere. Stolene er lavet af genbrugsflasker. Restauranten GSH serverer lokalt produceret og så vidt muligt økologisk mad. Stierne udenfor er lagt med asfalt fremstillet med vegetabiliske olier og blandet med det glas, der laves så meget af på Bornholm, og som en kunstner donerede til stedet. Endelig et lille drivhus, der er indrettet til beboelse og forskningsforsøg under Oxford University. Forsøgene skal vise, om menneskers livskvalitet forbedres under naturlige lysforhold. Strandvejen 79. ☎ greensolutionhouse.dk.

AFFALDSTÅRNET I RØNNE

☎ (kort ▶ 66 9)

"Hvad med batterier, må jeg smide dem i skraldespanden?" spørger informationsmedarbejderen. "Nej!" bliver der råbt på de rækker, skoleeleverne fra Nexø sidder på. Der bliver talt om *upcycling*, altså når man tager et produkt og genanvender det med merværdi, som fx et bildæk, der gør nytte på ny som en fint malet gynges for børnehavebørn. "Vi har selv lavet stole ud af plantekasser." En pige har hånden oppe. Det modsatte, *downcycling*, kan være et toilet, der bliver knust og brugt som underlag for asfalt, som flere af de nye veje i Rønne faktisk bygger på. Vandtårnet med det miljørigtige indre har 3.000 gæster – primært børn – om året. Det svarer til, at omkring 8 % af den bornholmske befolkning årligt besøger Affaldstårnet, hvilket gør det til den største skoletjeneste i landet målt pr. indbygger. Af samme årsag er man ved at udvide med et informationshus, hvor der i højere grad end i det runde tårn er plads til at få håndfaste oplevelser med genanvendelse og miljørigtig affaldshåndtering. Vandtårnet er i sin form inspireret af de bornholmske rundkirker. Fra 1970'erne og til 1986 stod det tomt. Bornholms Affaldshåndtering (BOFA)

overtog det og brugte fra 2010 med Realdanias støtte 10 måneder på at gøre vandtårn til affaldstårn. Selve tårnet er tegnet af den bornholmsfødt arkitekt Ove Funch Jespersen og regnes for et af hans mest markante værker. Vandtårnet ligger på BOFAs areal og er i sig selv en historie om genanvendelse, måske endda upcycling. I stueetagen står stole lavet af dæk stablet oven på hinanden og med lastbil-presenning som sæde. Råt, bæredygtigt og farverigt. Det handler om at tænke ud af boksen og ind i genbrugscirklen. Torneværksvej 85. © Mest for skoleklasser, se www.bofa.dk.

HASLE HAVNEBAD OG ERHVERVS- OG KULTURØ

⌘ ⌘ ⌘ ⌘ ⌘ (kort ▶ 66 ⑤)

Det modne havnefolk holder til ved træborde og bænke ved klubhuset. De unge og børnene tager springet direkte i havet fra havnebroen, der stritter ud i luften som et flyvende tæppe med trappetrin. Hasle Havn var i østersøfiskeriets storhedstid en betydelig fiskerihavn, men siden fiskeriets kollaps i 1980'erne har det ligget stille med det aktive havneliv. Området ved Bornholms tredje største havn blev renoveret i 1988, da man forventede en erhvervsmæssig opblomstring, der udeblev. I foråret 2008 blev der med støtte fra Realdania udskrevet en idékonkurrence om, hvad man skulle stille op med de forskellige bornholmske havne, hvor der er store forladte områder. Hasle Havn var en del af konkurrencen, og det blev startskuddet for planerne om at udvikle området. Projekt Hasle Havnebad er blevet til i et samarbejde mellem Realdania og Bornholms Regionskommune. I dag er havnens transformation fra industrihavn til oplevelsehavn komplet med kajakpolo visse dage og en stor sauna i en bygning af træ. Af og til står her et tøndeformet kar, en slags trægrøde med isterninger i, stor nok til at man kan hoppe i. Der er ingen undskyldninger. Havnebadet er tegnet af White Arkitekter og har to børnebassiner foruden en trætrappe, der er lige god at slænge sig på, stille op til fællestræning på, hoppe ud fra og opføre udendørs teaterforestillinger på. Hasle Marina, Hasle.

GRANITBRUD VANG

⌘ (kort ▶ 66 ⑤)

Svimlende. Udsigten fra den lille gangbro over åbningen i grundfjeldet er ikke for tø-

PLASK. HAVNEN I HASLE HAR FÅET ET LØFT, DER KAN MÆRKES, OG EN SAUNA, TIL NÅR MAN ER BLEVET KOLD.

sedrenge. Den rustrøde kunstbro blev skænket Bornholm af kunstneren Peter Bonnén i 2002 og er et passende vartegn for stedet og den forvandling, det har undergået. Førhen brød store maskiner granit, der var endda lagt togskiner, så de store skærver kunne blive transporteret. Bornholm var det eneste sted i Danmark, hvor det var muligt at lave granitindustri, og sten fra granitbruddet i Vang er fx blevet brugt til Storebæltsbroen. Produktionen blev indstillet i 1996, bl.a. på grund af faldende priser. Med projektet *Nyt liv i Vang Granitbrud* har Realdania bidraget til, at området er et yndet udflygtsmål for både ornitologer, vandrefalke, mountainbike-ryttere, klippeklatrere og folk, der vil gå en tur i industriens og råstofferens spor. Det nye naturrum åbnede i 2014, og en række vådområder er anlagt for at styrke og beskytte fuglelivet, ligesom det fredede område har fået enkelte mountainbike- og vandrerruter. Shelters og rastepladser gør det let at holde ind og overgive sig til det dramatiske og dramatisk smukke landskab. Med lodrette klippevægge og bygningslevn som et tilgroet førerhus fra en kran. Selve bruddet er delvist oprenset, så det står rent og imponerende, og

ved Vang Pier, der var udskibningssted, kan der i dag bades eller luftes hund, eller man kan nyde synet af det hele fra en båd. Ringedalsvej 3, Vang.

HAMMERHAVN

➤ ⤵ (kort ▶ 66 7)

Hammerhavn, der ligger mellem Hammershus og Hammerknuden, har fået et løft med hjælp fra Realdania. Havnen er sat i stand, og der er opført tre mindre træhuse, herunder livsnerven i en havn: en kombineret kiosk og havnekontor samt et fælleshus for foreninger. Træhusenes særlige spidse og skæve tage gør i deres formsprog honnør til de nærliggende højdedrag – Hammerknuden og Hammershus. Hammerhavns historie er tung, for så vidt som den var udskibningshavn for granit fra granitbrydningen på Hammerknuden. Havnen fungerede som sådan fra slutningen af 1800-tallet helt frem til 1971. I dag fortæller en række digitale formidlingsaktiviteter omkring havnen og i fælleshuset den historie. Og de oprindelige granitmoler og granithistoriens spor i landskabet træder nu tydeligt frem. I 2010 blev der sat ekstra spot på graniteventyret og Hammerhavn i et samarbejde mellem Realdania, Bornholms Museum, Bornholms Regionskommune og en række andre parter. Som led i projektet blev der

gennemført en indbudt arkitektkonkurrence. Vinderforslaget fra Cubo Arkitekter A/S er siden bearbejdet i dialog med havnens brugere og interessenter. Hvert år besøger op mod 100.000 turister Hammerhavn, og som led i projektet er der også anlagt nye adgangs- og parkeringsforhold. Ved projektet har ikke bare havnen, men også hele det bornholmske graniteventyr fået en stærkere fortælling. Den renoverede Hammerhavn stod færdig i 2012. Sænevej 3, Hammerhavn.

SANDVIG STRANDPROMENADE

⌘ ⌘ (kort ▶ 66 8)

Det er et så nænsomt greb, at man først ikke bemærker bænken i sig selv, og så effektivt, at man må vende sig om for lige at se på landskabet én gang til. Klipperne ud til Osanbugten, livreddertårnet, campingpladsen bagved og der, længere fremme, en lille café med økologisk is og havtorntoddy med rom. Langs promenaden står bølgede bænke i kø; de følger promenaden, der blev indviet i 2012, på alle dens 160 meter. I den nordlige ende af promenaden ligger nogle boliger opført til granitarbejdere i 1800-tallet. I den sydlige ende munder promenaden ud ved Sandvigs kultur- og medborgerhus med lokalhistorisk arkiv, hvor det bornholmske graniteventyr glimter som den gode historie, den er. Sætter

PETER BONNÉNS BRO OVER SLUGTEN VED GRANITBRUDET I VANG GIVER DE BESØGENDE ET FANTASTISK UDSYN OVER OMRÅDET (▶ 69)

man sig på fortællebænken foran kultur- og medborgerhuset, kan man høre syv forskellige historier om stedet, fx en stenarbejder, der fortæller. Bænken bruges ud over til hvil og udkig til balancegang for børn og også til at stille varer på ved det ugentlige lokale marked. Selve promenaden har givet byen et aktivt uderum og forbundet dens attraktioner på elegant vis, og en træterrasse svæver ud over landskabet og giver et godt indkig ind over Sandvig. Det hele er blevet til i et partnerskab mellem Realdania og Bornholm Regionskommune og er tegnet af landskabsarkitekterne Kragh & Berglund. Strandpromenaden, Sandvig.

HAMMERSHOLM HELLERISTNINGSFELT

☞ (kort ▶ 66 ⑨)

På næsten hver eneste klippe på Hammersholm er der helleristninger fra bronzealderen. De blev hugget ind i de mere end 65 klipper for mere end 2.500-3.000 år siden og forestiller blandt andet hestemotiver, skibsmotiver og hjulkors. Med Realdanias støtte er den samlede oplevelse af naturen og fortiden, der taler til én gennem helleristningerne, forbedret. Stedet er behandlet ud fra holdningen, at det ikke er sjovt at finde en firkløver, hvis der er én, der peger på den. Man skal selv gå på opdagelse efter de smukke billedsten. Bornholm og Nordbornholm især er velforsynet med disse billedsten, som flere nu får lejlighed til at se helt tæt på eller fra de nyetablerede udsigtsplatforme. Projektet blev indviet i 2016, og det er Realdania, der i samarbejde med Naturstyrelsen og gennem indsatsen *Stedet Tæller* (▶ 109) har sikret en lettere adgang til fortidens kunstværker.

Moseløkkevej, Allinge.

FOLKEMØDEHUSET I ALLINGE

☞ (kort ▶ 66 ⑩)

Som en del af en helhedsplan for Allinge har Realdania støttet omdannelsen af den gamle biblioteksbygning til hovedsæde for Foreningen Folkemødet. Den rødmurede bygning med det karakteristiske tårn blev oprindeligt opført som Allinge Tekniske Skole, men siden omdannet til bibliotek. Bygningen ligger i hjertet af Allinge og blev ved åbningen af Folkemødet 2019 til et centralt organisatorisk mødested. Samtidig bevares en central og historisk bygning i Allinge,

DEN RØDE BYGNING MED DET KARRIERISTISKE TÅRN I ALLINGE HAR FÅET NYT LIV OG NUTIDIGT INDHOLD SOM FOLKEMØDEHUS.

hvorfra demokratifremmende aktiviteter skal udgå – også på andre end de fire dage i juni, hvor Folkemødet og mødets idé og ånd er særdeles synlig. Til daglig bor der omkring 1.000 mennesker i den lille by Allinge på Nordbornholm. Under Folkemødet i uge 24 huser byen omkring 10.000 mennesker. Med de mange gæster er der ikke for meget plads i byen, og også Foreningen for Folkemødet har siddet lidt klemt i nogle tidligere butikslokaler. Nu er de rykket over i Biblioteksbygningen, der er stor og skalerbar, så man helt i Folkemødets ånd kan være et sted, hvorfra både lokale og nationale demokratifestivaler og -arrangementer udgår. Det er Sparekassen Bornholms Fond og Realdania, der har gjort omdannelsen mulig. Folkemødehuset. Strandvejen 14, 3770 Allinge. www.folkemodet.dk.

TRAMPESTIER VED ØSTERLARS OG KLEMENSER

☞ (kort ▶ 67 ⑪)

Med trampestierne har man med få midler gjort det mere attraktivt at bo i henholdsvis Klemensker og Østerlars. En flok lokale borgere har simpelthen trampet nogle stier og forsynet skoven og strækninger langs markerne med bedre adgangsforhold siden. Klemen-

FOR AT NYDE HELLERISTNINGERNE VED HAMMERSHOLM SKAL MAN FÅ ØJE PÅ DEM SELV.

sker og Østerlars er som andre byer midt på øen primært boligbyer, hvorfra man pendler til arbejde i de større byer. Trampestier skaber større forbindelse til landskabet og de kulturhistoriske steder, der ligger i området. Begge steder er det borgerne, der er gået forrest i dialogen med lodsejerne, og flere steder er det borgerne, der både har besluttet, hvor stierne skal gå, og efterfølgende ryddet og trampet dem ned. Kommunen har hjulpet til med at opsætte skilte og pæle, der formidler stierne. Projekterne er gennemført for små budgetter og med en stor andel af frivillig arbejdskraft. Med trampestierne er et uudnyttet potentiale omkring Østerlars og nabobyen Klemensker vakt til live. Eksisterende stier og markveje er blevet bygget ud, og nye, enkle trampestier i skoven og langs markerne er anlagt. Realdania har støttet projektet, der også omfatter en ny grusbelagt sti rundt om Præstemosen i Klemensker. Med en ny bådebro og en platform er søen blevet en del af ruten og fremstår som en lille bypark.

Trampesti ved Klemensker: Sct. Klemensgade 28, Klemensker.

Trampesti ved Østerlars: Åløsevej 26, Gudhjem.

GUDHJEM

Bjergbyen med de stejle gader og flere muligheder for is med flødeboller og softice, end man kan overkomme på en eftermiddag, er et velkendt stop på de fleste danskeres øferie. Herfra er der ikke langt til det lille fiskerleje Melsted, hvor landets eneste regionale madkulturhus, Gaarden, byder på kurser i is, vandreture med indbygget urtekendskab og salg af lokalt producerede fødevarer på nabomuseet, det fredede landbrugsmuseum Melstedgård.

BORNHOLMS KUNSTMUSEUM

☞ ☞ ☞ (kort ▶ 67 12)

Kom sejlene, kom kørende, eller kom cyklende. Hvad end man gør, må man ikke gå glip af Bornholms Kunstmuseum, hvis bygning i sig selv er et poetisk, stedbundet kunstværk. Helligdomskilden, der brød, da man gravede ud til museet, løber som en lille bæk gennem museets indre og ender via en bro i en ønskebrønd af moderne tilsnit. Man står med udsigt over havet og Helligdomsklipperne samt – på den mest oplagte årstid – med en tung duft af hybenrosesommer. Museet var og er en gave til Bornholm. Det var den bornholmske maler Lars Hansen, der i sit testamente fra 1871 efterlod sine malerier samt formue til et kommende museum. Museet blev grundlagt i 1893 og boede de første 100 år sammen med Bornholms historiske museum. Et fællesskab, der skal genoplives i fremtiden.

I 1993 flyttede kunstmuseet til det smukke område ved Helligdomsklipperne. I en moderne bygning tegnet af Fogh og Følner. I 2003 var en udvidelse på omkring 1.300 m² nødvendig. Dermed blev der bedre plads til særudstillinger, til de faste samlinger af bl.a. bornholmernalerne Karl Isakson, Olaf Rude og Oluf Høst og bedre plads i området, hvor man som besøgende først træder ind. Ud over støtten fra Realdania blev der givet bidrag fra bl.a. Sparekassen Bornholm, Augustinus Fonden, A.P. Møller Fonden, Direktør E. Danielsen og hustrus fond, Bornholms Amt og en privat donation. Granit, sandsten, træ og mursten lægger bunden for de nu i alt 4.000 m² i tre tilgængelige niveauer. Ned gennem bygningen, der føles, som om den hælder mod naturens eget kunstværk, Helligdomsklippen, er passagen glasoverdækket, og overalt i små og store rum finder man vin- duer, der giver et overraskende lys ind og

kig ud. Historien om Bornholms Kunstmuseums udvidelse i 2003 gentager sig i disse år. I de kommende år forventes Bornholms Museum, der nu ligger i Rønne, at smelte sammen med Bornholms Kunstmuseum i Rø under den samlede betegnelse Bornholms Museumscenter.

Otto Bruuns Plads 1, Gudhjem. ☉ I højsæsonen alle dage 10-17. ☹ 70 kr. Børn u. 18 år gratis. ☞ bornholms-kunstmuseum.dk.

MELSTEDGÅRD OG GAARDEN – CENTER FOR BORNHOLMSK MADKULTUR

☹ ☹ ☹ (kort > 67 ☹)

En mand i skjorte, vest og gammeldags bukser spænder hestene for på gårdspladsen. Stenene er store og bumpede på pladsen, og den gule gård ligger som en charmerende historisk ramme rundt om. Inde i butikken kan man købe dagens suppe, og det kan betale sig, for man bliver muligvis hængende et stykke tid. På hylder og rustikke træborde er cremen af Bornholmsk fødevarerproduktion lagt frem. Safranpasta, den originale bornholmske sennep, rapsolie, chokolade, øl, te, ja alt, hvad en gårdbutik i dag bør byde på. Hvor Melstedgård er et landbrugsmuseum, hvor man eksempelvis kan rønke sennep på gammeldags facon, så er madkulturhuset Gaarden et laboratorium, der understøtter fødevarer som et lokalt potentiale for udvikling på Bornholm. Gaarden er det første regionale madkulturhus i Danmark og fungerer som branchehus for eksportorganisationen Gourmet Bornholm. Et mødested for producenter, restauratører og sultne forbrugere. Samtidig driver det skarptskårne, sorte hus et skoletjenesteprojekt, hvor kurser i at lave is fx er i høj kurs. Flere af øens skoler har hjemkundskabstimer eller –forløb ved de moderne arbejdsborde, og ellers er madkulturhusets aktiviteter åbne for gæster i sommersæsonen. Var det fx noget at lære at fermentere rabarber? De produkter, der udvikles på Gaarden i blandt andet rygeovn og udekøkken, sælges på nabomuseet Melstedgård, hvor besøgstallet efter Gaardens succes er steget med 60 %. Realdania har støttet projektet med et regionalt madkulturhus, der løfter et allerede eksisterende og historisk sted, samtidig med at det selv viser nye veje til inspiration for andre turistattraktioner i yderområderne. Melstedvej 25, Gudhjem. ☹ 70 kr. Børn u. 18 år gratis. ☉ Fra maj. Man. lukket. ☞ gaarden.nu.

DE BORNHOLMSKE MØLLER

☹ (kort > 67 ☹ ☹ ☹)

17 møller tæller Bornholm. Nogle er åbne for offentligheden, andre til at nyde fra bilvinduet, hvis man slår et smut forbi. Realdania har støttet vind i sejlene for tre af møllerne; Svanemøllen og Bechs Mølle i Svanek og Kirkemølle i Pedersker. Frem til 1950'erne drev en bagermester Svanemøllen og bageriet, der hørte til. I 1958 overtog foreningen Svanekes Venner møllen og redede den dermed fra at blive revet ned. De frivillige mølleentusiaster har gennem årene udført et omfattende arbejde med at restaurere møllen, der blev fredet i 1960.

I 2004 støttede Realdania en del af arbejdet for at værne om den eneste fredede træmølle på Bornholm. Bechs Mølle er den ældste bevarede stubmølle på Bornholm. Oprindeligt stod møllen, der blev opført i 1629, direkte på klippen ved Svanekes nordlige ud-

BORNHOLMERMALERNE

Det hele begyndte på Christiansø i sommeren 1911. En flok kunstner venner med Axel Salto som tropfører var på tur og fandt her motiver, arbejdsro og fællesskab, der i årene efter lokkede flere kunstnere til øen. Det er netop motiver – hav og klipper – snarere end kunstrening, der binder bornholmermalerne sammen. Når det så ofte er Oluf Høst, som nævnes, er det, fordi hans indflydelse på en række samtidige var betydelig. Det gælder Niels Lergaard, Jais Nielsen med flere. Oluf Høst ønskede at trænge ind i den bornholmske folkesjæl og skildre landskab og liv, så man følte, man var der selv. Hans forbillede var Van Gogh, og den gård, han købte på øen, blev Høsts mest kendte motiv. Igen og igen malede han Bognemark, et husmandssted i Gudhjem med udsigt over bugten. I kunstnergruppen Linjen stiftet i 1934 smelter Bornholms keramiske historie sammen med kunsthistorien. Vilhelm Bjerke Petersen, Ejler Bille og Henry Heerup mødte hinanden på Kunstindustrimuseets skole, hvor de også traf keramikersøstre Gertrud og Lisbeth Hjorth. Lisbeth blev gift med digteren og maleren Gustaf Munch-Petersen, og Gertrud med grafikerens Sigurd Vasegaard, og snart var en flok unge kunstnere i færd med at manifestere surrealismen på Bornholm.

kant, men i 1866 fik den en fod af træ, der blev udskiftet ved restaureringen i 2004, som Realdania støttede. Der var svamp i den gamle fod, taget var utæt, og vingerne havde skjult råd.

Kirkemøllen i Pedersker er den ældste bevarede stenmølle på Bornholm, bygget af lokale sandsten. Den runde mølle i hollandsk stil blev opført i 1861 og erstattede en mere end 150 år gammel stubmølle. Møllen var i funktion i godt 100 år og i 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet tilmed med både krohold og bageri på repertoire, hvorfor møllen i folkemunde tidligere også blev kaldt "Kromøllen". Det er Pedersker Lokalforening, der driver møllen, og Realdania har støttet dens restaurering og bevarelse.

Svanemøllen: Nørrevang 9C, 3740 Svaneke.

Bechs Mølle: Møllebakken 13, Svaneke.

Kirkemøllen: Søndre Landevej 208, Pedersker.

SVANEKEGÅRDEN

☞ ☞ ☞ (kort ▶ 67 16)

Svanekegården er et sted, man skal besøge for stemningens skyld. Stedet, der slår sig op på at være Østbornholms kulturcenter, ligger i en af Svaneke gamle købmandsgårde fra 1855. Her er intimsce, jazzkoncerter, duketeater, skriverværksteder, opera, teater, film og et keramikværksted, som internationale samtidskeramikere fra hele Europa frekventer. Stedet har også tre kunstnerboliger og

en legatobolig, som keramikere, der ansøger om at komme på ler-refugie, kan bruge, såvel som forfattere, der vil skrive sig væk fra storbyen. Svanekegården er veldrevet og har været med til at skabe et kulturelt samarbejde i Østersøregionen, og det bornholmske kultursekretariat har til huse her. Allerede efter ti år var rammerne for snævre, og en tilbygning på tegnebrættet. Den nye sal, som blev bygget med tilskud fra Realdania, passer smukt ind i det skønne miljø omkring gården.

Skippergade 2, Svaneke. ☎ Udstillingerne er åbne fr.-sø. 13-16. ☰ Varierende efter arrangement. www.svanekegaarden.dk.

CHRISTIANSØ

Omtrent 20 km ude i Østersøen ligger Ertholmene, som øerne Christiansø og Frederikssø og de ubeboede omkringliggende småøer samlet kaldes. Sejler man derud med færgen fra Gudhjem, bliver man, som traditionen foreskriver, sunget ud af havnen. Øerne er underlagt Forsvarsministeriet, og allerede i 1684 lod Christian 5. bekendtgøre, at han lod bygge et forsvarsværk på Christiansø. Et værk, der var i brug frem til 1855. Store Tårn på Christiansø udgjorde sammen med Lille Tårn på Frederikssø forsvarsværket. Mens man er på Christiansø, bør man smage Ruth's kryddersild. En produktion holdt oppe af tre

STORE TÅRN PÅ CHRISTIANSØ BYDER BL.A. PÅ SKIFTENDE KUNSTUDSTILLINGER.

1 Store Tårn.

personer og med opskrifter, der løber flere generationer tilbage.

STORE TÅRN

⌘ (kort > 75 ⌘)

Rundt, råt og fredet. Det er umuligt ikke at se Store Tårn, når man anduver Christiansø, men i mange år var det begrænset, hvor mange der gik ind og op i tårnet. Ganske enkelt fordi det store, solide forsvarsværk var i forfald. Det er der lavet om på, nu hvor Store Tårn også er rum for historiske udstillinger, naturudstillinger og kunstudstillinger. Omgivelserne med de ru mure og det gode lysindfald kalder næsten på det, og et stort glastag, der dækker mellemrummet mellem de to ringmure, sikrer bygningsværket mod vand- og frostskafer. Et stærkt, nyt arkitektonisk element på et historisk monument. Netop taget har gennem årene været en blanded succes. Oprindeligt havde Store Tårn tegl-

tag, men det blev erstattet af et jernbliktag i år 1800. I 1840'erne fik tårnet et fladt dæk beklædt med kobber som tag nede bag den øverste murkrans. Selve fæstningen blev nedlagt i 1855, og herefter satte forfaldet ind. I 1879 fjernede man de rådne dæk og det flade tag, og siden har Store Tårn stået ubeskyttet og tagløst hen. En restaurering var på tale i mange år, og i 2017 kunne tårnet tage imod gæster med et nyt, spektakulært glastag. Realdania og Forsvarsministeriet stod bag arkitekt Mette Meegaard Nielsens projekt. Augustinus Fonden og Forsvarsministeriet har været medfinansierende på restaureringen, og dermed er en historisk bygning, der modstod englændernes bombardement i 1808, bevaret og i bedre stand end nogensinde. Store Tårn, Christiansø. ⌘ Følger Christiansø-fartens sejltder. ⌘ 40 kr. for entré til både Store Tårn og Lille Tårn. 20 kr. for børn. ☞ christiansoefarten.dk.

FYN OG ØHAVET

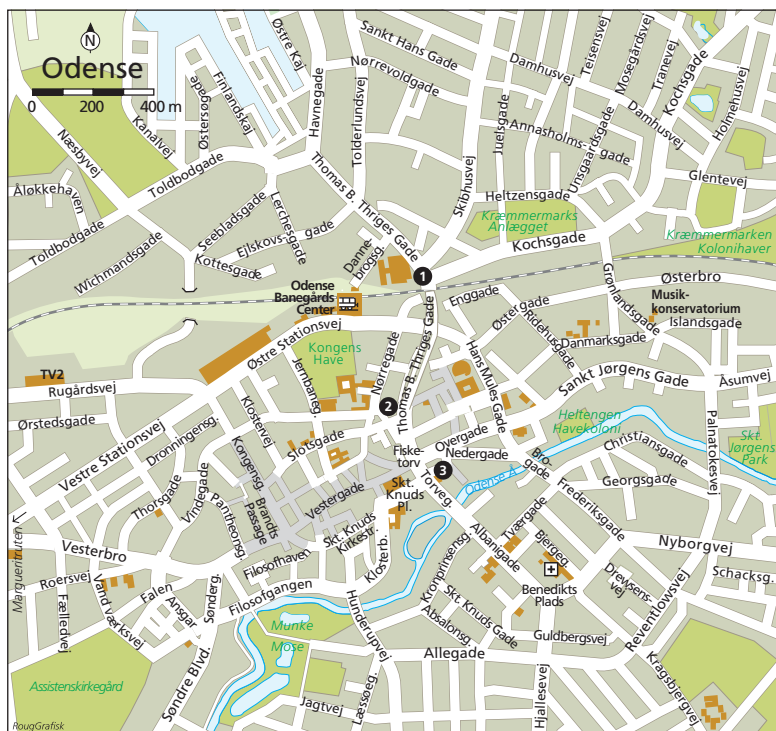
Midt i landet ligger en ø med egne alper, brunsviger og sukkerklang i sproget. De mange herregårde, der præger det fynske landskab, navigerer i et vanskeligt farvand mellem bevaring og udvikling, mens storbyen Odense skaber nye rum for byliv.

Fyn er som en nyopgravet kartoffel. Jorden er fed, vejene snoede og træerne tunge af æbler. Øen er også en trafikalt trædesten for de mange, der suser fra den ene landsdel til den anden og over de broer, som forlænger øen til begge sider; den gamle Lillebæltsbro fra 1935, den nye, som åbnede i 1970, og verdens tredjelængste hængebro, Storebæltsbroen, der åbnede i 1998. Mange biler rammer motorvej E20, der løber som et gavebånd gennem Fyn mellem Nyborg og Middelfart – hvis den da ikke propper til i kø. Tager man en afstikker, åbenbarer Fyns landskab sig i snoede bakker, velbevarede stokrose-idylliske huse, historiske herregårde og møller. Og Fyn er værd at fare vild i. Sydpå blandt lavtliggende strandenge, i Svendborg blandt store huse med havkajakker i baghaven, og fortsætter man længere sydpå, ligger både Ærø, Tåsinge, Langeland og Strynø som små løfter om snarligt eventyr. Det er ikke så sært, at Fyns æresborger nummer et, H.C. Andersen,

og nationalskjalden Adam Oehlenschläger rejste på disse kanter og gjorde en digterisk dyd ud af det. Spørgsmålet er, om vi, der knapt ser os omkring på motorvej E20, netop ved hastigheden forsømmer et fynsk forår.

Som i alle gode eventyr har også Fyn og øerne mødt modgang. De er bredt set ramt af affolkning, nedgang i arbejdspladser og lange liggetider for boliger sat til salg. Og godt i gang med transformationen fra industriel økonomi til oplevelsesøkonomi, for ikke at tale om gastronomisk økonomi. Hvem kender ikke Falsled Kro, Ørbæk Øl og Løgismose fx? Med Odense som urbant fikspunkt ligger ikke mindre end 123 herregårde og slotte rundt om på den grønne ø. Her holdes et vindue mod vores fælles historie åbent, og her, som i herregårdshaverne, udvikles projekter, der skal vise fremtiden for fortidens dynamoer. Mens skibsfarten skrumper, udvides mulighederne for at bruge det vand, som øen er omgivet af. I alt 110 km kystlinje kan Fyn prale af. Havnebadet i Faaborg (► 82) vidner om denne udvikling og strækker glad sine fingre ud i havet, så flere får gavn af vandet på Danmarks midterø.

TRANEKÆR SLOT PÅ LANGELAND, SOM ER EN DEL AF KAMPAGNEN FREMTIDENS HERREGÅRD, LIGGER OG LYSER RØDT I LANDSKABET (► 88).

1 Thomas B. Thriges Gade. 2 Oluf Bagers Mødrene Gård og Oluf Bagers Plads. 3 Odense Adelige Jomfrukloster.

OVERBLIK

Odense (► 78)
 Kerteminde (► 82)
 Svendborg (► 86)
 Langeland (► 88)
 Strynø (► 89)
 Ærø (► 90)
 Faaborg (► 92)

ODENSE

Man kan knapt stige ud af et tog på Odense Banegård uden at blive mindet om, hvem der er byens egentlige prydplante. H.C. Andersen er overalt. Digteren, der blev født i Odense i 1805, har givet navn til et hospital, et hotel, et museum, en maraton, en pris, et kvarter og meget mere. Fine bindingsværkshuse pynter i Odenses labyrintiske, historiske gadenet, og samtidig er Odense en by

i transformation. Finanskrisen ramte hårdt i byen, der efterfølgende kæmpede med en af de højeste arbejdsløshedsprocenter i Danmark. Der investeres i disse år massivt i en udvikling, der gør byen mere åndbar, grøn og samtidig attraktiv for virksomheder og odenseanerne selv. En omstilling, der også har med byens selvforståelse at gøre. Odense var, næst efter København, den vigtigste industriby i Danmark i 1800-tallet. I 1960'erne fik Odense sit store gadenembrud i form af Thomas B. Thriges Gade. Den moderne og rationelle tankegang var at skabe let og hurtig adgang til fx de mange arbejdspladser på havnen eller de boliger syd for byen, hvor havnens arbejdere typisk boede. Senere kom det almene boligbyggeri Vollsmose til. Tekstilfabrikken Brandts Klædefabriks omlægning til udstillingsrum i 1980'erne betegnede begyndelsen på en ny måde at tænke byens industrielle histo-

rie på, og med omdannelsen af Thomas B. Thriges Gade samles og fortættes den opdeltede rationelle by igen på en ny og moderne måde.

FRA GADE TIL BY – OMDANNELSE AF THOMAS B. THRIGES GADE

📍 🏡 🏠 🚶 🚲 (kort ▶ 78 📍)

Ingen, der har kørt gennem Odense de seneste år, er i tvivl om, at byen undergår store forandringer. Det kræver tålmodige trafikanter og visionære byplanlæggere at omlægge en firesporet vej til en rekreativ bydel. Den firesporede Thomas B. Thriges Gade gik fra Buchwaldsgade i nord til Albani Torv i syd og var et radikalt indgreb i byens kerne, da den blev skabt i 1960'erne for at lede trafik ned mod havnen. Den skar den historiske bykerne over i to dele, og derfor syes byens væv nu tæt sammen igen. Den gamle bykerne genetableres på en moderne måde, og der bliver plads til aktiv udfoldelse for børn og voksne, handelsliv, erhverv, boliger og kulturliv. Et levende og bæredygtigt miljø – med parkeringspladser, der fører bilerne under byen i en parkeringskælder med plads til 1.000 biler. Og med god plads til bløde trafikanter som fodgængere og cyklister. De første beboere er rykket ind, og flere

erhvervsmål og kulturelle tilbud følger i den nye bydel, der frem mod 2021 vil vokse frem mellem Odense Å og Østre Stationsvej. Projektet er et af de mest markante strategiske projekter, Realdania er gået med i. Her er partnerskabet med Odense Kommune og understøttelsen af udviklingen af Odense by helt afgørende. En letbane, der binder byen sammen på nye måder, bliver central for den bæredygtige udvikling af Odense bykerne, der er sat i værk med forvandlingen af Thomas B. Thriges Gade. Flere bygninger får grønne tage, og runde kar vil på pladser og stræder opsamle regnvand og fungere som fontæner. Realdania kom med i projektet i en partnerskabsaftale i 2010 og lægger samme beløb som kommunen i projektet. Og biltrafikken? Ja, den vil i højere grad blive ledt uden om byen, mens cykler og fodgængere får god plads at boltre sig på i Odense bymidte og der, hvor den firesporede vej før gik. Som et tankevækkende kuriosum begyndte gadenavnets ophavsmand, iværksætteren Thomas B. Thrige, sin karriere med at producere cykler og endte med at eje Thriges Kraftcentral i Odense, en stor dieselmotor og to damptrubiner inklusive. De kan ses den dag i dag på det fredede kraftcenter.

Thomas B. Thriges Gade. www.fragadetilby.dk.

OLUF BAGERS PLADS FUNGERER SOM BINLEDET MELLEM BYENS HISTORISKE BYKVARTERER OG DEN NYE BYDEL, HVOR THOMAS B. THRIGES GADE TIDLIGERE LØB.

OLUF BAGERS MØDRENE GÅRD OG OLUF BAGERS PLADS

⌘ (kort ▶ 78 ②)

Oluf Bagers Plads – indviet i 2019 – skal fungere som byport til den nye bydel i Odense. Som led i byudviklingen i Odense skal den ny plads og de to nye bygninger ved Oluf Bagers Gård binde den gamle bydel sammen med den moderne arkitektur omkring Thomas B. Thriges Gade. Med de to nye bygninger genskabes det gårdmiljø, der svandt ind under anlæggelsen af den store trafikvej i 60'erne. Oluf Bagers Plads er en grøn og åben plads, der inviterer til, at man slår sig ned og lader sig opsluge af de både de moderne og de historiske bygninger, som omgiver pladsen. I fremtiden endda med letbaneforbindelse.

Historien er, at en lille gruppe stenrige købmænd dominerede handlen i Odense by i 1500-tallet. Den mægtigste af dem var renæssancekøbmanden Oluf Bager. Sidst i 1580'erne ejede han ikke mindre end 12 gårde, 16 huse, 14 haver og 5 andre grunde i Odense. En af dem ligger i Nørregade og har siden 2003 været ejet af Realdania By & Byg, som i 2005 gennemførte en gennemgribende istandsættelse af et af Odenses ældste borgerhuse. Midt i Odense ligger denne smukke bygning i hollandsk renæssancestil, hvor forhuset er opført i 1586. Navnet Oluf Bagers Mødrene Gård kommer af, at man antager, at her lå oprindelig den gård, hvor Oluf Bagers mor blev født. Huset er bygget på resterne af denne gård. I dag lejes ejendommen ud til erhverv, og livsnødvendigheder som internetforbindelse og sanitet er der taget højde for. Nørregade 29.

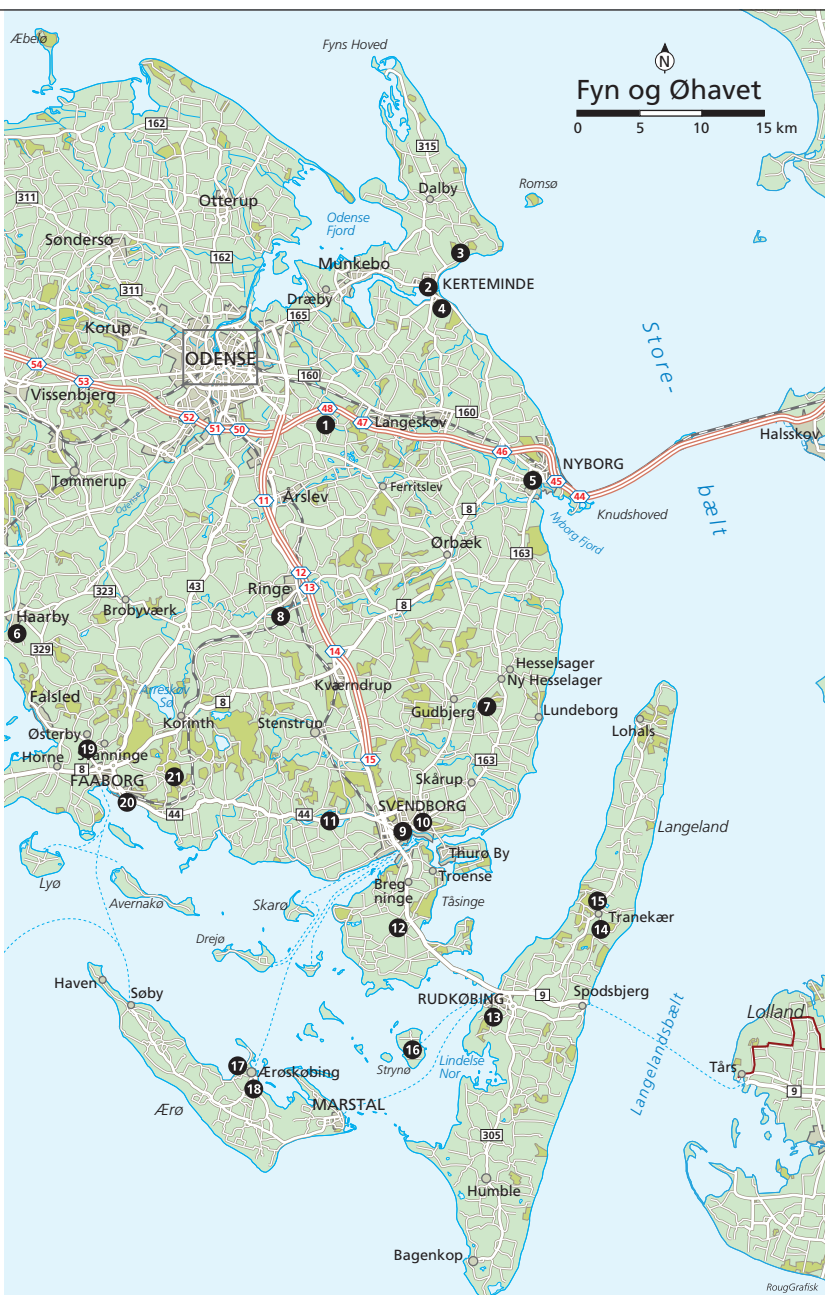
ODENSE ADELIGE JOMFRUKLOSTER

⌘ (kort ▶ 78 ③)

Klostret i røde munkesten er en del af den historiske bymidte i Odense. Klostret, der blev stiftet af Karen Brahe i 1617, var, som navnet antyder, for ugifte kvinder af dansk adel. In-

- ① Sanderumgaards Have. ② Renæssancehavnen. ③ Hverringe. ④ Lundsgaard Gods. ⑤ Nyborg Slot. ⑥ Harby Skole. ⑦ Stokkebækskolen. ⑧ Boltinggaard Gods. ⑨ Danmarks Forsorgsmuseum – Viebæltegård. ⑩ Svendborg Bymidte. ⑪ Ollerup Gymnastikhøjskole. ⑫ Taasinge Forsamlingshus. ⑬ Rudkøbing Bymølle. ⑭ Tranekær Slot. ⑮ Tranekær Slotsmølle. ⑯ Strynø Skole og Kulturhus. ⑰ Øhavets Restaureringscenter. ⑱ Priors Hus. ⑲ Grubbe Mølle. ⑳ Faaborg Havnebad. ㉑ Holstenshuus. ㉒ Hinds-gavl Slot.

den da var det beboet af konger og biskopper, og den fredede bygning rummer mange lag af historie – og tapet. Man kunne simpelthen skrabe sig frem til de mange farver og mønstre, tidens tapet har haft. Som jomfrukloster havde det ikke så meget karakter af religiøs aktivitetshus, som det udfyldte funktionen af at være et bofællesskab for fine fruer; et slags kollektiv for ugifte, adelige kvinder i Danmark. De sidste jomfruer flyttede ud i 1972, og Odense Kommune overtog ejendommen. Realania Byg købte den fredede bygning i 2008 og satte gang i en femårig renovering, hvor man gravede efter de oprindelige gulve og historiske elementer i et hus, der udover at have rummet jomfruklostret også tilbage i 1500-tallet husede en katolsk bispegård – og i dag bruges det af H.C. Andersen Centret ved Syddansk Universitet.

Albani Torv 6. ☞ Klostret kan kun ses udefra.

SANDERUMGAARDS HAVE

☞ ☞ (kort ▶ 81 ①)

Nogle haver er mere romantisk anlagte end andre. Sanderumgaard sydøst for Odense hører naturligt hjemme i kategorien med sine vandkanaler og broer. Haven blev anlagt i perioden 1793-1828 af hofmarskal Johan Bülow. Han lod slyngede stier føre fra lysthus til lysthus og fugtige enge, moser og vandkanaler dominere haven, der er inspireret af den engelske havestil. Bülow var ikke bare velbevandret i havekunst, men kunne også sin Voltaire og Rousseau. Fra malerier

af Eckersberg kan man se, at han sjældent foretog sin daglige inspektion af haven uden at have en spade ved hånden. Så glad for sit arbejdsredskab var han, at han ønskede, at spaden skulle ligge oven på kisten ved hans begravelse.

Den romantiske landskabshave var ved sin anlæggelse den første af sin slags i Danmark. Netop den oprindelige og ambitiøse tanke med haven er bevaret ved restaureringen, og i den ældste del er vandlandskabet restaureret og en bro gennem vandtågerne indsat. Her kan mosekonen brygge igen, og her kan man gå og føle sig hensat til en romantisk engelsk roman eller pudse sine fotografiske evner af i absolut taknemmelige omgivelser. For ejerne har det været en mangeårig drøm at restaurere den næsten 200 år gamle have, som i 2010 åbnede på ny.

Sanderumsgårdvej 150. ☉ 1. apr.-30. sep. ti.-sø. 11-17. ☞ 60 kr. Børn gratis. Den tilhørende gårdbutik er åben efter aftale. ☞ sanderumgaard.dk.

KERTEMINDE

Sangen *Min Amanda var fra Kerteminde* er uløseligt forbundet med købstaden ved Storbælt. Her har store skibe afløst middelalderens fjordfiskeri, og her er havnen en del af byens centrum. Som turist bør man ikke snyde sig selv for et besøg i kunstnerhjemmet Johannes Larsen Museet, der, som det sig hør og bør på Fyn, har en vidunderlig have.

RENÆSSANCEHAVNEN

☞ ☞ (kort ▶ 81 ②)

I Kerteminde har havnen alle dage været spydspids for byens udvikling og således også i fremtiden, hvor en ny bydel planlægges opført ved havnen. Kerteminde fik købstadsprivilegier i 1413, og snart skibede købmænd varer ind og ud af byen ved Storbælt. Senere blev Kerteminde havneby for Odense, og egentlig storhedstid fik havnen under den danske renæssance. Langs Langeløb ligger den del af havnen, der er en genfortolkning af byens oprindelige renæssancehavn, og langs den løber en trafikeret vej. Før omdannelsen var renæssancehavnen et sted, man kørte forbi eller parkerede tæt ved. I dag er den udvidet til opholdssted med brede trætrapper og en badestige. Stedet er via Realanias støtte udviklet fra primært at være en trafikeret vej til også at rumme et

HISTORISKE HAVER

Haverne på de danske herregårde er en vigtig del af herregårdenes samlede kulturmiljøer, men truede, fordi de er ressourcerkrævende, og det ofte ikke er der, man lægger store investeringer, når den samlede bygningsmasse skal vedligeholdes. Realania har udvalgt ni historiske haver, som har fået et ansigtsløft, der stikker dybt. Ikke bare er deres hække blevet studset, de har også fået lagt plejeplaner, der sikrer, at flere hundrede års have- og kulturhistorie ikke går til ukrudt. De ni haver, hvis herligheder er tilgængelige for offentligheden, er Bregentved (▶ 49), Clausholm (▶ 145), Engelsholm (▶ 145), Holstenshuus (▶ 93), Knuthenborg (▶ 62), Løvenborg (▶ 35), Sanderumgaard (▶ 82), Søholt (▶ 62) og Tirsbæk (▶ 145).

NYBORG SLOT ER EN AF DANMARKS ÆLDSTE KONGEBORGE. SLOTTET LIGGER OMGIVET AF SINE VOLDE MIDT I BYEN OG RUMMER UDSILLINGER AF BL.A. KONGEPORTRÆTTER, MØBLER OG VÅBEN.

rekreativt havneområde. Et sted at være og mødes. Herfra kan man på gåben nå til akvareattraktionen Fjord og Bælt, til sandstranden, til Fyns største lystbådehavn og til centrum, og dermed knyttes by og havn endnu tættere sammen.

Dosseringen, 5300 Kerteminde.

HVERRINGE

☞ ☞ (kort > 81 ☞)

I en tid, hvor *Bonderøven* stadig er populært streaming-tv, har Hverringes Herregård et stort es i ærmet. På Herregården, der ligger på den lille halvø Hindsholm nordøst for Kerteminde, har man samlet viden om restaurering af gamle huse og gjort det til en del af en fremtidig levevej. Realdania er gået ind i etableringen af Centrum for Restaurering på Hverringes Herregård, der nu tilbyder kurser i at restaurere gamle huse. Herunder bl.a. vedligehold af støbejernsvinduer og energirenovering. Avlsbygningerne er blevet indrettet til værksteder og udstillingsrum, og på herregårdens hjemmeside findes et veludbygget arkiv om netop den bevarelse af bygningsarven, som folkene på Hverringes gennem generationer har opvirket stor erfaring i. Til herregården hører 50 forskellige boliger, og en stor del af dem er det muligt at leje som helårs- eller

fritidsbolig. Gør man det, bliver man for en tid en del af herregårdslivet og har ud over gods, avlsgård og sø 2 km² stormstabil skov i absolut nærhed. Det mest unikke er måske det mindst iøjefaldende. På Hverringes har man påtaget sig ansvaret for at sikre en bæredygtig tilgængelighed til den nærtliggende ø Romsø. Båden sejler kun til den ubeboede ø to gange om ugen, biler er et *no-go*, og vil man besigtige den naturskønne ø, må man indstille sig på at gøre det på naturens præmisser. Romsø er absolut caféfrit område, ingen iskiosk i sigte, og yngler fuglene, så må man vente med at gå i land. Eller som der står i beskrivelsen af turen på Hverringes Herregård, der har haft øen i sit eje i 400 år: "På Romsø sker der ikke meget, som vores krybdyrhjerne ikke har erfaret tidligere." Hverringevej 206. ☞ hverringes.dk.

LUNDGAARD GODS

☞ ☞ ☞ ☞ (kort > 81 ☞)

Godsejerparret, der er henholdsvis økologisk landmand og jazzsangerinde, har idéudviklet på, hvad der skal være det hvidkalkede gods' fremtid, og sammen med Realdania har de omdannet den næsten 2.000 m² store kostald til kulturhus. Der lejer virksomheder sig ind til konference- og mødeaktivitet, når der da

MED OMDANNELSEN AF RENÆSSANCEHAVNEN I KERTEMINDE ER HAVNEOMRÅDET GJORT TILGÆNGELIGT FOR BYENS INDBYGGERE.

ikke er kammermusikfestival eller festival for Agnes Henningsen. Det økologiske landbrug fokuserer mestendels på planteavl, og vil man smage på varen, er godsets egen café leveringsdygtig. På godset er der også plads til en naturskole, hvor skoleklasser kan skyde med bue og pil og fryde sig over en frokost bestående af økologisk burger over bål. Godsejerslægten Ahlefeldt-Laurvig fra Tranekær Slot på Langeland ejede Lundsgård helt op til 1939, og til godset hører 22 boliger, 11 km skov- og markveje og 3 km kystlinje.

Lundsgårdsvej 6. © Café Agnes H er åben lørdag og søndag i sommerperioden og i forbindelse med kulturarrangementer. lundsgaardgods.dk.

NYBORG SLOT

⌘ 🏰 (kort ▶ 81 5)

Det er ikke til at se det, hvis man ikke lige ved det. Men brobyen Nyborg var førhen rigets magtfulde midtpunkt. Her anløb kongelige skibe, og herfra gik konger med deres rejsehof op gennem strædet, der meget passende hedder Kongegade, og op til slottet, hvor der blev holdt danehof. Selve slottet med de røde mursten ligger bag en voldgrav og vidner om

en tid, der har haft stor betydning for os alle. Det var nemlig her, den 29. juli 1283, at Danmarks første grundlov blev underskrevet. Ligesom den første amerikanske forfatning blev besejlet i datidens amerikanske hovedstad, Philadelphia, så har Nyborg noget at have sin historiske pondus i. Slottet er en del af byen, og når slottet bliver revitaliseret, bliver byen det også. Det er tanken bag projektet, som vil løfte Nyborgs imponante kulturarv til gavn for byen, der kan bryste sig af at være "rigets hjerte". Projektet omfatter restaurering af hovedbygningen, tilbygning af en ny fløj og fornyelse af torvet foran borgeholmen. Slotsprojektet er det største på Nyborg Slot siden Christian 3.s tid og gennemføres i et partnerskab med Slots- og Kulturstyrelsen, Nyborg Kommune og A.P. Møller Fonden. Slotsgade 34, Nyborg. slotsprojektet.nyborg.dk. nyborgslot.dk.

HAARBY SKOLE OG STOKKEBÆKSKOLEN

⌘ (kort ▶ 81 6 7)

Hvem siger, at skolernes idrætshaller skal se ud, som de altid har gjort? At motion er sundt, også i løbet af skoledagen, er for længst slået fast, og vil man leve op til folkeskolereformen, rummer en skoledag i Danmark mindst 45 minutters bevægelse. Kan det gøres lettere, sjovere og på mere inspirerende måder, hvis bygninger, legepladser og interiør inviterer til det? Ja selvfølgelig. Se blot de seks skoler, der har fået støtte gennem kampagnen *Skole+* (▶ 137). Formålet er at gennemføre byggeprojekter, der sætter mere skub på skoledagen i form af bevægelse og idræt. På Fyn er Haarby Skole i Assens Kommune og Stokkebækskolen i Svendborg Kommune blevet bevilliget henholdsvis 5 og 3 mio. kr. til at etablere nye faciliteter, der frister til at få kroppen rørt i løbet af skoledagen.

På Stokkebækskolen er det gymnastikhallen, der er blevet større og mere tidssvarende, så den kan rumme skolens 514 elever på samme tid. Skolehallerne er grundlæggende ens i Danmark og bygger på de samme principper. Men her er bygningen gjort mere fleksibel, så den nyskabte motoriksal med gummibelægning kan slås sammen med selve hallen, når der er behov for det. Så stor er hallen blevet, at der også er plads til det lokale fitnesscenter samt et hjørne med klatrevæg. Ved Haarby Skole forbin-

der en rød aktivitetssti skoleområdet med halområdet, der begge er blevet opgraderet. I skolens midtergang og centrum kan eleverne nu boltre sig i bløde puder, svinge sig i tove og klatre i net. På skolebiblioteket klatrer eleverne på bjerge af bøger og efterlever projektets slogan "skolen ind i hallen og hallen ind i skolen".

Stokkebækskolen, Storkehavevej 9, Gudme.

Haarby Skole, Sportsvej 16, Haarby.

BOLTINGGAARD GODS

⌘ (kort ▶ 81 ⌘)

Hvad kan et gods gøre, når det skal tænke ud af boksen? Det var udfordringen for godsejer i anden generation Peter-Vilhelm Rosenstand, året var 2013, og svaret kom med den regionale fond FilmFyn. Flere og flere danske film blev optaget på Fyn, men hvor skulle filmholdene overnatte og arbejde? Kunne et gods fungere som ramme om en kreativ filmproduktion? Den idé støttede Realdania i 2014 under kampagnen *Fremtidens Herregård* (▶ 154), og i den forbindelse er fem bygninger og 27 værelser på Boltinggaard Gods blevet istandsat og indrettet efter alle filmens regler. "Dejligt med liv i rammerne," siger godsejeren, der arbejder på en idé om

at flytte en privat samling af filmkostumer af den prisbelønnede kostumier Manon Rasmussen til Boltinggaard med henblik på at udstille dem i den tidligere fårestald – og udleje dem. Til godset hørte tidligere et stort landbrug, der siden 1999 har været omlagt til økologi. I dag er jorden forpagtet ud, og godsejeren udvikler fortsat på filmsiden af godset. Fra jordbrug til kreativt håndværk. Får man en rundvisning på godsets arealer er der flere steder, man skal være stille. For ikke at forstyrre en produktion eller en postproduktion. Der bor skuespillere i de istandsatte værelser. Ligesom en lydmand og kostumdesigner fast holder til på de mange kvadratmeter nær Ringe. Et filmstudie er etableret, og godset rummer flere spændende rammer, også til private selskaber. Den samlede ramme til filmproduktion og postproduktion bruges flittigt. Såvel TV 2's julekalender *Tinkas Juleeventyr* som tv-serien *Lykke-Per* og den danske spillefilm *Jagtsæson* er produceret på Boltinggaard Gods.

Kokskovvej 28, 5750 Ringe. © Rundvisninger kan bookes. Private kan leje dele af godset til events og fester, erhverv til møder, kurser m.m. Desuden livsstilsmesse i pinsen og julemarked den første weekend i december. boltinggaard.dk.

RENOVERINGEN AF BOLTINGGAARD HAR GIVET PLADS TIL FILMPRODUKTION MED BÅDE OVERNATNINGSMULIGHEDER OG ET INDENDØRS FILMSTUDIE PÅ 350 M² I DET GAMLE KORNTØRRERI.

SVENDBORG

På Sydlyn ligger en by med kreativ pondus. Svendborg huser bl.a. det naturhistoriske museum Naturama og et progressivt egnsteater, lige som byen hvert år afholder filmfestivalen Svend. Svendborg er også Fyns næststørste by, hvor A. P. Møller grundlagde sit rederi i 1904. Beliggenheden i forhold til søfart og handel kunne ikke være meget bedre, og også i dag er byen handelsby om en hals. Skønt det er en aktiv industriby, fylder turismen stadig mere. Byen rummer flere uddannelsesinstitutioner, også inden for søfartsfeltet, og er, som den altid har været, en central handelsby for nogle af de omkringliggende sydhavsøer.

DANMARKS FORSORGSMUSEUM

☼ ☞ (kort ▶ 81 📍)

De besøgende på Fattiggården i Svendborg kommer frivilligt. Bøjer måske hovedet en anelse og skuler op mod de omkransende mure med pigtråd. I Svendborg ligger et museum, der fortæller om det liv, der er blevet levet af de fattigste. På børnehjem, arbejdsanstalter og fattiggårde, primært fra 1800-tallet og frem. Det er de hjemløse og de forældreløses vilkår, udsat for skiftende idelogier og syn på de fattige, der beskrives her.

Og arbejdsanstalt har Viebæltegård rent faktisk været. I 1872 åbnede Fattiggården, som det hed, og dengang kom "gæsterne" ikke frivilligt. De blev anbragt, fordi de ikke kunne klare sig selv, eller man mente, de trængte til at blive genopdraget. Der var tvangsarbejde og tremmer for vinduerne, og på Forsorgsmuseet kan man i dag gysende gå gennem måtteværkstedet eller prøve at sætte sig ind i "fyldebrummen". Et hårrejsende faktum er det, at Fattiggården først endegyldigt blev taget fra bestilling i 1974. På det tidspunkt anså man den for at være en skamplet i byen. Det er blandt andet den historie, sammen med fotografier fra børnehjemmet, arbejdsredskaber og tøj, der nu er sikret overlevering til eftertiden.

Realdania er en af støtterne omkring moderniseringen af museumsdelen og har primært sikret en handicapvenlig tilgængelighed til det, der er Europas første forsorgsmuseum. I Kapelbygningen er der indrettet billetsal, café og kiosk. Og eftersom selve købstadsfattiggården Viebæltegård er fredet, er ombygningen godkendt af Slots- og Kulturstyrelsen. Et museum for de svage og udstødte i samfundet, dem, hvis historie ellers ikke bliver fortalt, og et museum, som alle nu har adgang til. Det er ikke, fordi fattiggården er blevet fin

PÅ VIEBÆLTEGÅRD KAN MAN FÅ ET KIG IND I LIVET PÅ BØRNEHJEM, FATTIGGÅRDE OG GENOPDRAGELSESANSTALTER I DANMARK.

på den; snarere er den saglige historie om de mennesker, der ellers ofte skrives ud af historien, gjort tilgængelig for kørestolsbrugere, ligesom beboere fra sociale boenheder fx er sikret gratis adgang.

Grubbemøllevej 13, Svendborg. ☎ 12. feb.-20. dec. kl. 10-16 ☳ 75 kr., studerende/pensionister 60 kr., børn gratis. Første sø. i måneden gratis. svendborgmuseum.dk

SVENDBORG BYMIDTE

☎ 12 i 13 (kort ▶ 81 10)

En familie på strøgtur. Et par mindre børn tager tilløb: Kan de nå at løbe gennem springvandsdyserne, før de starter igen? På de moderne bænke foran byens vartegn, Vor Frue Kirke, daser en teenager med høretelefoner i solen. Svendborg Bymidte er forandret og anlagt til slentrende byliv, så man oplever en sammenhæng mellem den historiske middelalderlige bykerne på bakkedraget og sundet ikke langt derfra samt den industri, der hører havnen til. Det er denne sammenhæng mellem by og havn, der er forstærket, og konkret er en ny forbindelse mellem Møllegade og havnen etableret. En forandring af et kendt byrum er altid til diskussion, og det debatteres til tider, om de trafikale hensyn har fyldt for lidt i forbedringen af Svendborg Bymidte. Torvet 10B, 5700 Svendborg.

OLLERUP GYMNASSTIKHØJSKOLE

☎ 12 (kort ▶ 81 11)

Mellem to mindre søer nær Ollerup ligger Ollerup Gymnastikhøjskole. Oprettet som den første af sin art i Danmark i 1920. Grundlæggeren, Niels Bukh, var fast i troen på legemsøvelser og grundgymnastik, og hans filosofi spredte sig fra Ollerup til Japan via en verdensrejse for Ollerupgymnasterne i 1931. Her på højskolen på Fyn skulle ungdommen aktiveres, og arbejdets negative effekt på kroppen – og stivhed – modvirkes, og her fremvises i dag nogle ypperlige udspring fra trampolin og ti-meter tårn ned i skolens udendørsbassin. Indenfor findes Skandinaviens første overdækkede svømmehal. Et pompejansk rum med søljer på begge sider nedsænket i skolens gårdsplads, så kun taget stikker op. Svømmehallen er tegnet af Ejner Mindedal Rasmussen, der ved kulturolympiaden i Amsterdam i 1928 vandt en sølvmedalje for svømmehallen i Ollerup. Men svømmehallen var mærket af årtiers slid, og skolen satte derfor sammen med Realdania og A.P. Møller Fonden i

I SVENDBORG ER DER BLEVET ÅBNET FOR BEDRE SAMMENHÆNG MELLEM DEN HISTORISKE BYMIDTE OG DEN NYE BYDEL VED HAVNEN.

2004 gang i en restaurering af svømmehallen, der sammen med udendørsbassinet og Ollerup Arena, der åbnede i 2019, former en idrætsakse efter nyklassicistiske forbilleder. Svendborgvej 3, Vester Skerninge. ollerup.dk.

TAASINGE FORSAMLINGSHUS

☎ 12 i 13 (kort ▶ 81 12)

Cirka midt på øen og kun 8 km fra Svendborg ligger Taasinge Forsamlingshus. Lysegult og med orangerødt tag og på en eventyrlig adresse: Elvira Madigans Vej. Forsamlingshuset er det eneste nyklassicistiske af slagsen i Danmark, bygget i 1887 og tegnet af arkitekten Ejner Mindedal Rasmussen. Indenfor bydes der op til fest og forsamling og en gang imellem stegt flæsk med persillesovs: alt, man kan spise, for 100 kr. Hvor huset i sit ydre er ført tilbage til sit historiske udtryk, har det i sit indre bevaret sin funktion. Det er her, folk samles, synger og skærer for, når stegen sendes rundt. Og her, der stemmes til valg og holdes konferencer for sydfynske virksomheder. Med renoveringen, som Realdania og A.P. Møller Fonden har støttet, er der også blevet til moderne teknologiske hjælpemidler såsom storskærm, hurtig internetforbindelse og trådløst netværk.

Nær forsamlingshuset ligger Landet Kirke, hvor to af landets kendte historiske personer, også kaldet Nordens Romeo og Julie, ligger begravet. Næmlig cirkusprinsessen Elvira Madigan og løjtnanten Sixten Sparre. Parret havde forelsket sig og var stukket af til et pensionat på Taasinge. Men uden penge så fremtiden dystre ud, og i 1889 fandt man dem begge døde i Nørreskov, skudt af Sixten Sparres tjenestepistol.

Elvira Madigans Vej 41, Landet, Taasinge.

▬ taasinge-forsamlingshus.dk.

LANGELAND

Ser man på et kort, ligger Langeland som et semikolon under Fyn. Lidt på tværs og helt sin egen. For at komme dertil i bil må man over tre broer: Svendborgsundbroen, Siødæmningen og Langelandsbroen fra 1962. Selve øen er 52 km lang og 11 km på det bredeste sted, men med så mange stikveje, bøgeskove, vilde heste og sandstrande, at turisterne nemt får en sommer til at gå blandt øens i forvejen omkring 12.000 indbyggere. Her har H.C. Ørsted slået sine naturfilosofiske folder, her har Frank Jæger boet og skrevet, og her har Johannes Møllehave i mange år haft hus. For nyligt måtte øen opgive sine asylcentre ved en række kedelige sager, men Langeland er ikke en ø, der lægger sig ned. Tanken om at genoplive andelsbevægelsen spirer, og forsøg på at tiltrække flere borgere og virksomheder, der kan se fordele ved et liv og et virke tæt på vand, vinder frem. Langeland er et af de mest udfordrede områder i Danmark, når det gælder hastig internetforbindelse, og har et stort antal nedrivningsmodne huse på samvittigheden. Men én ting er statistikker, noget andet er levet liv, og op søger man langelænderne selv, mærker man hurtigt en stor, stedbunden stolthed. Rudkøbing er købstaden, hvor der hvert år hamstres, inden festivalfolket ved Langelands Festivalen løber byen over ende. I de seks havne lægger både danske og internationale både til, og herfra kan man tage færgen til Lolland eller til Strynø.

RUDKØBING BYMØLLE

⌘ (kort ▶ 81 14)

Langelands ældste mølle viser sig, når man går fra torvet i Rudkøbing og drejer op ad Rue. Sortmalet og med hvide vinger ligger den på Rudkøbings gamle fæstningsvold og

kan bryste sig af at være den eneste voldsmølle uden for København. Hvis man synes, den minder om de hollandske møller, er det ikke helt forkert. Møllen er fredet og fungerer som et vartegn for den gamle handelsstad. Oprindeligt var det en kornmølle, og i 1800-tallet var der typisk både en bestyrer, tre-fire karle og to piger til at drive bymøllen, der var i svingninger frem til 1950. Siden har Foreningen til Bymøllens Bevarelse arbejdet for dens restaurering, og i 2005 lykkedes det ved hjælp af støtte fra Rudkøbing Kommune, Skov- og Naturstyrelsen og Realdania at åbne for byens vartegn igen. Det krævede blandt andet en ny møllehat til 2 mio. kr. Fra møllens omkransende plateau er der udsigt over byen. Dog ikke så svimlende som den, den arme møllersvend i 1886 kunne skue. Han var i færd med at sætte sejl på en af vingerne, da møllevingerne begyndte at dreje. Heldigvis holdt han godt fast og klarede svingturen, til nogen fik standset møllen igen.

Rue 1, Rudkøbing. ☉ På møllens dag, den 3. søndag i juni, 11-15.

TRANEKÆR SLOT

⌘ (kort ▶ 81 14)

Det er en julekalender værdigt ved vintertide, og kommer man forbi en påske, står gule påskeliljer og nikker på voldgraven op mod det røde slot i Tranekær. Godset har defineret byen i en sådan grad, at mange af dens indbyggere længere tilbage stammer fra en løsgående greve, og de fleste af husene langs Slotsgade har udfyldt en funktion i relation til godset. Familien Ahlefeldt-Laurvig bor i den fredede bygning med gravhund, en nede-på-jorden-tilgang til og med børn, der alle har gået på langelandske skoler. Godset lægger herskabelige rammer om forretningsmøder, og der tænkes i turisme af den eksklusive slags. Som gæst kan man vælge mellem 14 dobbeltværelser med eget bad og toilet. Og lande i helikopter, hvis man ønsker det. For tiden er det mest danskere, svenskere og englændere, der kommer, men man forsøger sig også med det tyske og det kinesiske marked. 75 % af godsets omsætning hentes stadig ved landbrug.

En særlig afart af den turisme, Tranekær Slot tilbyder, er jagtturisme. Man kan komme på klapjagt og få en fasan med i købet, hvis man tager på jagtophold. Her er historien ubrudt. Som 13. generation på slottet holder

greve Christian Ahlefeldt-Laurvig sit jagttegn ved lige.

Slotsgade 86, Tranekær. ☎ tranekaergods.dk.

TRANEKÆR SLOTSMØLLE

⌘ (kort ▶ 81 15)

Hent friskmalet mel i rustikke poser på møllen, og drik varm kakao i møllecaféen. Tranekær Slotsmølle med den røde underdragt er et oplagt sted at holde ind for den mad- og historieglade turist. Det ligger i fin trafik forlængelse af Restaurant Generalen i den gamle hestestald i Tranekær, Medicinhaven i Tranekær og naturligvis Tranekær Slot, som ingen undgår at se, når først man rammer de fartnedsettende sving i grevens by. Selve møllen er en hollandsk vindmølle fra 1846, der i dag drives af et frivilligt møllelav. I 2009 – 2010 blev møllehatten taget ned, og lofter og rækværk gennemgået af sikkerhedsmæssige grunde. Med støtte fra blandt andet Realdania maler Tranekær Slotsmølle igen, og i en magasinbygning vises møllens historie. Den gamle slotsmølle, der, indtil grev Ahlefeldt-Laurvig i 1982 solgte den til det frivillige møllelav for et symbolsk beløb, var på grevskabets hænder, maler flere ton mel om året og er en attraktion for hele øen og et landemærke for lokalområdet.

Lejbøllevej 3, Tranekær. ☉ Maj-jun. ti. og to. kl. 12-17, jul.-aug. man.-fre. og søn. kl. 12-17, sep. ti. og to. kl. 12-17, okt. ti. og to. (indtil efterårsferien) kl. 12-17. Efterårsferien og påskeferien se ☎ slotsmoelle.dk.

STRYNØ

At sejle til Strynø tager en halv times tid fra Rudkøbing Havn. Herefter går man i land som opdagelsesrejsende. Eller sådan kan det føles, for Strynø er sparsomt befolket. De omkring 200 mennesker, der bor her, har skabt et stærkt lokalsamfund med mange traditioner. Hver år holdes majtræsfest, og hvis man synes, det lyder som noget fra *Alle vi børn i Bulderby*, er det ikke helt forkert. De senere år er flere børnefamilier kommet til øen, og det giver liv på øens skole. Vuggestue og børnehave og fritidshjem findes og hedder tilsammen og meget sigende: Skattekisten. For nylig vedtog en meget enig ø, at man gerne ville have eget postnummer. Det betyder noget for forretningslivet på øen, og det betyder noget for nogle af de

TRANEKÆR SLOTSMØLLE MALER PÅ LIVET LØS, OG MAN KAN KØBE DET FRISKMALEDE MEL PÅ STEDET.

ældre øboere, der har postnummeret 5943 tatoveret på armen.

STRYNØ SKOLE OG KULTURHUS

⌘ (kort ▶ 81 16)

På Strynø Skole kan der godt være en lærer alene på skansen. Skolen er et naturligt samlingspunkt for øen og en central del af kulturlivet. På øen bor ca. 50 børn, og den fredede skolebygning har i dag flere funktioner. Her er skole, fritidshjem og kulturhus. Skolen i røde mursten er med Realdanias støtte blevet istandsat og indrettet på ny.

"Alle lokaler har fået en tur, så det giver et godt arbejdsmiljø. Og vi kan bruge alle rum i huset. Førhen har der været rum, som er for kolde om vinteren," siger Finn Jørgensen, der er pædagog på skolen. Skolen er istandsat fra bund til top, og øverst oppe er tagrummet gjort klar til brug. Der har været holdt møder, og idéerne har været mange. Lokale strynbore har indrettet lokalet, der altid er åbent via en trappe fra den ene gavl. Indtil videre er dagene delt op i spildage, kreativdage og dage, hvor foreninger kan bruge lokalet til mødeaktivitet. Weekenden står i ungdomsklubbens tegn. Men dem, der bruger rummet

mest flittigt, er en nørkle og strikkeklub, der mødes hver anden onsdag.

De nuværende elever på Strynø Skole går her til og med 4. klasse. Herefter skal de i skole i Rudkøbing på Ørstedsskolen, som Strynø Skole er en underafdeling af. Efter projektets færdiggørelse har Realdania bevillet ekstra penge til etablering af multibane og legeplads foran skolen. Dermed står Strynø Skole og Kulturhus stærkere, også i forhold til fremtidig bosætning på øen.

Nørrevej 1, Strynø. ☎ strynoe.dk/at-bo-paa-strynoe/stryno-skole-og-kulturhus.

ÆRØ

Ærø er en moræneø og samler sammen med Langeland det fynske øhav mod syd. Øens maritime historie er markant og kendt, blandt andet via Carsten Jensens bestsellerroman *Vi, de druknede*, der tager sit afsæt i skiperbyen Marstal. Her bruges stadig ord som "lukaf" og "søulk". Der bor lidt over 6.000 mennesker på øen, hvis helt store udfordring er det faldende befolkningstal. Blandt andet fordi det gør det sværere at opretholde status som selvstændig kommune. Men Ærø har også fundet andre søveje i oplevelsesturismens kølvand. Fx er bryllupsindustrien alt andet end ubetydelig på den lille ø med de mange velbevarede historiske huse – også selvom gældende lovgivning gør det sværere i disse år. Og mon ikke bryllupsbillederne på de milde sandstrande matcher øens slående slogan: "Alt er vand ved siden af Ærø"?

ØHAVETS RESTAURERINGSCENTER

☎ ☎ (kort ▶ 81 ⑦)

"Mangfoldighed og rummelighed står som flammeskrift over indgangen her," siger Christian Albertsen, daglig leder af Restaureringscentret. Stedet er et gammelt skibsværft og er tæt smedet sammen med Ærø's historie. Skibsbyggeriet som erhverv er som så mange andre steder skrumpet ind og værftsområdet stilnet hen siden 2002. Målet med Restaureringscentret, der stod færdigt i 2014, var at skabe et rum for formidling af og levende værksteder omkring Ærøskøbings maritime kulturarv. Eleverne på det gamle værft er ofte unge med særlige udfordringer i forhold til læring, og Øhavets Restaureringscenter er en certificeret socialøkonomisk virksomhed,

der skaber praktik- og lærepladser og hjælper ungdommen til et job. Den lokale efterskole kører sin maritime linje på restaureringscentret og kommer der tre gange om ugen. Derudover er Øhavets Restaureringscenter en privat aktør på jobmarkedet, som tager unge i arbejdsprøvning. Der har været mindst 300 igennem aktiveringsdelen, og succeskriteriet kan være alt, fra at man kan komme til at klare sig i eget hjem, til at man kommer i job. I butikken er der arbejdsprøvning, og som Christian Albertsen siger, så har de endnu ikke haft nogen igennem, hvis kompetencer de ikke kunne bruge. Og ellers opfinder de en ny funktion. På sin vis har havnen og søfarten altid været et sted, der har kunnet opsamle allehånde unge mennesker.

Restaureringscentret afholder integrations- og jobcaféer, og i ferierne kommer børnefamilier og prøver at smede og at slagte deres egne skrubber. Om sommeren har formidlingsdelen mest fokus, og når turisterne har forladt øen, køres produktionsdelen op. Restaureringscentret råder over en bedding, som er deres maritime tumleplads. Det er ikke et værft, men kan tage skibe op til 200 ton – og mangler skibet noget, bliver det sat i. For øen er Restaureringscentret siden 2014 en stærkt forbedret attraktion med masser af tilbud til hele familien, et uddannelsessted, et formidlingscenter og en stolt maritim tradition, der nu lever videre.

Ærøskøbing Havn 4a, Ærøskøbing, Ærø. ☎ Ma.-fr. 11-16. ☎ detgamlevaerft.dk.

PRIORS HUS

☎ (kort ▶ 81 ⑦)

I Søndergade i Ærøskøbing ligger et lille gult bindingsværkshus. Åbner man den 300 år gamle og intakte egetræsdør malet i okseblod, lukker man op for en fortælling om Ærø's historie og om kærlighed til bygningsarven. Priors Hus fra 1690 er Ærøskøbings næstældste hus, opkaldt efter den københavnske arkitekt Alexis Prior (1877-1955), der købte det i 1917 og restaurerede det med stor respekt for dets originalitet. Han søgte at bevare så meget af det gamle hus som muligt, hvilket var usædvanligt dengang, og dermed indvarslede Prior en ny praksis for restaurering i Danmark; en praksis, som

DEN RENOVEREDE HERREGÅRDHAVE VED HOLSTENSHUUS ER MED SINE BROER OG SØER SMUK PÅ ALLE ÅRSTIDER (▶ 93).

Realdania By & Byg videreførte i 2017 ved at sikre huset en bæredygtig fremtid. Det gamle borgerhus har stærke rødder i den lokale byggeskik og vidner om Ærøs historiske tilhørsforhold til de slesvigske hertugdømmer gennem ca. 430 år. Et tilhørsforhold, der kan aflæses i husets indretning med både diele, pisel og dørns – som forstue, spiseplads og karnapstue kaldes på sønderjysk. Indretningen bærer også tydeligt præg af, at det var sømænd, som boede der i gamle dage. Blandet andet beklæder smukke hollandske fliser alkoverummet, og forskellige souvenirs i de små stuer siger noget om stedets forbindelse til de syv verdenshave.

Huset indgår nu i Realdania By & Bygs samling af historiske huse, og den nænsomme restaurering sikrer, at Priors Hus vil stå som en stærk historisk markør i Ærøskøbing. Til glæde for borgere og de mange turister, der gæster øen i sommermånederne. Realdania By & Byg har købt huset af Arkitektforeningen, som hidtil har brugt huset som feriebolig for foreningens medlemmer. Det fortsætter i fremtiden, nu blot med Arkitektforeningen som lejer i stedet for ejer.

Søndergade 32, Ærøskøbing.

FAABORG

I 1229 gav Kong Valdemar Sejrs byen Foburgh i morgengave til sin portugisiske svigerdatter. Navnet betød 'Rævens Borg'. Byen er en købstad, der stadig har vægtene, som starter deres rundgang i byen hver aften kl. 21. Byen ligger ud til Faaborg Fjord på Fyns sydkyst og er mest kendt for Faaborg Museum, hvor flere af de fynske maleres værker kan ses i en byg-

ning, der i sig selv er et kunstværk. Med Faaborg Havnebad har den fået et nyt vartegn.

GRUBBE MØLLE

⌘ (kort > 81 ⌘)

Den fredede Grubbe Mølle uden for Faaborg har noget, som andre vandmøller ikke har; et dobbelt vandhjul. Vandet kommer fra Svaningebækken, og nær vandmøllen findes også en vindmølle. I Danmark findes bare fire mølleanlæg med begge disse mølletyper, og Slots- og Kulturstyrelsen har vurderet, at Grubbe Mølle er den mest imponerende af de fire. Selve bygningen trængte til en kærlig hånd og fik det, da Realdania støttede en restaurering af anlægget. I dag er Grubbe Mølle og især vandmøllen en kulturhistorisk turistattraktion på Faaborg-egnen. Det er muligt at booke overnatning på selve møllegården i to *bed and breakfast*-værelser.

Grubbe Mølle, 2. Faaborg. ☎ 1. jun.-31. aug. rundvisning ti.-sø. kl. 11. Desuden åbent 3. sø. i jun. kl. 11-16 i forbindelse med Dansk Mølleledag. ☹ Voksne 75 kr. Børn under 12 år gratis. Grupper over 10 pers. 20 kr. pr. person. ☎ 62 61 91 08. ☞ grubbemølle.dk.

FAABORG HAVNEBAD

⌘ ⌘ ⌘ (kort > 81 ⌘)

Faaborg Havnebad er praktisk som et *multi-tool*: Det har mange funktioner. Broen er en moderne fortolkning af den klassiske badebro, og den tilpasser sig det moderne menneskes behov for en aktiv fritid. For hver finger, broen strækker ud i vandet ved Faaborg Havn, gives flere muligheder for at nyde det vand, byen er fælles om. Der er en bro til udspring, en bro, der passer til, at den kan anløbes med kajak eller båd, og en børnebro med indrammede bassiner. Foruden udenørsbruser og Langeliniebroen. Får man nok af alt det våde – og på visse årstider kolde – kan man trække op i bygningen med omklædningsrum og sauna. Inde på land ligger klubhuset Det Blå Støttepunkt, hvor man som medlem kan benytte sig af køkken-, møde-, og bade faciliteter som kan bookes via sms.

Realdania har sammen med Lokale og Anlægsfonden støttet etableringen af Havnebadet i Faaborg og Det Blå Støttepunkt som et nyt muligt vartegn og mødested for faaborgensere. Alt sammen er en del af kommunens udviklingsstrategi for byen, og broen skubber yderligere til udviklingen af det sydfynske øhav som vandsportsarena.

DET NÆRE LIV

Bondemalerne kaldte man spottende den fynske kunstnerkoloni, der opstod i Faaborg sidst i 1880'erne, og som blandt andre talte Fritz og Anna Syberg og Peter Hansen. Fynboerne, som de i dag kaldes, ønskede at skabe et reelt alternativ til kunstmiljøet i København, og de blev berømmet for at skildre og hyldede det gode liv, der stadig levedes flere steder på Fyn. Et liv, som Fritz Sybergs ikoniske maleri *Aftenleg i Svaningebakker* fra år 1900, der hænger på Faaborg Kunstmuseum, romantisk gengiver.

FAABORG HAVNEBAD BRUGES ÅRET RUNDT. OM SOMMEREN ER DER MANGE BADEGÆSTER – OM VINTEREN KOMMER KUN DE MEST ENTUSIASTISKE.

Faaborg Havn, Faaborg. ☞ Det er gratis at bruge havnebadet. ☺ Åbent året rundt.

HOLSTENSHUUS

⌘ (kort ▶ 81 📍)

Nordøst for Faaborg ligger Holstenshuus og Holstenshuus' Have anlagt som rokokohave i 1753 – med tidstypiske lige linjer og alléer. Parken er renoveret fra 2008-2010 med afsæt i havens grundstruktur fra 1750'erne samt de ændringer, der hen ad vejen førte ad mere krogede stier. Her er især de elementer, der er typiske for den danske herregårdshave, forstærket. Terrasser, alléer, broer i sølandskabet og en obelisk. Haven var inden renoveringen medtaget og tilgroet i en sådan grad, at tidernes havemode næsten forsvandt i vildnisset, og det var både nødvendigt at fælde træer og at oprense en møledam, før haven kunne genetableres med grotte, pavilloner og granittrappe. Det store arbejde resulterede i, at Holstenshuus' Have i dag fremstår som en romantisk landskabshave med væsentlige træk fra den oprindelige rokokohave. Som et udtryk for nyere tiltag bruges parken af to skovbørnehaver, ligesom der kan arrangeres teambuildingture og andre arrangementer for virksomheder i det store anlæg.

Slotsalleen 9, Faaborg. ☺ I dagtimerne. ☞ 20 kr. pr. person. Børn og unge u. 17 gratis. ☎ 62 61 03 11 🌐 holstenshuus.dk.

HINDSGAVL SLOT

⌘ 📍 (kort ▶ 80 📍)

Det ligner et yderst komfortabelt landsted. Med inspiration fra fransk bygningskultur ligger Hindsgavl Slot lyst og åbent uden helt at slippe symmetrien. Smukt omkranset af marker og skov og med udsigt over mod Fænø. Anlægget gemmer på mere end 800 års historie, og bygningen, der blev fredet i 1918, drives i dag som hotel- og konferencervirksomhed. Realdania By & Byg har gennem de sidste ti år givet hovedbygningen et løft og omdannet de dele, der før var avslænger for svin og køer, til hotelværelser. I sig selv et godt billede på Hindsgavls omfattende funktionsskift. Ved at forbedre mulighederne for økonomisk bæredygtighed på slottet kan herregården, der i generationer har været Middelfartegnens økonomiske og kulturelle centrum, måske igen spille en bærende rolle for udvikling i området. I hvert fald tilbyder Hindsgavl i dag et romantisk setting for bryllupper og ferieophold og 16 mondæne mødelokaler for konferencefolk. Herregårdsparken, der hører til slottet, er på hele 40.000 m², og her har offentligheden fri adgang. Savner man spænding i tilværelsen, kan man ikke langt herfra *bridge walke* over Lillebæltsbroen. Hindsgavl Slot er ejet af Realdania By & Byg.

Hindsgavl Allé 7, Middelfart. ☎ 64 41 88 00 🌐 hindsgavl.dk.

SYD- OG SØNDERJYLLAND

Renovering af en faldefærdig kroggård og skabelsen af det gribende smukke Vadehavscentret. Det gælder om at få besøgende til at gøre stop i Syd- og Sønderjylland og få en oplevelse fra især Vadehavet og marsken med hjem. Den slags fås kun her.

Fra vandtårnet i Højer kan man se meget af det allersydvestligste Danmark. Et marsklandskab uden grænser. Med høj himmel, våde vidder, græssende får og et indiget område, der – hvis man tager det hele med – strækker sig fra Esbjerg til Holland. Løfter man kikkerten og nærstuderer Tøndermarsken, vil man se det turismepotentiale, den har. Det er også målet med Tøndermarsk-initiativet, som Realdania, A.P. Møller Fonden og Tønder Kommune har indgået et partnerskab omkring; at flere skal få øje på Højer som porten til Tøndermarsken og de muligheder, der ligger, hvor fuglene flokkes.

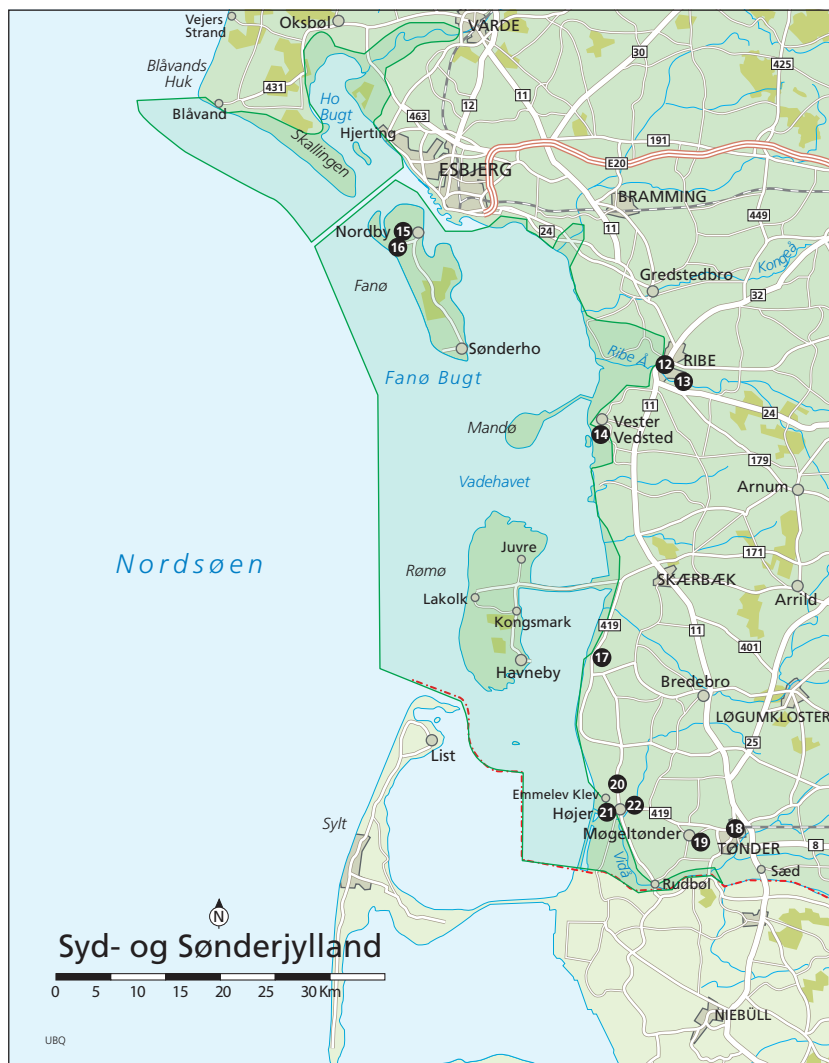
Det bakkede og kuperede mod øst, det rå mod vest og det flade mod syd. Syd- og Sønderjylland er et varieret landskab, og selve opdelingen i Syd- og Sønder er svær at blive klog på. Hvor starter Sønderjylland? Ved Kolding eller ved Kongeåen? *Syddjylland* er en betegnelse, der dækker det sydlige Jylland, som ikke hører til Sønderjylland. *Sønderjyl-*

land dækker udelukkende det meste af det tidligere Sønderjyllands Amt og fra ældre tid også Sydslesvig ned til Ejderen. Som Jørgen Buch skriver i sin bog om Sønderjylland, hvor teksten til venstre er trykt på rigsdansk, og teksten til højre på sønderjysk: "I hel gammel dav de va dæ inne tænt å, hvad Synnejylland va, ja, man vist helle it hva Danmark va."

I Sønderjylland er Danmark allermest dansk – eller dansk på en særlig måde. Her svandt landet ind, og danskheden voksede. Her faldt landsmænd, og her er Dybbøl Banke et ar, der historisk aldrig heler.

Området som et hele er rig på vægtig nationalhistorie – fra Domkirken og salmedigteren Brorsons klosterborg i Ribe til fredede marskgårde og den velbevarede by Christiansfeld, skabt for over 200 år siden af den kristne brødremenighed. Realdania støtter bevaringen og udviklingen af disse skatte, og helt nye initiativer som Sønderborgs lange vartegn i 10 bygninger, Alsion (► 102), og Haderslevs fyrtårn for gadeidræt, StreetDome (► 101). Hvor mange kager der skal på et sønderjysk kagebord? Tja, der er kun én måde at finde ud af det på.

DET INDDIGEDE LAND I TØNDERMARSKEN RUMMER ET RIGT DYRELIV MED BL.A. MASSER AF STØRE, VADEFUGLE OG ANDEFUGLE – OG FÅR.

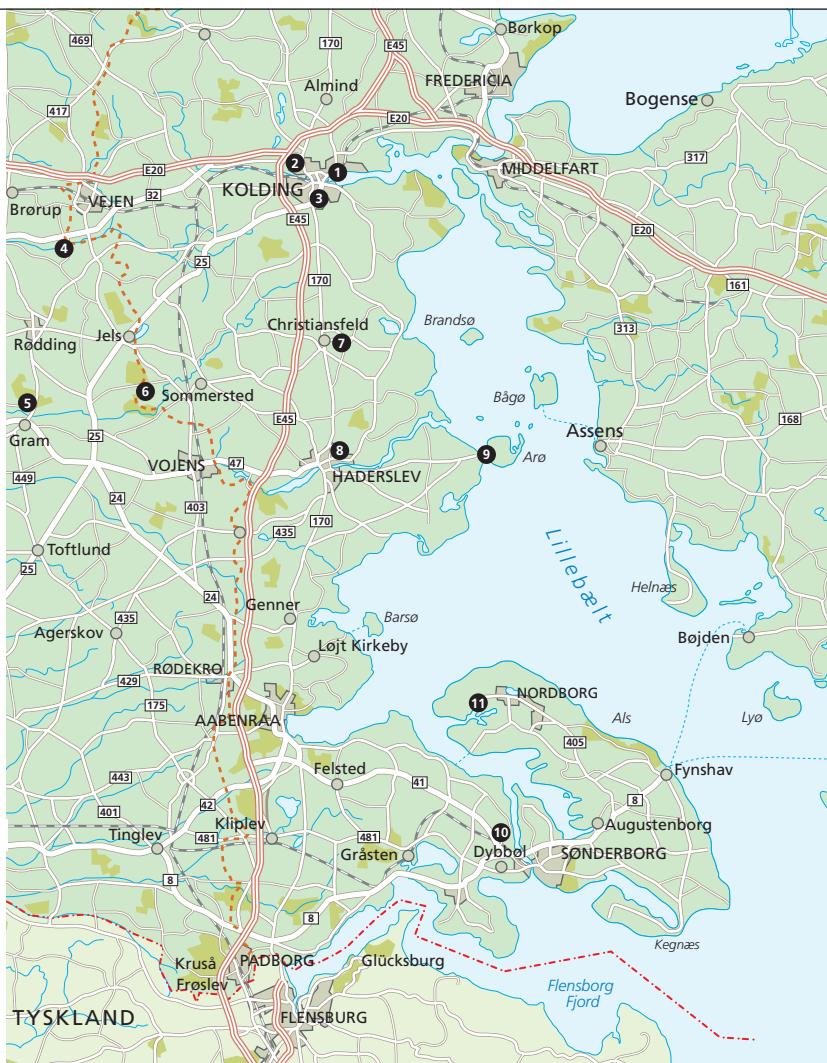

OVERBLIK

Kolding (► 96)
 Aarø (► 102)
 Als (► 102)
 Ribe (► 104)
 Fanø (► 107)
 Tønder (► 109)
 Højer (► 111)

KOLDING

Med designskolen og afdelinger af Syddansk Universitet beliggende i byen er Kolding en by med et ungt byliv. Omformningen af det gamle Sct. Nicolai Skolekompleks til blandt andet et miljø for kreativt iværksætteri og det rytmiske spillested Godset forsætter ad dette spor.

- 1 Nicolai. 2 Harteværket. 3 Godset. 4 Herberget Granly. 5 Gram Slot. 6 Herberget Ellegaard. 7 Christiansfeld. 8 StreetDome Haderslev. 9 Brummers Gaard. 10 Alslion – koncertsal og havnebyrum. 11 Jollmands Gård. 12 Ribe Domkirkeplads og Kannikegården. 13 Taarnborg. 14 Vadehavscenret. 15 Den røde tråd. 16 Fanø Bad. 17 Klægager. 18 Digegrevens Hus. 19 Slotfelt. 20 Højer Vandtårn. 21 Den Tyske Præstegård. 22 Villan i Nørregade.

NICOLAI

☞ ☞ ☞ (kort > 97 1)

Nicolai i Kolding har til huse på Skolegade, og det kulturelle hotspot er linket sammen med skolens og byens historie. Det gamle

skolekompleks på hele 11.000 m² består af fem bygninger, der hver især har deres eget kulturelle afsæt. Nicolai Biograf, Kolding Stadsarkiv med læsesal, Nicolai Scenen, hvor lokale bands kan øve, holde workshop

PÅ HARTEVÆRKET FÅR DE BESØGENDE EN KLAR FORNEMMELSE AF, HVORDAN VAND BLIVER TIL STRØM.

og give koncerter, udstillingsrummet Nicolai Kunst & Design med tilhørende værksted og Nicolai for Børn – Danmarks første børnekulturhus. Meget af livet foregår også mellem bygningerne. I det byrum, der er skabt, og som er forbundet med skolegården. I gården har der været velbesøgte markeder, sceneoptrædener, byhaver og meget andet. Og i bygning 5, Koldings nye kulturhus, som det hedder, er der skabt plads til kulturentreprenører, kultur-aktører, iværksættere og kreative tiltag.

Sct. Nicolai Komplexet blev opført fra 1856 til 1908 i Skolegade/Blæsbjerggade i Kolding. Det er Danmarks største og mest helstøbte historiske skolebygningsanlæg, der ikke bare regnes for en vigtig del af Koldings historie, men en del af Danmarks kulturarv. Samlet afspejler bygningerne de danske skoleinstitutioners udvikling. Komplexet består af fem skolebygninger, der fra slutningen af 1940'erne blev kaldt Sct. Nicolai Skole. Da den lukkede i 1983, var der i en periode ungdomsskole, musikskole og dagcenter i dele af skolekomplekset. I 2004 besluttede Kolding Kommune at renovere de gamle skolebygninger og omdanne dem til et kulturkompleks med temaer, der var nøje tænkt ind i Koldings

samlede kulturtilbud. Arbejdet med projektet, der blev til i et samarbejde mellem Real-dania og Kolding Kommune, stod på i 2003-2007. Og med det levende resultat og miljø omkring Nicolai i Kolding, der findes i dag, er det et eksempel på, hvordan man skaber udvikling i historiske bymidter. Dorte Mandrup Arkitekter har været rådgivere i samarbejde med Kirstine Jensens Tegnesteue. Et succesrigt samarbejde, der blev hædret med den europæiske landskabspris Rosa Barba i 2008.

Skolegade 2B, Kolding. www.nicolai.kolding.dk.

HARTEVÆRKET

⌘ ☐ (kort ▶ 97 ●)

Hvordan får vi egentlig strøm? Ønsker man at vise sine børn det, er Harteværket 3 km uden for Kolding en både våd, opbyggelig og sjov oplevelse. Harteværket var, da det blev opført i 1918-1920, Danmarks første større vandkraftværk. I dag er det stadig i brug og producerer 1 % af den strøm, der bruges i Kolding.

Med støtte fra fonde, foreninger, virksomheder og kommune er det lykkedes at indsamle 21 mio. kr., som er brugt på at restaurere Harteværket og transformere de

historiske omgivelser til et moderne oplevelsescenter for både børn og voksne – med indbygget læring om vand, energi og bevægelse. Oplevelsescentret åbnede i september 2016, man kan komme helt ind i den gamle turbinehal, og børn og andre vandhunde fryder sig på vandlegepladsen, hvor de selv får vand til at løbe gennem flere kanaler. Udenørs er værkets vartegn – det 80 meter lange, røde trykrør – en af hovedattraktionerne. Når der åbnes for sluserne, fosser der hvert sekund op til 6.000 liter vand gennem røret og ind til turbinerne. Og man kan også leje kanoer og sejle op ad Kolding Å. Harteværkets samspil med naturen er særligt, idet bygningerne er afhængige af terrænet og vandløbene for at kunne lave strøm, og omvendt er disse også omformet af hensyn til el-produktionen. Længere ude i Kolding Ådal er der nye aktiviteter og spændende fortællinger på den såkaldte Hartesløjfe. Ved Ferup Sø venter en trækfærge, to shelters lokker til overnatning, og en børstelegeplads, der giver mulighed for at leve historien ud. Her kan børn – og voksne – grave og flytte jord som datidens løsarbejdere, børsterne, gjorde det, da de byggede Harteværkets kanaler og dæmninger.

For Realdania er det nye oplevelsescenters afsmittning på lokalsamfundet vigtig. Dels får et stykke dansk bygningsarv nyt liv, og dels bliver Harteværket en levende del af Kolding og et kraftværk for udviklingen af området. Alpedalsvej 107 A, Kolding. ☉ Se 45 kr. Børn 2-11 år 35 kr. hartevaerket.dk.

GODSET

   (kort ▶ 97)

Det rykker på Godset i Kolding. Med 12 lydisolerede øvelokaler og en koncertsal med plads til 700 stående eller ca. 350 siddende publikummer – og både intimkoncerter og rockarrangementer er på plakaten. Men det mest bemærkelsesværdige tal er 130. Så mange frivillige løber weekend efter weekend musikken og Godsets stemning i gang. Men det regionale spillested fra 2001 i den gamle godsterminal havde uhensigtsmæssige backstage-faciliteter, hvilket blandt andet betød, at kunstnerne skulle gennem bygningen for at komme backstage. Derfor bakkede Realdania op om de frivilliges idé om at indrette backstage-lokaler i den 26 meter lange gamle postsorteringsvogn, der står på skinnerne uden for spillestedet. Ligesom

Realdania har sørget for et depotrum, der letter de frivilliges mange løft. Siden 2013 har store som små musiknavne, der gæster godset, fået lov at hvile ørerne og puste ud i togvognen. Det er tegnestuen Mejeriet, der har indrettet vognen med spiseafdeling, bar og lounge. Med møbler, der viser udsnit af togvognsinventar gennem tiden. Bænke og borde vender vinkelret på vinduerne, og en midtergang giver adgang gennem vognen.

Godset er et tilgængeligt spillested for kørestolsbrugere, og det har udviklet sig til også at give rum for foredrag og andre foreningsdrevne events. På dette "Gods" er alle velkomne, og i caféen udstiller lokale kunstnere.

Jens Holms Vej 5, Kolding. godset.net.

HERBERGER LANGS HÆRVEJEN

 (kort ▶ 97)

Over hele landet står flere end 60 mio. m² landbrugsbygninger ubrugte hen. Tiden er løbet fra dem. Omkring halvdelen er bevaringsværdige, og for at indsamle idéer til, hvordan man kan bruge de tomme bevaringsværdige bygninger på nye, meningsfulde måder, udskrev Realdania i 2003 en konkurrence. Ud af den fødtes 234 idéer og forslag. 20 projekter fik siden støtte til videreudvikling, og fem blev valgt til at blive ført ud i livet. Et af dem handler om Ellegaard – en gammel hærvejskro fra 1740. Her er den gamle kostald omdannet til spillested og har siden 1991 fået mangan en sønderjyde til at svinge træbenet til folkemusikarrangementer. Siden 2008 har det også været muligt at overnatte på Ellegaard. Sammen med Foreningen Herberger langs Hærvejen har Realdania sørget for 32 sengepladser i den gamle kostald. Det er til ladet af medbringende hest, blot man også medbringer eget foder.

På samme måde er herberget Granly blevet til. I den gamle lade er det blevet til 24 sovepladser samt moderne toilet- og badefaciliteter. Granly ligger tæt ved Kongeåen, og herfra kan turen forsætte ad både Hærvejsrute og Pilgrimsrute. Det er ikke nødvendigt at reservere plads, hvis man vil overnatte. I den rette vandrerånd rykker man blot tættere sammen. Realdania har støttet etableringen af herberger langs Hærvejen, både på den sydlige og nordlige strækning (▶ 146).

Ellegaard: Slevadvej 7, Sommersted. ☎ 74 84 65 00.

Granly: Frihedsvej 1, Rødding. ☎ 61 38 82 46.

DER ER MASSER AF MULIGHEDER I STREETDOMME HADERSLEV, FX SKATEBOARD, RULLESKØJTER, LØBEHJUL, BMX OG KLATRING.

GRAM SLOT

☞ ☞ ☞ (kort ▶ 97 5)

Kommer man ved juletid, er der kø. Julemarkedet på Gram Slot lokker både havenisser, hyggefolk og dem, der vil se de historiske gemakker og drikke et glas gløgg. Til daglig er her økologisk landbrug, oplevelsescenter, gårdbutik, hvor der bliver solgt mælk, kartofler og pølser af egen produktion, café med hjemmegjort bagværk og meget mere.

Slottet ligger smukt i den sønderjyske ådal, og Gram Slot var i middelalderen en vigtig borg. Det var her, landevejen gik mellem Haderslev og Ribe over Gram Å, og derfor kunne rigdom samle sig her, hvor man kunne opkræve told. Gram Slot af i dag giver tilbage til samfundet. Realdania har som led i kampagnen *Fremtidens Herregård* (▶ 154) støttet den omfattende revitalisering, ejerne er i gang med. Der er således skabt messefaciliteter i den tolængede kostald, og i avlsgårdens enorme holstenske lade er der givet plads til teater, koncerter og konferencer for op til 600 personer på én gang. Faciliteterne er de største af deres art i kommunen og tilbyder arrangementer, der videreformidler vi-

den om bl.a. bygningsrestaurering, landbrug og fødevarer.

Gram Slot er således et givende sted for Gram, og her er det lykkedes at favne bredt: Fra Kim Larsen-koncert til Kandis, ja selv verdensballetten har været her. Hus- og havemesse kan det også blive til. Selvfølgelig med sønderjysk kagebord.

Slotsvej 54, Gram. ☞ ☞ ☞ gramslot.dk.

CHRISTIANSFELD

☞ ☞ ☞ (kort ▶ 97 7)

Det svarer måske til, at man om 200 år fandt Ørestad næsten fuldt ud bevaret som et billede på denne tids byplanlægningsmæssige idéer og idealer. Christiansfeld mellem Kolding og Haderslev er et fascinerende sted. Ikke alene står bygningerne næsten som for 200 år siden, miljøet har også international historisk betydning. Samtidig er Christiansfeld et af de første steder, hvor man tænkte langsigtet og i helheder, når det kom til byplanlægning. Byen blev grundlagt af en kristen menighed, Brødremenigheden. En af ca. 30 af sin slags rundt om i verden. Det var også brødrene, der designede byen, så den var delt op i de grupperinger, såkaldte kor, som menigheden var inddelt i. Der er i dag stadig søsterhuset, brødrehuset og enkehuset, men også hoteller, skoler og familiehuse. Netop byplanen og det helstøbte, homogene kulturmiljø sikrede i 2015 Christiansfeld en plads på UNESCOs verdensarvsliste. Realdania har støttet den helhedsplan, der i dag sikrer Christiansfelds bygningsarv på lang sigt, på en måde, så nye tiltag harmonerer med både de langsigtede ønsker for byens udvikling og med de historiske rammer. Det har blandt andet betydet energioptimering af fredede huse, og en falddefærdig bygning i Lindegade 27 har fået ti nyindrettede værelser i Brødremenighedens hotel. Ligesom man igen kan købe Christiansfeld Honningkager i Brødremenighedens butik fra 1799. Der er også et showroom, hvor man se, hvordan de søde hjerter bliver til af rugmel og hvedemel fra Skærtøft Mølle og honning fra lokale biavlere.

Det samlede bybevaringsprojekt blev gennemført i et partnerskab mellem Brødremenigheden, Kolding Kommune og Realdania i tre faser med arkitekt Jørgen Toft Jensen i spidsen for restaureringsarbejdet. Projektet begyndte i 2002, og første fase tog ca. tre år. Anden fase var færdig i 2007, og tredje fase blev færdig i 2015. Et godt eksempel på,

hvordan Realdania arbejder med langsigtede strategier for udvikling og bevaring af bygningsarv og kulturhistoriske værdier. Byen blev i sin tid – som Ørestad i øvrigt – etableret på forholdsvist få år og er et eksempel på, hvordan man planlagde en hel by efter datidens idealer. I dag fremstår byen næsten, som da bygningerne blev opført i årene omkring 1775 – og mens man gumler på en honningkage, kan man nyde den fine sammenhæng mellem de gamle bygninger og grønne områder.

Lindegade, Christiansfeld.

STREETDOME HADERSLEV

⌘ (kort ▶ 97 Ⓢ)

Hvor Klitmøller er blevet synonymt med Cold Hawaii, har domkirkebyen Haderslev fået sin StreetDome. Og man kan næsten høre musikken. Rå, tung og ekstremt cool. Her kommer de, der ikke er til faste træningsdage i idrætsklubben, og alle andre. StreetDome fra 2014 er et inkluderende miljø, et mødested i byen og en global succes, der tiltrækker udenlandske turister og skatere. Både begyndere på løbehjul og super-skaters kan få udfordringer her, hvad de mange brugeres videoer på YouTube vidner om. En opvisning i vovemod, venskab og vilde tricks – og i hvordan man

BRØDRENE BY

Brødremenigheden er et evangelisk kirkesamfund, grundlagt i 1727 af grev Nicolaus Ludwig von Zinzendorf på godset Berthelsdorf i Sachsen. Navnet "brødre" betyder ikke, at menigheden kun er for mænd, men at fællesskabsfølelsen er afgørende. Brødremenigheden kom til Danmark i 1727. Lederen hed rigsgreve Zinzendorf, og han deltog ved Chr. 6.s kroning i 1731. I den forbindelse fik han den pietistiske danske konges tilladelse til at sende missionærer til blandt andet Dansk Vestindien for at omvende slaver. Missionen i kolonierne var en stor succes, og i 1773 fik brødrene lov at anlægge en menighedsby i Danmark, Christiansfeld.

utroligt upåvirket rejser sig ved den rampe, man er faldet. Tanken bag at oprette et kulturhus for gadeidræt og skate på havnen i Haderslev var at få arkitekturen til at skabe bevægelse. Så selv siloen, der står på havnen, kan bruges af klatrerne, der også kommer i StreetDomes verden af beton og asfalt.

Realdania har sammen med Haderslev Kommune og Lokale og Anlægsfonden støttet opførelsen af det spektakulære Street-

CHRISTIANSFELD ER OPKALDT EFTER CHRISTIAN 7., SOM GAV TILLADELSE TIL, AT DE SÅKALDTE HERRNHUTERE GRUNDLAGDE BYEN I 1773.

Dome i Haderslev. Projektet bygger bro på tværs af sociale grupper og er det første i landet af sin art. Med både indendørs- og udendørsanlæg med greb til klatrerne, parkour, streetbasket – og også affyringsrampe for koncerter m.m.

StreetDome er tegnet af arkitektfirmaet CEBRA, og det er så velbesøgt, at det stiller store krav til drift og rengøring af stedet, der involverer mange frivillige kræfter. StreetDome Festivalen er fx af international kaliber, og StreetDome i Haderslev er på det amerikanske medie The Huffington Posts Top 25 over de smukkeste bygninger i verden.

Christian X's Vej 41, Haderslev. ☉ Døgnåbent alle ansteds dage. ☹ Gratis. Udstyr til leje. 🌐 skateparks.dk/skateparks/streetdome-haderslev-skatepark.

AARØ

I Lillebælt ligger Aarø. Med slægtsgårde, oldtidsminder og omkring 150 indbyggere. Øen har hørt under Tyskland som landets nordligste ø, og i perioden fra 1864 til 1920 blev der smuglet varer mellem Aarø og Danmark.

Sejlturen ud til Aarø fra Haderslev tager kun otte minutter. Netop på grund af den nære forbindelse til fastlandet har Aarø i modsætning til mange andre danske småøer undgået affolkning og har et stabilt indbyggertal.

BRUMMERS GAARD

☞ ☞ ☞ (kort ▶ 97 9)

Det var stedets sidste ejer, Knud Brummer, der gav gården sit navn. Knud Brummer var landmand og amatørarkæolog, og en del af hans stensamling med spor fra oldtiden kan ses i bulladen på gården i dag. En bullade er opført af tømmer med vandrette planker mellem lodrette stolper, og sådanne lader findes i det sydøstlige Jylland.

Brummers Gaard, der er opført i 1866 og fredet i 1989, ligger centralt i byen og kun 200 m fra færgelæjet. Herfra kan man tage med på strandsafari og lære alt om strandkål, leje cykler, holde firmaudflugter og besøge caféen og få sig en "økullerpølse". Knud Brummer døde i 1996, og i 2008 overtog de nuværende ejere gården med det koncept, der både er til gavn for de mange endags-turister og for øen som helhed. Realdania støttede i 2008-2009 projektet, der omfat-

tede udvendig renovering af stuehuset med et nyt stråtag, restaurering af facadevinduer og døre samt opretning af granittrapper og desuden retablering af pigstensbelægningen. For restaureringen modtog Brummers Gaard Haderslev Bygningsbevarings For-enings restaureringspris i 2012. Bulladen fra 1650'erne er ligesom gården fredet, men ikke mere end at den bruges i forbindelse med sommerfester, kaffeselskaber og runde fødselsdage.

Aarø 145, Aarø. 🌐 brummersgaard.dk.

ALS

Lige uden for hovedbyen Sønderborg, der har indbyggere på begge sider af Alssund, står Dybbøl Mølle, Sønderjyllands symbol på danskheden. Et andet og vellydende vartegn er Alsion; Danmarks første Viden- og Kultur-center samlet i ti bygninger, der gør fælles havnefront mod Alssund.

ALSION – KONCERTSAL OG HAVNEBYRUM

☞ ☞ ☞ (kort ▶ 97 10)

Det er havnepromenaden, der får det hele til at hænge sammen. Det er her, visionen om Alsion er blevet til vartegn for hele Region Syd-danmark. Og det er måske også her, de næste store idéer fødes, når forskere, fløjtespillere og friske studerende mødes for at tage en pause ved vandet. Uddannelse, forskning og kultur i ét byggeri var på det tidspunkt aldrig set før i Danmark. Syddansk Universitet hører hjemme her i samklang med Sønderjyllands Symfoniorkester – med forskerpark og koncertsal samt et havnebyrum ned mod Als Sund. Det er selvfølgelig synenergi, man håber vil blæse langs havnefronten og ind i samtlige ti bygninger, forbi forskere, undervisere, studerende, bassister og oboister – foruden dem, der sælger billetter til toget fra Sønderborg Station. Det sammæntænkte byggeri blev i 2008 tildelt prisen Prime Property Award 2008, der uddeles på den europæiske byggesmesse Expo Real i München. Den amerikanske arkitekt Frank Gehry, der også var arkitekt på Guggenheim Museum i Bilbao i Spanien, står bag masterplanen for området ved Alsion.

Med så mange funktioner samlet på ét sted er det godt, at den dansk-islandske kunstner Olafur Eliasson har lavet en æste-

SYDDANSK UNIVERSITET OG SØNDERJYLLANDS SYMFONIORKESTER HOLDER TIL I ALSION, SOM LIGGER SMUKT MED UDSIGT OVER ALS SUND.

tisk helhedsplan for stedet. Det er også lidt af et scoop at få den internationalt anerkendte kunstner som huskunstner, og Eliasson har indtil videre skabt to værker til Alssion. Det ene er en udsmykning af foyeren ved koncertsalen. *Music Wall* hedder værket fra 2006, der består af 5.000 tredimensionale, platinglaserede keramiske fliser, der udgør en væg. Det andet er *Alssund Pavillon*, også kaldet Sønderjyllands svar på *Den Lille Havfrue*. Den 7 meter høje installation i rustfri stål er opført i 2009 og placeret foran Alssion. Fælles for de to værker er, at de spejler deres omgivelser og er dynamiske at se på, idet refleksionerne i overfladen ændrer sig, når man ser på dem fra en ny vinkel.

Idéen om at lave et nyt byggeri til universitet og forskerpark opstod i 1998, og i år 2000 indgik Sønderborg Kommune en aftale med Syddansk Universitet og Bitten & Mads Clausens Fond om at opføre et byggeri, der kunne skabe sammenhæng mellem uddannelse og forskning. Senere sikrede støtte fra Realdania, at en koncertsal og et havnebyrum kunne fuldende det spændende projekt i 2007. Og senere igen at værket *Alssund Pavillon* kunne opføres foran Viden- og Kulturcentret i Sønderborg. Koncertsalen med plads til 900 personer bruges i dagtimerne til un-

dervisning og forelæsninger og om aftenen til koncerter og andre kulturelle oplevelser. Med koncertsalen træder kulturen tydeligt frem i Sønderborgs nye Viden- og Kulturcenter og lokker med alt fra filharmonisk kor, fælles-sang og solokoncerter med fx Sebastian og Tina Dickow til comedy og talkshow med Linse Kessler. Og anmelderne har noteret sig den gode akustik.

Alssion 2, Sønderborg. www.alssion.dk.

JOLLMANDS GÅRD

⌘ (kort ▶ 97 ⌘)

Man siger om en historie, at den skal have en krog. Hvis det også gælder et hus, er Jollmands Gård i landsbyen Holm uden for Nordborg godt kørende. Bygningen har i sin grundplan form som en fiskekrog og er derfor et eksempel på en kroggård. Det er en gruppe frivillige, der driver Jollmands Gård som et formidlingssted for dansk landbrug i gamle dage. I 2015 blev et maskinhus og et værksted opført med støtte fra bl.a. Realdania, og her afholdes udstillinger og julemarkeder.

Kroggården er et af de få eksempler på alsisk byggestil fra omkring år 1800 og blev derfor i 2002 fredet af Kulturarvsstyrelsen. Et kendetegn er, at man dengang ofte ma-

JOLLMANDS GÅRD. DE RØDMALEDE, BUEDE SKRÅSTIVERE ER TYPISKE FOR ALSISK BYGGESTIL FRA OMKRING ÅR 1800.

lede de buede skråstivere røde. En farve, der slet ikke kunne ses længere, da man gik i gang med den restaurering af gården, som Realdania har støttet. Gården hang i laser og var ved at styrte sammen. Det tog otte år at restaurere først stuehuset, så stalde og loer, brolægning, tagværk og stråtag. I foråret 2011 stod Kroggården smukt renoveret, og det gør den stadig.

Realdania har støttet projektet, der er båret af ildsjæle, fordi det sikrer et stykke kulturhistorie. På kroggården kan man komme Als' ældre landbokultur lidt nærmere og helt sikkert også få en historie på krogen.

Møllegade 15, Nordborg. ☉ Lø. 9.30-11. 15. jun.-15. sep. også ti. og lø. 14-16. ☞ Guidede rundvisninger på gården 25 kr. Børn u. 14 år gratis. ☞ jollmandsgaard.dk.

RIBE

I Ribe er alder ikke noget, man skammer sig over. I hvert fald lyder byens slogan "Danmarks ældste by", og den gamle bydel har da også både middelalderhistorie og et driftigt handelsliv. Domkirken er det naturlige og historiske centrum i byen, og pladsen foran har med Realdanias støtte fået et til-

trængt løft. Og med etableringen af Vadehavsentret fra 2017 vil endnu flere lægge vejen forbi Ribe.

RIBE DOMKIRKEPLADS OG KANNIKEGÅRDEN

☞ (kort ▶ 96 ②)

Pladsen ved Ribe Domkirke har fået et løft. Godt nok var den 7.000 m² store plads ikke sunket, men det så næsten sådan ud, da den omgivende by var vokset op over pladsen. I et partnerskab med Esbjerg Kommune er pladsen renoveret og trukket op i niveau med resten af byen. De høje mure, der omgav domkirken, blev taget ned, og kirkens gulv er bogstaveligt talt bredt ud over hele kirkepladsen. Et arbejde, der stod på fra 2008 til 2013, hvor Ribeborgere og turister i landets ældste by igen kunne indtage pladsen, der blev genskabt af landskabsarkitektfirmaet Schønherr. Under arbejdet fandt arkæologer fra Sydvestjyske Museer blandt andet en vikingegravplads fra 800-tallet. Et fund, der viste, at danskerne blev kristne 100 år tidligere end hidtil antaget. Over for Domkirken er Kannikegården opført, der hvor den nedbrændte Lindegård lå.

Bygningen, der er tegnet af Lundgaard & Tranberg Arkitekter, og hvis opførelse blev

støttet af A.P. Møller Fonden, fuldender byrummet omkring Ribe Domkirke. Kannikegården har fået sit navn efter det kloster, som man fandt spisesalen fra, da man foretog udgravningen. Realdania har sikret en sammenhæng mellem Kannikegården og pladsen, og at ruinen er tilgængelig. Den ses gennem et glasdækket rum, som er en del af det offentlige område. Foroven er Kannikegården beklædt med særligt udviklede teglskaller i rødbrune farver, der matcher byens og egnens typiske murede huse. Kannikegården er også hjemsted for menighedsrådet og de ansatte ved kirken.

Torvet 15, Ribe.

TAARNBORG

96 R (kort > 96 15)

"Et salmernes hus," kalder præsten Torben Bramming den gamle bispeborg 200 m fra domkirken. Han bor med sin hustru på Taarnborg og nyder hver dag det, man kalder stedets ånd. Når præsteparret ser ud af vinduerne, ser de ud over de samme røde tage i Ribe by, som Brorson har gjort det, og har let udsyn til det, fordi bispegården ligger på et højdedrag i byen.

I disse rum har Brorson blandt andet skrevet *Her vil ties, her vil bies* og *Den store hvide flok vi se*. Gik man gennem Puggaardsgade

THI KENDES FOR RIBER RET

Riber ret er et udtryk, der stammer fra den gang, en særlov gjaldt for domkirkebyen sydpå. Nemlig den særlov for Ribe, som Erik 5. Klipping fik indført ved Danehoffet i Nyborg den 26. juni 1269.

I 1241 var Jyske Lov blevet indført og gav mulighed for, at man kunne give nogle lidt mildere straffe – men ikke i Riber Ret. Særloven bestemte, at der lige præcis i Ribe ikke kunne gives benådning af nogen art, og havde man begået et drab, blev man hængt. Sådan var det.

en morgen eller en aften, kunne man høre Brorson synge. Han havde ofte venner på besøg, men tog ikke selv meget ud. Brorson døde 3. juni 1764 omgivet af nære venner i sit studereværelse ud mod Puggaardsgade. Da nyheden nåede byen, ringede kirkeklokkerne i halvanden time.

Taarnborg var bispegård i 1570-1580 og står i dag som et velbevaret renæssancehus. Bygningen i røde munkesten af ejet af Realdania By & Byg, der har forestået en nænsom renovering. Herfra drives Brorsoncentret, der står for arrangementer med salmedigterens liv og sange i centrum og an-

VED RIBE DOMKIRKEPLADS FORTSÆTTER DET SAMME GULV SOM INDE I KIRKEN UD PÅ TORVET.

dre arrangementer, der fortæller om Ribe og egnen. Eller om de heksehistorier, Ribe også er så rig på.

Puggaardsgade 3, Ribe. ☎ taarnborg-ribe.dk.

VADEHAVSCENTRET

⌘ ☞ (kort ▶ 96 14)

Sin egen rytme, sin egen tiltrækningskraft. Vadehavet er et stykke vild natur, der fascinerer og forfører. Tidevandet pumper 1 mia. kubikmeter vand ind og ud af Vadehavet to gange i døgnet. En puls, der giver næring til utallige bundfisk og tusindvis af sæler. 10-12 mio. fugle trækker mellem Afrika og Sibirien og gør undervejs holdt i spisekammeret ved Vadehavet. Samme fascinerende historie fortælles inde i Vadehavscentret, hvor man i udstillingen *Trækfuglenes vadehav* oplever vadehavet fra fugleperspektiv. Man er med til at fange orme via computerskærme, folde papirfly for at måle flyvelængde og meget andet. I det sidste rum, kaldet afgang, overvældes man af effekten i en installation, der med en naturfilm på en række små LED-paneler illuderer, at man står lige under en masse

fugle, der letter på samme tid. Smukt! Nationalpark Vadehavet er den største nationalpark i Danmark og er optaget på UNESCOs verdensarvsliste.

Vadehavscentret er blevet til i et samarbejde mellem Esbjerg Kommune, A.P. Møller Fonden, Arbejdsmarkedets Feriefond, Friluftsrådet, Louis Petersens Legat, Augustinus Fonden og Realdania. Formålet med bygningen og de 1.000 m² til udstilling, mødelokaler, café og butik er at øge forståelsen for og kendskabet til marsken.

Dorte Mandrup Arkitekter har med Vadehavscentret skabt en arkitektur, der er både vovet og bæredygtig. Meget passende for en formidlingsbygning her ved Danmarks fladeste og mest våde nationalpark. Stråtag har været et af de bærende materialer i området, og på det nye vadehavscenter er selv underdelen af tagets udhæng lavet af strå. Mange besøgende har givet udtryk for bygningens tiltrækningskraft. De har simpelthen lyst til at klappe huset. Vadehavscentret modtog i 2017 den prestigefyldte pris som Årets Byggeri i Danmark.

TÆKKEMÆNDENE MÅTTE UDVIKLE EN HELT NY TÆKKEMETODE FOR AT KUNNE GENNEMFØRE DET KRÆVENDE STRÅARBEJDE PÅ VADEHAVSCENTRET.

HVAD ER OP, OG HVAD ER NED? DEN RØDE TRÅD PÅ FANØ SÆTTER GANG I AKTIVITETEN OG KROP-PEN I SVINGNINGER.

Økholmvej 5, Ribe. ☉ Alle dage 10-17, undtagen 24., 25., 26. og 31. december. Jan. lukket. ₤ 100 kr. Børn 3-13 år 50 kr. 📞 vadehavscntret.dk.

FANØ

Sandøen ud for Esbjerg lokker med strande, hvor der er plads til alle. Kite-surfere, rav-jægere og dem, der bare vil ligge på langs.

DEN RØDE TRÅD

☉ ☉ (kort ▶ 96 15)

Når man først ser det nye Kultur- og Idræts-område på Fanø, tænker man, at nogen ikke helt har haft styr på op og ned. Klatrestativet hælder, kridtstregerne går over buler på cykelbanen og snyder øjet til at tro, at noget er skævt. Som om nogen har haft en meget stor ja-hat på. Og det er da også præcis meningen med bevægelsesforløbet Den røde tråd – eller Æ Station, som lokale borgere har døbt den: At her er alt muligt. Hvis man har en krop, kan man også bevæge den. Og bliver man træt af det, kan man gå over i friluftsbiblioteket, for det findes også her blandt trampoliner, træningsredskaber og agilitybane.

Det aktive bevægelsesforløb udspringer af projektet *By møder natur på Fanø* fra 2008.

Da støttede Realdania Fanø Kommune i at lave en række forundersøgelser af, hvordan øen kunne tænke tilgængelighed, multifunktionalitet og natur – og bygningskulturarv – ind i udviklingen af lokalsamfundet. Det konkrete projektforslag kom til verden i et samarbejde mellem Fanø Kommune og GHB Landskabsarkitekter og med indkast fra en lang række nuværende og fremtidige brugere af området. Boldklubber, krocketklubben, golfklubben, hundeklubben, Nordby Skole og Nordby Bibliotek. Den røde tråd modtog støtte fra Realdania, Lokale og Anlægsfonden samt Esbjerg Kommune, og bevægelsesforløbet ligger, hvor folk kommer. Området mellem Nordby Skole, Fanøhallen og Skolehallen er blevet bundet sammen af nye belægninger, og nye græsvolde giver flere forskellige rum og muligheder. Ligesom en løbesti bugtende binder det hele sammen.

Midtbjergvej 2, Fanø.

FANØ BAD

☉ ☉ (kort ▶ 96 16)

Da landets første kurbad åbnede i 1890'erne på Fanø, skød fornemme strandvillaer snart op i området. Fanø Bad blev udpeget til Danmarks første internationale badested og var et mondant feriemål, hvor borgerskabet tog hen for at kvikke sig selv op i det friske, salte

SORT SOL I SØNDERJYLLAND

Nogle gange er der 1 mio. store ad gangen. De flakser og farver beskuerens udsyn sort, deraf navnet sort sol. Det er store fra de nordiske lande, der forår og efterår samles flere steder i Sønderjylland. Og særligt omkring Tøndermarsken, hvor stæren kommer for at æde stankelben og gåsebillelarver, som stor-trives i de fugtige græsmarker.

Det er lige inden, at stærene går ned på jorden for natten, at de næsten magiske møn-

stre optræder på himlen. Næsten som om de prøver at skrive en besked på det store lærred, himlen er.

Man ved faktisk ikke, hvorfor stærene flyver i store flokke og formationer. Måske fordi stæren er snæver- og nærsynet og derfor har brug for flere sæt øjne for at holde vagt og beskytte sig mod angreb fra rovfugle. Flere steder i Sønderjylland kan man komme på "sort safari" og opleve denne opvisning i luften.

vand. Senere måtte de gamle badhoteller lade livet for 1970'ernes forståelse af ferieboliger, med masser af forskelligartet byggeri. Med den tiltagende trafik forsvandt også promenadekulturen, og det er den, man med Realdanias involvering har genskabt. Siden 2014 har man arbejdet på at skabe et nyt byrum med teglbelægning, så området får et mere samlet og æstetisk udtryk, der passer til områdets naturlige skønhed. Ligesom en mindre opholdsplads er anlagt. Det nye "gamle" Fanø Bad stod klar til nye badegæster i 2017. Projektet er støttet af Realdania gennem *Stedet Tæller*, fordi Fanø Bad viser, hvordan en nedslidt kystturismestdestination

igen kan komme til at skinne ved brug af de potentialer, der allerede knytter sig til stedet. Fanø Bad, Strandvejen.

KLÆGAGER

☞ 101 ☞ 102 ☞ 103 (kort > 96 7)

Udsigten til marsken tager kegler hver gang. Det sønderjyske kagebord lige så. Klægager, eller den gamle digegreves gård, er en kulturhistorisk marskgård lige ved Nationalpark Vadehavet. Og en restaureret gård i fuld genanvendelse, der vandt prisen som Danmarks smukkeste gård i 2017. Den firlængede gård blev opført i 1857 i vestslesvigsk/frisisk stil. Da nuværende ejer Christian Lorenzens far,

PÅ KLÆGAGER BYDER EJERNE INDENFOR TIL *BED AND BREAKFAST*, ARRANGEMENTER OG GUIDEDE TURE I OMRÅDET.

der havde boet alene på gården i ti år, gik bort, besluttede Christian og Ruth Lorenzen sig for at lave *bed and breakfast* i tre af gårdens værelser – inspireret af Realdanias kampanje *Genanvend Gården*. For egne midler begyndte de to en renovering af stuen, og projektet med overnattende gæster blev så stor en succes, at stalden også måtte tages i brug.

Realdania har bidraget til omdannelsen, sådan at stalden nu er et lyst lokale med plads til 75 gæster, og herfra holder parret foredrag eller drager på guidede ture. Renoveringen stod færdig i 2011, og Klægager er ambassadør for naturen udenfor. Et sted at starte på – og smage på – marsken. Og et sted at falde til ro med styr på både seng og morgenmad. Eller på godt synnejysk: Dyne og Davre.

Østerende 13, Bredebro. ☎ 23 93 15 11. www.klaegager.dk

TØNDER

Tønder er en af landets ældste købstæder med velrestaurede huse med udsmykninger så fine som kniplinger. Tønder var det eneste sted i landet, der havde en egentlig kniplingsindustri, og byen voksede rundt om den. På et tidspunkt i 1800-tallet var 12.000 kvinder beskæftiget med at fremstille tønderkniplinger, hvis håndarbejds-mæssige forbilleder for en stor del kom fra Flandern og Brabant.

DIGEGREVS HUS

⌘ (kort ▶ 96 ⑤)

Digegrevens Hus er opført af den kendte Tønder-borger, borgmester og kniplingshandler Carsten Richtsen. Han tjente sine penge på kniplingspigens hårde arbejde, men blev en velgører for byen. I genskab af borgmester sørgede han desuden for, at Tønder omkring 1790 fik en moderne brandsprøjte.

Selve navnet Digegrevens Hus fik huset først senere, da en ny ejer, Bendix Todsen, kom til. Han fik titlen digegreve i 1876 og var formand for ejerne af jorden i Tøndermarsken og dermed også ansvarlig for tilsynet med de diger, der beskyttede byen mod vandmassernes indtrængen.

Huset, der ligger centralt i Tønder, er fra 1777. Overalt er det rigt udsmykket, og det står som en værdig og velholdt repræsentant for den senbarokke arkitektur med træk

STEDET TÆLLER

Realdania arbejder for, at yderområderne også i fremtiden vil være dejlige steder at bo, besøge og arbejde. En vision, der kræver omstilling og den idérigdom og det engagement, som det frivillige Danmark især i yderområderne bygger på. Man ser efter de potentialer, der findes på stedet, og udvikler dem som en potentiel motor for udvikling i området. Etableringen af et regionalt Madkulturhus i Melsted på Bornholm er et eksempel på succesfuld opdyrkning af de stedbundne kvaliteter – og lokale råvarer. Vandrerruten Camønoen, der bygger på lige dele natur og ø-venlighed, blev til en værdikæde for hele øen. Pointen er, at potentialerne er der. De skal gribes af frivillige og lokalbefolkningen og udvikles i nye samarbejdsrelationer mellem kommune, erhvervsliv og lokale borgere. Erfaringen er, at projekterne for alvor får lov at skabe erfaring, når de tænkes ind i større, strategiske sammenhænge. I kampagnen *Stedet Tæller*, der blev sat i gang i 2011, arbejdede Realdania med at øge livskvaliteten i Danmarks yderområder med udgangspunkt i de stedbundne potentialer. Erfaringerne er opsamlet og delt ud til videre udvikling i andre dele af landet, hvor stedet tæller.

fra både rokoko og Louis Seize – en stilart, der opstod i Frankrig omkring 1750, og som er kendetegnet ved rette linjer og symmetri som modsvar til den mere pyntede, bølgende rokoko. På gavle og indgangspartier pryder muslingeskallignende ornamenter huset, og indvendig er døre og paneler ført tilbage til de originale farver, herunder preussisk blå. Realdania By & Byg overtog huset i 2005. De nederste etager er mest præsentable, for øverst boede tjenestefolkene. Bag ved huset ligger et pakhús fra 1779, egentlig opført som stald og lagerbygning. Begge bygninger bruges som kontorer af Tønder Erhvervsråd. Vestergade 9.

SLOTFELT

⌘ (kort ▶ 96 ⑤)

Det er de færreste lader, der opnår at blive turistmål. Men det er sket for denne lade, en af landets største med stråtag, lokalt kaldet Prinsens Lade, fordi Slotfelt hører til Schackenberg Slot, hvor prins Joachim indtil for

TØNDERMARSKENS STORE POTENTIALE

Mange yderområder er udfordret af færre jobs i traditionelle erhverv, en voksende gruppe af ældre borgere og unge, som søger mod de større byer. Det gælder også området omkring Tøndermarsken, der natur- og kulturmæssigt er så enestående, at det er optaget på UNESCOs liste over verdensarv. Tøndermarsken rummer nogle særlige lokale potentialer for udvikling, som Tønder Kommune, Realdania og A.P. Møller Fonden har sat sig for at forløse med en samlet indsats. Også Nordea-fonden bidrager til projektet. Visionen for indsatsen er at samle lokale, regionale og nationale kræfter om at udvikle og synliggøre Tøndermarskens mange muligheder og sikre, at det også fremover bliver et attraktivt sted at bo, besøge og

arbejde. Adgangen til marsken med stier og skilte er i fuld gang med at blive forbedret, og fortællingen om områdets historie og plante- og dyreliv bliver løftet. Højer by synliggøres som porten til Tøndermarsken – de historiske huse restaureres, nye byrum skabes, og byens historie fortælles gennem nye oplevelser. Samtidig klimatiseres Tønder by og marsken langs Vidåen på en måde, så der opstår nye oplevelser i marsken og byens rum. Arla Fondens madlejrskole på Den Tyske Præstegård (p. 111), som Realdania By & Byg har istandsat og videreudviklet, er også en del af indsatsen. Parterne bag Tøndermarsk Initiativet begyndte arbejdet i 2016, og det forventes, at indsatsen varer til 2021.

nyligt boede. Den 30 meter lange, 13 meter brede og 12 meter høje bygning fra 1870'erne har en særlig trækonstruktion, der giver bygningen en katedral-lignende karakter, som også kendes fra Capitol i Washington DC. Måske en lidt vild sammenligning, men så alligevel ikke. Med sine knap 900 indbyggere er Møgeltønder en lille by, der har haft en plads på landkortet og i danskernes historiske bevidsthed i over 800 år. Det var nemlig

her, på markerne nær byen, at Guldhornene blev fundet i hhv. 1639 og 1734. Med støtten på 11 mio. kr. fra Realdania er laden blevet nænsomt restaureret og har fået funktion af formidlingscenter af Guldhornenes, marskens og Møgeltønders historie. I laden kan man blandt andet via moderne teknologi se Guldhornene på en ny måde. Slotfelt er et forment eksempel på, hvordan en helt speciel, bevaringsværdig nedlagt landbrugsbygning

SLOTFELT ER EN STRÅTÆKT LADE FRA 1870'ERNE, DER BRUGES TIL AT FORTÆLLE MØGELTØNDERS HISTORIE.

kan genanvendes til nye formål, der samtidig respekterer bygningen – i dette tilfælde ladens – kulturelle og arkitektoniske værdi. Slotsfeltvej 4. ☉ Sommeråbent fra maj til og med efterårsferien samt i vinterferien. ☉ Dagligt 10-17. Resten af året er der weekendåbent. ☹ Gratis. slotfelt.dk.

HØJER

Ved den lille by Højer er man midt i marsklandet. Godt 600 m fra Vesterhavet i Nationalpark Vadehavet ligger den lille by med omkring 1.200 indbyggere. Og fra vandtårnet, der ikke længere er i brug, har man en fantastisk udsigt over marsk, diger og Højer by.

HØJER VANDTÅRN

☿ (kort ▶ 96)

Det har været en del af et Realdania-støttet ildsjæleprojekt at få en udsigtsbalkon på Højer Vandtårn. Samt en 34 meter lang vindeltrappe, der går fra bunden og op i den tidligere vandtank. Det er derfra, der nu er adgang til en balkon. Kikkerter kan man låne i tårnet. Også uden dem skulle det være muligt at se otte kirketårne, hvoraf de to er syd for grænsen. I klart vejr kan man endda se øerne Sild og Rømø. Det var muremestrene og brødrene Andreas og Christian Atzen, der byggede Højer Vandtårn i 1933. I starten af 2013 overtog Højer Lokalråd vandtårnet efter Tønder Vandforsyning, og Foreningen Højer Vandtårn blev stiftet. Foreningen bød ind med et forslag, da lokalrådet udskrev en konkurrence om den fremtidige anvendelse af tårnet, og ser i dag længere frem. Der bliver holdt Smag på Marsken-dag, hvor der helt givet er spegepølser at spise, et kunst- og kunsthåndværkermarked planlægges, og op mod jul bliver der solgt juletræer på området. Nørrevej 50, Højer. ☉ Sommeråbent eller efter aftale. ☎ 50 30 91 45. fhvt.dk.

DEN TYSKE PRÆSTEGÅRD OG VILLAEN I NØRREGADE

☿ (kort ▶ 96)

På Torvet i Højer har Realdania By & Byg forvandlet to af byens historiske huse og en ladebygning til en levende madlejrskole, hvor børn fra nær og fjern samles om madlavning og fællesskab. Det ene hus, en fredet marksgård, er opført i 1823 og har i sine velmagtsdage været stuehus til en seks-længet gård.

EN AF DE MANGE FINE DETALJER I DIGEGREVEN'S HUS I TØNDER. DØRENE HAR IGEN FÅET DEN OPRINDELIGE FARVE, PRÆUSSISK BLÅ.

Marskgården er beklædt med røde tegl, der er typiske for egnen, og med fine detaljer omkring døre, vinduer, sokkel og gesimser. Ladebygningen langs Kirkegårdsgade giver et indtryk af, hvordan gården har set ud i 1800-tallet. I 1906 blev der ud til Nørregade opført en tysk inspireret rødstensvilla, præget af et væld af detaljer og med træk fra både nationalromantikken og jugendstilen. Vognporten er nyopført i 2019. De historiske ejendomme har gennemgået en nænsom restaurering for at bevare de særlige egnstypiske træk. Og indvendig er der indrettet til de børn, der skal mødes omkring madlavning nu og i fremtiden. Bygningerne anvendes af Tønder Kommune og Arla Fondens madlejrskole. Den Tyske Præstegård: Torvet 1, Højer. Villaen: Nørregade 23: Højer.

TURISMEN I TØNDER

Med 1,6 mio. overnatninger var Tønder en af de kyst- og naturkommuner i Danmark, der havde flest overnatninger i 2018. Og tallet er stigende. Tønder Kommune er i gang med en større genfortælling af området som turistattraktion og har fået et nyt slogan: Rig På Tur. Baggrunden er, at turismpotentialet vurderes at være større, og Tøndermarskens særegne natur – herunder Vadehavet – skal bruges som løftestang.

MIDT- OG VESTJYLLAND

Fra vestkystens barske vande til hedens milde langstrakthed. I Jyllands varierende landskab finder man både driftige købmænd, bevaringsværdige klitgårde og idéer, der fremmer fællesskab, sundhed og udvikling.

Få steder i landet er det så godt at hyle mod vinden som ved Vestkysten. Der er noget ved det frådende hav og den bidende vind, der løsner selv de mest forbistrede ansigtstræk. Her langs landets vestvendte kystbyer har udsyn, handel og fiskeri altid været afgørende. Det sætter sig i byer som Ringkøbing og Esbjerg både som åbenhed og en råhed. Mellem byerne ligger det åbne land, og i landsbyerne står man sammen som i landsbyklyngen Vestrup. Landsdelen har som andre af Danmarks mere tyndt befolkede områder en høj andel af frivillige. Det betyder noget, om man møder op til et arrangement, og ligegyldigheden har trange kår, når hele 150 frivillige får det smukke, røde Bovbjerg Fyr (p 114) til at løbe rundt som kulturhus med alt fra strikkeaftner til "Bovbjerg i Buldermørket" på programmet. Borgerne i Vestjylland har også et større areal natur til rådighed pr. borger end noget andet sted i landet. Det være sig vandløb, enge, moser, klitter og hede. Derfor

handler mange af projekterne om at komme ud, hænge i et klatrenet ved Strandpromenaden i Hjerting (p 125), tage en tur på rampen i Esbjergs mekka for gadeidræt (p 127) eller blot glæde sig over, at snæblen igen vandrer i Varde Å (p 118).

Længere inde i landet driver driftige Midtjylland nogle af landets største tekstilvirksomheder. Købmandsgenet ligger godt til midtjyderne, der præger toppen af listen over Danmarks rigeste familier, herunder familien bag det sigende virksomhedsnavn Bestseller. Et krejlergen, der har rødder på egnen, hvor Bindeballe Købmandsgård (p 124) ligger.

I Herning er området omkring Messecenter Herning kun vokset, og byggeriet savnede en helhedsplan. Realdania er gået sammen med Herning Kommune om at skabe bedre infrastruktur og forbindelser i området, fremtidens Messecenter Herning (MCH) (p 123) og Herning by. Men det fysiske vokseværk giver også en mere selvbevidst by. Da bogen *Herning i 100 år* udkom i 2013, var den således på Arnold Buscks bestsellerliste i fem uger, og næsten alt salg var sket i én butik. Gæt selv, hvor den lå.

DE RØDE TORVE I NATURBYDELEN I RINGKØBING BLIVER MØDESTEDER FOR BØRN OG VOKSNE PÅ TVÆRS AF BOLIGKVARTERERNE.

OVERBLIK

Vestjylland (► 114)

Midtjylland (► 122)

VESTJYLLAND

Det er vestkysten, der definerer landsdelen, og dette livgivende forhold afspejles i Realdanias projekter vestpå. I Ringkøbing udvikles en naturbydel med fjorden lige uden for de nye boligers vinduer, i Esbjerg har en ny strandpromenade taget form som et vartegn for havnebyen, og i Holstebro er der bygget bro og skabt en åben plads ved den å, byen blev grundlagt ved.

LEMVIG HAVN

📍 🏞️ 🌊 🏡 (kort ► 115 ❶)

Limfjorden går af og til over sine bredder. Men de senere års mere alvorlige stormfloder gjorde udslaget, og i 2012 søsatte Lemvig

NÅR VANDET KOMMER ...

En ændring i planloven og kystsikringsloven fra 2018 har givet kommuner med byer ved kysten langt større ansvar. Det gælder både konkrete sikringsprojekter og strategier for, hvordan man håndterer situationen, hvis vandet stiger.

Miljø- og Fødevareministeriet og Realdania er gået sammen om at støtte kommunerne i deres udvikling af byområder, der potentielt kan blive udsat for oversvømmelser. Det handler om at fremtidssikre kystbyerne, som i flere tilfælde allerede arbejder med eller planlægger at bygge diger, højvandsmure eller sluser.

I projekterne kobles kystsikring med byudvikling, som i Lemvig, hvor man har klimasikret havnen og samtidig forbedret borgernes adgang til den. Det handler om at nytænke kystsikringen og arbejde med helhedsløsninger, der både sikrer, at byerne er bæredygtige, og at det er rart at bo og opholde sig ved vandet.

Partnerskabet, de konkrete projekter og videndelingen mellem kommunerne er en væsentlig del af Realdanias samlede indsats omkring byerne og det stigende havvand. Indsatsen omfatter bl.a. også forskning, erfaringsopsamling og generering af ny data på området.

Kommune en gennemarbejdet klimatilpasning af havnen, der samtidig fornyede havneområdet og gjorde det til et mere oplagt sted at lege, hænge ud, gå tur og nyde en is i aftensoen.

Den store forskel er en 80-120 centimeter høj og 350 meter lang betonmur. Muren bugter sig på tværs af havnearealet og holder vandet væk fra byen. Sikringen stod klar i 2013, og allerede i 2015 stod den sin prøve, da stormen Dagmar fik vandstanden til at stige helt op til 195 cm. Klimamuren, som den også kaldes, blev endnu længere, da Realdania gik ind i projektet med udviklingen af beddingen og Østhavnen, hvor klimasikringen er en del af byudviklingen. Her blev muren forlænget med 280 meter, så den nu er mere end en halv kilometer lang. Og der er ved samme lejlighed skabt en promenade langs havnen i Lemvig med træ-plateauer, krabbenet, ramper og en scene til foredrag og koncerter. Målet er også at skabe en naturlig kobling mellem de aktive erhverv og de rekreative aktiviteter. Sådan at reparationen af skibene ikke bare er et erhverv – men også en attraktion for de besøgende.

Lemvig havn. 📍 lemvighavn.lemvig.dk.

BOVBJERG FYR

📍 🏰 🌊 (kort ► 115 ❷)

Det røde fyrtårn på kanten af den 40 meter høje Bovbjerg Klint har en lang og stolt historie. Da lanternen i toppen af det 26 meter høje tårn lyste for første gang i 1877, var det som et af de første fyrtårne på vestkysten. Fyret var bemandet helt frem til 2003 og blev i 2007 forvandlet til et kulturhus, der med en stor flok frivillige fik gjort stedet lyslevende igen. Så stor en succes er fyret som oplevelsesattraktion, at Realdania i 2014 har støttet en renovering og ombygning af fyrmasterboligen, der blandt andet inkluderer et nyt produktionskøkken, renovering af café i fyrmasterens gamle stuer, indretning af butik og en åbning af rummet mellem fyr og fyrmasterbolig. Samlet står fyret nu stærkere som et kulturhus, der lokker med kunstoplevelser

- ❶ Lemvig Havn. ❷ Bovbjerg Fyr. ❸ Holstebro – nyt byrum omkring Storå. ❹ Nørre Vosborg. ❺ Marie Fjords Gård. ❻ Naturbydelen. ❼ Nørholm Gods og Vandmølle. ❽ Filsø. ❾ Tipperne fuglereservat. ❿ Lydum Mølle. 11 Heart – Herning Museum of Contemporary Art. 12 Fodbold-eksperimentet i Herning. 13 Fremtidens MCH. 14 Multi-huset Hjerted. 15 Torvearealer i Ikast. 16 Remisen i Brande. 17 Bindeballe Købmandsgård. 18 Naturrum Kirstinelyst.

HOLSTEBRO OPSTOD VED STORÅ, OG VED EN MINDRE ATTRAKTIV DEL AF ÅEN ER DER NU PLADS TIL LEG.

og smagsprøver på lokale og ofte økologiske fødevarer. Bovbjerg Fyr kan bryste sig af at have en fyrmøster i stedet for en fyrmøster og at være kåret af P4 som et af landets mest gæstfrie steder. Fyret har årligt 60.000 besøgende. Arrangementerne er varierede og tæller rappelling, bogbyttedag, koncerter, strikkeaftner, fællesspisning og "Bovbjerg i Buldermørket". Sådan en aften bliver områdets historie levendegjort, og skuespillere forklædt som fiskerkoner og fyrmestre "overrasker" deltagerne på en aftenagtur. Fyrvej 27, Lemvig. ☺ Se www.bovbjergfy.dk.

HOLSTEBRO – NYT BYRUM OMKRING STORÅ

☺ [R](#) (kort ▶ 115 [S](#))

Storå, Danmarks næstlængste å, snor sig 104 km gennem Midtjyllands centrale landskab. I teaterbyen Holstebro har den altid været scene for livet i byen, der opstod netop som et vadedsted over Storå. Dog var en del af Storå snarere et bagtæppe, et lidt glemt kvarter, man ikke kom i.

Åen delte byen i Sønderland og Nørreland, og det er denne åens opdeling, der bygges bro over med den nye opholdsplads. Med stier og ramper ned til vandet, bænke og sidetrapper samt et sceneområde, hvor byns teatertrupper kan optræde. Byrummet, der

er blevet til i et partnerskab mellem Holstebro Kommune og Realdania, blev påbegyndt i 2005 og afsluttet i 2009. Projektet er udarbejdet af OKRA landskabsarkitekter samt Holland og Schul & Co. Landskabsarkitekter, Danmark – i samarbejde med lys- og teaterkonsulent Åsa Frankenberg og Galleri Nicolai Wallner. Dermed spiller pladsen en rolle i byens stærke kulturhistorie som byen med det legendariske Odin Teater og en by, der holder den uofficielle verdensrekord i at have meget offentlig kunst. Den mest berømmede borger er således en bronzeskulptur med tilnavnet Maren å æ woun. Officielt er hendes titel *Kvinde på kærre*, og nogle af Holstebroborgerne mente, at hun var både dyr og mager, da Maren først kom til byen. Senere blev skulpturen – formet af den schweiziske kunstner Alberto Giacometti i 1942 og siden 1965 indbygger i Holstebro – et kært bysbarn. På samme måde som en anden skulptur er det, nemlig Bjørn Nørgaards skulptur ved Nørreport. Den hedder slet og ret: *Borgerne fra Holstebro*.

Storå, Holstebro.

NØRRE VOSBORG

☺ [V](#) (kort ▶ 115 [S](#))

Nørre Vosborg kan bryste sig af at være Vestjyllands fornemmeste herregård. En prægtig

titel til et herskabeligt sted, 20 km vest for Holstebro. I dag huser Nørre Vosborg, hvis historie går tilbage til 1200-tallet, både hotel, restaurant og kursusfaciliteter. Realdania By & Byg overtog Nørre Vosborg i 2004 for at genoprette stedet og restaurere bygningerne, hvor forfaldet var sat ind i en grad, som krævede en særlig indsats, hvis ikke stedets helt unikke værdier skulle gå tabt for altid. Visionen var at udvikle det historisk værdifulde kulturmiljø og skabe et regionalt fyrtårn for både kultur- og erhvervslivet.

Nørre Vosborg er fredet, og det har derfor krævet en helt særlig ekspertise at restaurere hele anlægget. Kun håndværksfirmaer, der har erfaring med restaurering af gamle bygninger, har kunnet deltage i arbejdet, der blandt andet indebar gamle håndværk som at lægge strå på væggene og kitning af vinduer. Undervejs har alle haft vagtsomme øjne, for overalt kan historien titte frem af den vestjyske jord. Toppen af et lerkar fx eller bunden af en jyddepotte. Der har været tilknyttet mange forskellige forskere med hver deres speciale til restaureringsprojektet, og både Aarhus Universitet, Ringkøbing og Holstebro Museer samt Dansk Center for Herregårdsforskning har bistået i arbejdet, der samtidig har skabt mere viden om Nørre Vosborgs historie og arkitektur. Herregårdens nyeste bygning er hotelfløjen, opført i 2007 af Realdania By & Byg.

Vembvej 35, Vemb. ☎ Sø. og helligdag 13-16 hele året. Jul.-aug. desuden ti. og on. 13-16. ☎ 97 48 48 97. 🌐 nrvosborg.dk.

MARIE FJORDS GÅRD

⌘ (kort ▶ 115 📍)

"Den lignede en ruin. Ved Ringkøbing Fjord var den ene af de fire længer styrtet sammen for næsen af de nye ejere af en stråtekt gård. I dag er den fredede gård smukt sat i stand." Sådan skrev Kulturarvsstyrelsen om Marie Fjords Gård, da de kårede den fredede klitgård som nr. 2 på listen over Årets Bygninger 2011. Den firlængede, stråtekte gård ligger midt på landtangen Holmsland Klit nord for Hvide Sande, og den er som andre vestjyske fjord- og klitgårde indpasset i det barske landskab og opført af materialer, der var tilgængelige lokalt: håndstrøgne sten og tømmer fra strandinger. Noget, der er taget højde for i restaureringen, der er sket efter en plan, der er godkendt af Kulturarvsstyrelsen.

Siden 2008 har ejerne investeret adskillige millioner kroner suppleret med støtte fra Realdania og Sonning Fonden. Ejernes datter, kunstneren Mille Søndergaard, har sammen med sin mand, den spanske billedhugger Daniel Hugo Olivares, indrettet galleri og værksted i den nordlige og østlige længe af gården. Både vestkystens turister og lokale skolebørn har glæde af galleriet, og kunsterne kan både bo og have værksted på gården. Marie Fjords Gård hedder, som den gør, fordi den har været ejet af Christian Fjord, der var sognefoged, strandfoged og redningsmand, og senere af hans svigerdatter Marie Fjord. Nordlængen bærer årstallet 1860, men gårdens alder er

KLYNGERNE KOMMER

Når den lokale skole bliver nedlagt, landsbyens butik lukker, og bussen ikke standser på torvet mere, kan det give mening at slå sig sammen med nabolandsbyerne og lave et nyt fællesskab. Så er man nemlig flere om at holde idrætsklubben i gang – og så har man flere hænder, når der skal laves arrangementer i forsamlingshuset. I de senere år har landsbyklynger vundet mere og mere indpas rundtom i Danmark. Det giver energi, sammenhængskraft og nye muligheder, når man hæver blikket fra sin egen by og ser sin egen i et lidt større perspektiv.

Det har vist sig, at hvis landsbyer samarbejder i stedet for at konkurrere, så kan det løfte et helt område og vende en negativ udvikling. Alle klynger arbejder med hvert sit fokus. I Hærvejsklyngen har man fx fået lavet en film om de fem byer i klyngen. Med stor gallafest i Brørup Bio til følge. En del af klyngearbejdet handler nemlig om at fortælle, hvad der går godt, og fejre det, så det danner ringe i vandet. Andre klynger går sammen om at løfte infrastrukturen eller koordinere det frivillige arbejde. Klyngerne er en slags strategisk samarbejde landsbyerne imellem. Med ejerskab og udvikling til følge og evnen til at se mere langsigtet på udviklingen af lokalområdet. 94 % vil anbefale projektet til andre lokalsamfund.

I samarbejde med DGI og Lokale og Anlægsfonden har Realdania samlet erfaringer og viden inden for området og udviklet en model for, hvordan man starter en landsbyklynge. Opskriften bliver gerne delt med alle interesserede og via en række aktiviteter.

uvis. Gården er en af mange bevaringsværdige landbrugsbygninger i Danmark og en af mange, der fik lov at stå og forfalde. Realdania søsatte i samarbejde med SEGES (tidligere Videncentret for Landbrug) initiativet *Genanvend Gården*, hvor man arbejdede med at indsamle kreative forslag, erfaringer og gode råd til, hvad man i fremtiden kan bruge gamle, funktionstømte landbrugsejendomme til.

Holmsland Klitvej 91, Hvide Sande.

NATURBYDELEN RINGKØBING K

⌘ ↶ (kort ▶ 115 ⑥)

Betegnelsen naturbydel er noget, der kan få inkarnerede byfolk og lige så inkarnerede naturfolk til at argumentere. For kan man egentlig tale om at have natur i byen og omvendt – kan man lave bydele i naturen? Naturbydelen ved Ringkøbing Fjord er et bud på en respektfuld måde at bygge og bo i naturen. Her tilpasses byggeriet naturen og ikke omvendt. Ved at bygge højere end i traditionelle parcelhuskvarterer bliver der plads til naturen mellem husene, så beboere kan bo lige ved et skovbryn eller sågar mellem trætoppene i skoven. Salget af de første boliger begyndte i foråret 2017, og beliggenheden er attraktiv, eftersom flest mulige får

kig eller adgang til Ringkøbing Fjord. Det er et tidligere landbrugsareal, der i 2015-2016 blev omskabt til naturområde med blomsterhave og enge. Dyrelivet lader ikke vente på sig: Mere end 80 forskellige fuglearter skulle være observeret i området, ørreder svømmer i smult vande i Tranmose Bæk, og vil man klappe en økologisk ko, græsser den på engene. Adressen Strandvejen er derfor på sin plads, og helt i tidens ånd tænkes der i fællesskaber, når der bygges nyt. Herunder et seniorbofællesskab (▶ 147), der kombinerer fællesrum og boliger midt i naturen. Byggeriet går i gang i 2019, og der forventes indflytning i 2020. Naturbydelen er udviklet i et partnerskab mellem Realdania By & Byg og Ringkøbing-Skjern Kommune. Strandvejen, Ringkøbing. 🌐 naturbydelen.dk.

NØRHOLM GODS OG VANDMØLLE

⌘ ↶ ↷ (kort ▶ 115 ⑦)

8 km nord for Varde i Vestjylland ligger Nørholm Gods, hvis historie rækker helt tilbage til Margrethe 1.s tid. Realdania har som led i kampagnen *Fremtidens Herregårde* (▶ 154) bidraget til en omdannelse af snedker- og malerværksted til værelser, ligesom smedjen i godset er blevet et rustikt kontor for en

DET NYE MØLLEHJUL ER EN DEL AF RESTAURERINGSPROJEKTET PÅ NØRHOLM VANDMØLLE. NU LØBER VANDET FORBI MØLLEN IGEN, OG HJULET DREJER.

FILSØ ELIPSEN RÆKKER SIG UD I SØEN OG GIVER DE BESØGENDE MULIGHED FOR AT GÅ EN DEL AF TUREN UDE PÅ VANDET.

mindre virksomhed. Godset selv drives som en moderne virksomhed, hvor man kan leje ferieboliger, kontorfaciliteter og lagerplads. Foruden at gå på jagt og fiske, fx ved Varde Å, hvor vandmøllen, der hører under godset, men drives af Nørholm Vandmøllelav, smukt ligger. Møllen har været den travleste mølle i det daværende Ribe Amt, men blev arbejds-søgende, da man under Anden Verdenskrig udvidede Karlsgårde Vandkraftstation. Og som om det ikke var nok, tog man også vandet fra møllen, da man ændrede åens løb fra Ansager til Karsgårde Sø.

I 2008 tog lokale håndværkere og møllebygger Jens Jørgensen fat og fik muret bindingsværksmuren op med specialfremstillede gule sten. Vandkraftværket i Karlsgårde er nedlagt, åen er ført tilbage, og møllen kværner igen. Under restaureringen af vandmøllen viste det sig, at stemmeværket, dæmningen, var konstrueret sådan, at snæblen ikke kunne komme forbi. Snæblen, en fredet laksefisk, lever i Vadehavet og gyder blandt andet i Varde Å. Realdania har derfor støttet et projekt, der sikrer snæblens passage, også når møllen er i drift. Der er plads til alle ved Varde Å. Også kunstnere som Kurt Ravn og Lene Siel, der har givet intimkoncerter i Vandmøllen. Stokkebrovej 1, Varde. norholm-gods.com.

FILSØ

📍 (kort ▶ 115 8)

Efter i årevis at have været næsten drænet for vand er Filsø genskabt som naturområde takket være en målrettet indsats fra Aage V. Jensen Naturfond. I 2017 blev en sammenhængende bro – også kendt som Filsø Elipsen – lagt ud i søen. Landskabsarkitektfirmaet Schønherr har tegnet cirkelbroen, som lader besøgende indtage naturen i ét sammenhængende forløb – og uden at forstyrre områdets egentlige beboere: 70 ynglende fuglearter. Både sti og bro er af beton, der ikke larmer visuelt, og udsigtsbroen er blevet til i et samarbejde mellem netop Aage V. Jensen Naturfond, Naturstyrelsen og Realdania. Og søen? Den trives. Siden sin genopretning i 2012 har Filsø udviklet sig til at være en af de mest artsrige søer i Danmark med bl.a. 52 forskellige plantearter. Kærgårdvej 12, Henne.

TIPPERNE FUGLERESERVAT

📍 (kort ▶ 115 9)

Tipperne er en slags Nordeuropas rasteplass for trækfugle. Et sted at holde ind, få noget at spise, hvile og måske yngle. Tipperhalvøen ligger i syenden af Ringkøbing Fjord og er Nordeuropas største fuglereservat. Og man

ved det, for man har talt fuglene. Derfor har Tipperne været fredet siden 1898.

Højsæsonen for fugletræk er juli-august, hvor man kan møde op mod et par hundrede forskellige fuglearter. Med sådan en fugletrafik var der førhen kun åbent for mennesker en gang om ugen. Men tilgængeligheden er forbedret, og naturen er iscenesat på en nænsom måde og kan beses fra et observationstårn – et 13 meter højt fugletårn, som blev sat op i 2017 som erstatning for et gammelt tårn fra Anden Verdenskrig. Her kan man stå blandt gæs og hejler, og fra toppen kan man se ud over Ringkøbing Fjord. Fra fugletårnet kan man følge de røde pile og komme til noget, der ligner et pyramideformet telt i rustrodet stål, men er et fugleskjul. Det vil sige et sted, hvor man kan stå i skjul, hvis man vil observere fuglene på tæt hold. Husk praktisk fodtøj og en god kikert. Trænger man til at hvile benene, har stedets fugletællerhus, Tipperhuset, også fået en opgradering og et madpakkerum. Realdania har støttet projektet i samarbejde med Naturstyrelsen som en del af indsatsen *Stedet Tæller* (► 109).

Tippervej 4, Nørre Nebel. ☉ 1. mar.-31. jul.: alle dage kl. 07.00-22.00. Kun adgang i bil. 1. aug.-31. okt.: alle dage kl. 9.30-15.30. Kun adgang i bil og på cykel. 🌐 naturstyrelsen.dk/naturoplevelser/naturguider/tipperne.

LYDUM MØLLE

☾ Δ (kort ► 115 10)

Der er eltavler, og så er der eltavler. Den på Lydum Mølle i det lille sogn nord for Varde er imponerende stor og vidner om den status, møllen har haft. Som primær strømfor- syner for beboerne i Lydum Sogn og nærmeste omegn. Oprindeligt blev vandkraften i vandmøllen, der kan spores helt tilbage til 1300-tallet, brugt til at male korn med. Da industrialiseringen satte strøm til alting, blev Lydum Mølle omformet til elektricitetsværk. Og i 1903 kunne man for første gang tænde det elektriske lys i møllen – i øvrigt til en bryllupsfest. Men generatorerne er for længst slukket, og en gruppe lokale frivillige viser rundt i møllen og fortæller ved de lange rækker af malere og afbrydere om hverdagen på et jævnstrømsværk i 1950'erne-1960'erne.

DE MANGE FUGLEARTER, SOM KOMMER FORBI TIPPERNE FUGLERESERVAT, KAN BESES FRA DET 13 METER HØJE FUGLETÅRN.

GULDET I MULDEN

Heden er i sig selv en historie om, hvordan vores forestilling om den vilde natur ikke altid stemmer overens med virkeligheden. Da heden blev fredet i 1932, var det for at frede den for opdyrkning, men det viste sig, at heden voksede til og blev til skov, når der ikke længere var menneskelig indblanding. Derfor fik Naturstyrelsen Trekanten lov til at pleje heden, så den fortsat kan lyse lyngklædt op. Det var også denne hede, som "kartoffeltyskerne" begyndte at opdyrke tilbage i 1760'erne, da de sammen med de landflygtige franske huguenotter, der i 1720'erne slog sig ned ved Fredericia, var med til at lære danskerne at spise den knoldede afgrøde.

Det tog lang tid, for danskernes skepsis mod at spise den underlige plante, der kom fra Peru via Andesbjergene, var stor. En sjov tanke i dag, hvor kartofflen for længst har sejret som en udbredt nationalspise.

Ligesom der holdes en lang række aktiviteter på naturområdet omkring møllen, hvor også skoleelever kan holde lejrskole, og cykelcampister kan overnatte. Der udgives også et blad, Møllenyt, som husstandsomdeles to gange om året. Realdania har bidraget til det store bevaringsarbejde, som de frivillige udfører på og ved møllen. Renoveringen omfattede tag og facader på møllebygningen, stuehuset og foderstofbygningen. Ligeledes har renoveringen bevaret og fremhævet sporene fra forskellige tidsperioder og funktioner i mølleanlægget. Så møllen fortsat kan være med til at fortælle en lokal industrihistorie. En historie, der også indeholder viden om, hvordan vandkraft gennem århundreder er kommet os til gavn.

Gestvej 20, Nørre Nebel. 🌐 lydum.dk/menu/om-lydum-moelle.

HEART – HERNING MUSEUM OF CONTEMPORARY ART

☾ (kort ► 115 11)

Set fra oven ligner bygningen et skjortearme. Den amerikanske arkitekt Steven Holl har ladet sig inspirere af byens tekstilhistorie, da han tegnede museet med de mange funktioner. Heart – Herning Museum of Contemporary Art huser ikke bare verdens største samling af kunst fra den italienske

HVEM SIGER, FODBOLDANLÆG SKAL VÆRE ENS? I HERNING EKSPERIMENTERES DER MED SUCCES.

konceptkunstner Piero Manzoni's hånd, men også musikensemblet Ensemble MidtVest og selve Herning Kunstmuseum. Museet ligger på en grund i Birk Center Park, der er stillet til rådighed af Herning Kommune, og åbnede i 2009. Birk Center Park er et miljø med museer, undervisningsinstitutioner og erhverv, og museet cementerer Herning's profil som en by, der ikke er bange for at lade kunst, kultur og erhverv mødes i utraditionelle samarbejder. Realdania har sammen med Herning Kommune sikret opførelsen af museet, der i 2010 vandt den prestigefyldte engelske arkitekturpris RIBA International Award.

Bitten & Aage Damsgaards Plads 2, Herning. © Ti.-sø. 10-16. 75 kr. Børn u. 18 gratis. Fællesbillet til Heart og Carl-Henning Pedersen & Else Alfelts Museum 100 kr. www.heartmus.dk.

MIDTJYLLAND

Midtjylland er håndbold-, fodbold- og hede-land. I Herning eksperimenteres der med, hvordan et fodboldanlæg kan se ud, og Realdania har støttet tilblivelsen af det inspirerende fodboldeksperiment. Midtjylland er også messeland. Nogle af de mest kendte er

interiør- og designmessen Formland, Herning Horseshow og kunstmessen ART Herning, der finder sted i kongrescentret i Messecentret Herning (MCH). Et stort og stadig større messeområde, der med Realdanias støtte har fået en forskønnende helhedsplan.

FODBOLDEKSPERIMENTET I HERNING

☞ (kort > 115 12)

"Hold fast, jeg har glatte hænder." En dreng over armgang og svinger hele sin krop fremad, arm for arm. Selvom man ikke bruger sine hænder til at spille fodbold med, kan man godt træne den del af kroppen på Fodboldeksperimentet i Herning. Et alternativt idrætsanlæg, og når man tænker over det, så har den slags også set utrolig ens ud i utrolig mange år. Fodboldeksperimentet tager udgangspunkt i en nytænkning af fodboldebanerne, som vi kender dem, men trækker parken og den åbne byrumsplads ind i projektet. Det interessante er, at man her tænker den organiserede idræt med faste træningstider sammen med den selvorganiserede og spontane leg. Projektet, der har vundet flere priser, bl.a. Den Olympiske Komites bronzemedalje i 2013, skal fremme sundhed i kommunen og give flere blod på tanden, når det

kommer til bevægelse og boldøje. Samtidig er det store, åbne anlæg brugbart og tillokkende for mange aldersgrupper og opbløder nogle af de faste mønstre, som vi ellers bevæger os i. Om man vil hænge ud, lege eller træne mere seriøst eller ligefrem på eliteniveau, så findes der et område her, der matcher det. Foruden noget nær ethvert barns drøm: et helt landskab at hoppe i.

Ringkøbingvej 78, Herning. ☎ Gratis, men medbring egen bold.

FREMTIDENS MCH

☎ 📍 ☎ ☎ (kort ▶ 115 13)

Messecenter Herning (MCH) har, siden de første bygninger stod færdige i 1963, været en vigtig motor for Hernings udvikling. Og meget er sket i den driftige by, der i andre dele af landet bl.a. er kendt for Jyske Bank Boxen med store internationale koncertnavne og sportsbegivenheder. Boxen er blot et af mange knopskud i MCH-området gennem de mere end 50 år, messecentret har eksisteret.

Messeområdet har haft vokseværk på mange planer – også med et nyt og anderledes publikum, hvoraf mange i dag ankommer med bus og tog. Alt sammen noget, der gennem årene skabte et behov for større sammenhæng og en helhedsplan for området. Den bliver skabt med projektet Fremtidens Messecenter Herning. Første del, som primært var finansieret af Realdania med 150 millioner kroner, omfatter bl.a. en ny ankomstbygning foran Jyske Bank Boxen, forbindelser til de sydlige haller samt en ankomst- og eventplads. Denne del stod færdigt i god tid inden ishockey-VM i 2018 – et rekordår hvor besøgstallet i messeområdet rundede 1 mio. mennesker. Næste skridt i Fremtidens MCH er primært finansieret af Herning Kommune og har fokus på udenomsarealerne, bl.a. beplantning og parkering. Det samlede projekt skal forbedre publikums oplevelse, når de besøger ”messe-byen” uden for Herning.

Vardevej 1, Herning. 🌐 mch.dk.

MULTIHUSET HJERTET

☎ 📍 ☎ (kort ▶ 115 14)

Hjertet i Ikast-Brande er et multifunktionelt hus, der både huser elever fra International School Ikast-Brande og forskellige foreninger. Og så fungerer det som aktivt mødested for alle byens borgere. Selve hjertet af huset består af flere multisale, bl.a. til street sport,

drama og musik, og et uddannelseshus med flytbare vægge. Hele idéen bag Hjertet i Ikast er at gøre mødet mellem mennesker muligt, og det hjælper ”butikker”, torve og caféer med socialøkonomiske arbejdspladser med til. Mangfoldighed er således den røde tråd, der samler det hele, og for Realdania er inklusionsperspektivet interessant – også til inspiration for andre byer i Danmark. Arkitekterne er C.F. Møller, der blandt andet har tegnet Mærsk Tårnet ved Panum i København og Bestsellers kontorkompleks i Aarhus. Realdania har udover multihuset også bidraget til udvikling af Aktivitetsbåndet: en række udenørs faciliteter som fodboldbane, MTB-bane, parkour- og skaterbane. Projektet er blevet til i samarbejde med Ikast-Brande Kommune, International School Ikast-Brande, Lokale og Anlægsfonden samt Bestseller.

Bøgildvej 2, Ikast. ☎ ma.-to. kl. 8-22, fr.-sø. kl. 8-20. Ferier se 🌐 hjertet.nu.

TORVEAREALER I IKAST

☎ (kort ▶ 115 15)

En kirkemur og en parkeringsplads måtte lade livet, for at ikastborgerne kunne få mere

I BINDEBALLE KØBMANDSGÅRD BLIVER MAN EKSPEDERET AF TIDLIGERE KØBMÆND, DER ARBEJDER FRIVILLIGT OG LANGER ALT FRA SKURBØRSTER TIL KLIPFISK OVER DISKEN.

torveplads. Samtidig blev muren om kirken revet ned, så den samlede plads, der blev anlagt i 2007 med støtte fra Realdania, blev åben. Dermed blev det centrale torv i byen fornyet, men manglede et omdrejningspunkt. Menighedsrådet tog initiativ, Realdania og Ny Carlsberg Fondet bakkede op, og i 2012 kunne en 6 meter høj skulptur af Bjørn Nørgaard rejses på torvet foran kirken midt i Ikast. Der står den med en irgrøn farve på yderkappen og er via dens sokkel, som Realdania har bidraget til, en del af torvet og byen. Bunden af skulpturen har form som en forskudt Davidsstjerne i granit, som man kan sidde på, og som gør prikken over i'et – skulpturen – til et brugbart, smukt syn.

Kirkegade 3, Ikast.

REMISEN I BRANDE

⌘ 101 (kort ▶ 115 16)

Remisen i Brande er et kendt begreb, ikke bare i byen, men i oplandet. Comedy, hip hop-børnefestival og foredrag. Det gamle lokomotivværksted drejede i 2006 ud af et nyt spor og blev et kulturelt godstog i sig selv. Ud over arrangementerne er Remisen i Brande Midtjyllands messecenter med et udstillingsareal på ca. 1.400 m². Realdania

har støttet remisens istandsættelse og restaurering, gennemført under rådgivning fra Jørgen Overbys Tegnestue i Gram. Der er lagt vægt på at bevare den autentiske atmosfære, som hører lokomotivremisen til. Derfor ser man stadig portene, som lokomotiverne kørte ind ad, og taget er isoleret oppefra, sådan at spær og tagkonstruktioner stadig er synlige indefra. Skal publikum på det lille hus, foregår det i en dertil konstrueret togvogn, der holder på skinnerne. Smedjen er blevet til restaurant, og andre skinner bruges til mobile stolerækker og en cafébar, der kan køres ud i det fri.

Remisevej 1, Brande. remisenbrande.dk.

BINDEBALLE KØBMANDSGÅRD

⌘ 102 (kort ▶ 115 17)

Der er langt til det moderne indkøbscenters rene linjer. Skurebørster hænger ned fra loftet, store dåser med kaffe, bolsjer i knitrrende poser, byggryn i løssalg og flotte, gamle blikdåser på hylderne. Når man træder ind i Bindeballe Købmansgård, er det som at træde ind i et maleri malet efter princippet *horror vacui* – angst for tomheden. Skiltet i butikken er ret præcist i sit udsagn: "Her sælges Ting & Sager." Lidt sydvest for Vejle ligger denne

DE GRØNNE PORTE I REMISEN I BRANDE, SOM LOKOMOTIVERNE TIDLIGERE KØRTE UD AD, HAR NU SLÅET DØRENE OP FOR ARRANGEMENTER OG UDSILLINGER.

brogede tidslomme af en købmandsbutik og et museum. De udstillede varer har Reinholdt og Maja Jensen siden 1974 samlet på mange ture rundt i landet, hvor de har opkøbt nedlagte købmandsforretninger.

Gården var dårligt isoleret og næsten umulig at opholde sig i om vinteren. En energibesparende og fremtidssikret renovering blev gennemført i 2014, og Realdania støttede dette, samt at et nyt tag blev lagt på både hovedhus og staldbygning. Dermed kan Bindeballe Købmandsgård fortsat være Danmarks største købmandsmuseum drevet af frivillige, der hvert år fortæller 80-100.000 besøgende om både butikken og købmandsfagets historie. Til at hjælpe i butikken har den selvejende institution hyret købmænd, som alle har rundet de 60 år, til at dele ud af deres købmanserfaring under tilnavnet "De blå forklæder".

Bindeballevej 100, Randbøl. ☉ Alle dage 10-17. ☹ 10 kr. Børn gratis. 📄 bindeballekøbmandsgaard.dk.

NATURRUM KIRSTINELYST – PORTEN TIL RANDBØL HEDE

☹ 📄 (kort ▶ 115 18)

Vidder, så langt øjet rækker. Hedelandskabet ved Randbøl er åbent og inviterende, men hvor skal man starte? Med inspiration fra Sverige har man indsat et støttepunkt. En hedens velkomsthall, hvor man kan få gode råd om oplevelser på heden og hente viden i den historiske udstilling om hedelandskabet. Eller fortsætte sin tur ad afmærkede stier, hvad enten man er til fods eller til hest. Og evt. overnatte på et af hedens fem naturhoteller: shelters. Det er den gamle hede-ejendom Kirstinelyst, der ligger på kanten af Randbøl Hede, som i 2013 kunne åbne med vægge og tag af lyngør. Et gennemført stykke arkitektur, der følger sig ind i landskabet, og som i 2014 vandt Vejle Kommunes arkitekturpris.

Kirstinelyst er et af flere pilotprojekter, der ligger til grund for udviklingen af *Naturrum*. Et koncept, som Lokale og Anlægsfonden, Frluftsrådet og Arbejdsmarkedets Feriefond har samarbejdet om siden 2007. Projektet er økonomisk støttet af de nævnte samt Realdania, LAG Vejle, LAG Billund og Naturstyrelsen. Frederikshåbvej 41, Randbøl. ☉ Hver dag 8-20. Kl. 20 låses dørene automatisk, men der er adgang til toilet hele døgnet. ☹ Gratis. 📄 naturstyrelsen.dk/natureoplevelser/naturskoler/syddanmark/naturrum-kirstinelyst.

LYDEN AF HJUL PÅ RAMPER GIVER GENLYD VED GAME STREETMEKKA I DEN GAMLE REMISE I ESBJERG.

STRANDPROMENADEN I HJERTING

☹ 📄 (kort ▶ 126 1)

Strandpromenaden i Esbjerg er et resultat af en af Danmarks første arkitektkonkurrencer for arkitekter under 40 år. Vinderen af konkurrencen blev Spektrum Arkitekter ApS, arkitekt Sofie Willems og arkitekt Nathan Romero. Realdania har været med i indsatsen for at forme den 600 meter lange strandpromenade og et nyt klubhus for Ho Bugt Sejlklub siden 2005 og har fra starten lagt vægt på, at det var unge arkitekter, der skulle have mulighed for at byde ind. Promenaden, der blev indviet i 2011, strækker sig fra Hjerting Badehotel i syd til sejlerklubhuset mod nord. Med sine fede hængeskøjler i grovmasket net, klatrepæle og en stor havpool, der forsynes med frisk vand, som hentes 150 meter ude i Ho Bugt, er den blevet et vartegn for Danmarks yngste storby, som Esbjerg kalder sig selv.. Strandpromenaden er indbydende og sanselig på en nordisk måde. Før var der en stenvold mellem vand og by, mens denne overgang i dag er

1 Strandpromenaden i Hjerting. 2 Landgangen i Esbjerg. 3 Esbjerg Ting-, Råd- og Arresthus. 4 GAME Streetmekka Esbjerg.

en vidtstrakt mulighed for bevægelse, leg og nydelse. Promenaden er samtidig et demonstrationsprojekt, der kan inspirere andre kystnære byer.

Strandpromenaden 1, Esbjerg.

LANDGANGEN I ESBJERG

⌘ ⌘ ⌘ (kort ▶ 126 ②)

Nogle gange skal der et enkelt, men gennemtænkt, greb til, før vi ser tingene på ny. Tag nu en rustød gangsti kaldet Landgangen fra Esbjerg by til Esbjerg Havn. Den går gennem Esbjerg Bypark, rundt om havneadministrationsbygningen og hen over Toldbodvej. Flere brofag over befærdede veje sikrer cyklister og fodgængere en behagelig og hurtig overfart fra byens centrale torv til Dokhavnen – det tager cirka fem minutter. Men det handler ikke kun om den tid, der er sparet. Det handler om, at hele byen vender sig mod vandet og en havn i vækst, og det handler om, at man med landgangens naturlige udkigsposter og forløb oplever byen på ny. At byen så at sige har fået en ny, sammenhængende fortælling. Både ved landgangen og havnepromenaden er nye skilte og informationstavler sat op. Ikke kun med konkret information, men også med små nedslag i historien om Esbjerg by og havn. Selve landgangen har byens vartegn, Esbjerg Vandtårn fra 1897, i baggrunden, og som anmelderen i fagbladet Arkitekten skrev om landgangen, så ender den ”ved havet med vestjysk wauw-effekt”. Projektet blev indviet i 2018, året hvor Esbjerg Kommune også vandt byplansprisen for bl.a. at have sikret en sammenhæng mellem by og havn. Det er en problemstilling, der arbejdes med i mange byer, og som Realdania har støttet som led i indsatsen for at fremme bæredygtige byer. Havnegade 45-51, Esbjerg.

ESBJERG TING-, RÅD- OG ARRESTHUS

⌘ (kort ▶ 126 ③)

I Esbjergs centrum, på hjørnet af torvet, knejser et hus lidt mere end de andre. Med et 30 meter højt tårn, små spir, kamtakker og gesimser. Rådhuset er tegnet af arkitekt H.C. Amberg, der er mest kendt for en række restaureringsarbejder i Danmark, blandt andet af Ribe Domkirke. Ting-, Råd- og Arresthuset i Esbjerg blev opført i 1892 og består af to fredede bygninger. Råd- og Tinghus i den forreste del, arrest og celler i den bagerste. Der sad flere modstandsfolk under krigen, da

tysterne rådede over huset. Selve tinghuset var i brug til 1970, og som de sidste forlod byrådet huset i 1976.

I 2010 erhvervede Realdania By & Byg det historiske bygningsværk og gik i krig med en omfattende restaurering. Bygningen er i dag på én gang en velbevaret tidslomme og et tidssvarende rum for både kultur, turisme og erhverv. Arresten, der var i brug frem til 1947, er gået fra at være et fængsel til et sted, der samler den forebyggende indsats. SSP-medarbejdere, forebyggelseskonsulenter og Natteravn flokkes her. Den store sal i rådhuset kommer til sin ret, når der er receptioner, udstillinger og borgerlige visler.

Skolegade 33, Esbjerg.

GAME STREETMEKKA ESBJERG

⌘ (kort ▶ 126 ④)

Alt, der hedder noget med gade eller *street*, er cool. Gadefodbold, Street Basket og Street Dance. Eller som Instagramprofilen for GAME Streetmekka lyder: *weloveasphalt*.

Der er turneringer, åben træning flere gange om ugen og fri leg både ude og inde i den gamle DSB-remise, hvor lyden af tog er erstattet af lyden af hjul, der rammer ramperne. Ramper, som er tegnet af skatedesigner Luke Jouppi. GAME Streetmekka er foreningsdrevet, men åbent for alle. Hvis der er noget, gaden er god til, så er det at være mødested for mange, og da den asfalterede arena for fællesskab åbnede i 2016, mødte 1.000 borgere frem. På et halvt år blev GAME Streetmekka byens største forening. Indenfor er der graffiti på væggene og ramper, masser af ramper. Udenfor er der plads til parkour, breakdance og et overdækket skateranlæg.

Det er Realdania, Esbjerg Kommune, Trygfonden, Nordea-fonden og gadeidrætsorganisationen GAME, der står bag projektet, og de kreative hjerner bag renoveringen er EF-FEKT Arkitekter. Undervejs har man lyttet til de unge i byen, hvoraf mange kommer fra udsatte boligområder, og skabt et gaderum, der er så meget street, at huset i 2016 blev nomineret til en WAN Award af World Architecture News i kategorien Future Project Civic Buildings.

Nørrebrogade 1 C, Esbjerg. ☺ Ma.-to. 15-21, fr. 15-22, lø. 10-22 og sø. 10-21. ☹ Ved brug af indendørsfaciliteterne 40 kr. Udearealerne er frit tilgængelige og gratis at bruge. 📄 gamedenmark.org/game-streetmekka-esbjerg.

ØSTJYLLAND

Det bliver bemærket, når Østjylland udvikler – hvad enten det er en ny havnefront i Aarhus med plads til byliv og aktiviteter eller fornyelse af området omkring landets højeste punkt, Ejer Bavnehøj.

Med Aarhus som kulturel dynamo og trekantområdet som nyere vækstmotor er især byregioner i Østjylland i vækst. Aarhus er hjem for 335.684 aarhusianere, og i 2030 regner man med, at indbyggertallet vil være oppe på 375.000. Når københavnere besøger Jyllands ukronede hovedstad, falder de af og til i svime over serviceniveauet i Danmarks næststørste by. Selv buschaufførerne hilser! Eller som de siger på Mols-linjen: "Kombar-do." Havnen har altid spillet en vigtig rolle i den østjyske by, og det er også der, den nyeste byudvikling finder sted. Hvem har ikke hørt om Nordeuropas største og mest moderne bibliotek, Dokk1 (▷ 131), med automatiseret parkeringskælder og udsigt til bugten og nikkende blå kraner?

Realdania støtter udviklingen i hele Østjylland ved at skabe nye sammenhænge i eksisterende bylandskaber, der ikke længere matches af et industrisamfund. Det gælder omdannelsen af de gamle bomuldsspinde-

rier i Vejle (▷ 144), Maltfabrikken i Ebeltøft (▷ 137) og omdannelsen af det industrielle Godsbanen til et kulturelt førerlokomotiv (▷ 134). Gode eksempler på industrielle bygninger, der får nyt indhold og liv, uden at den historiske dimension går tabt. Eksemplerne fra Østjylland kan også inspirere til lignende udviklingsprojekter i andre dele af landet og sågar i andre lande. I Viborg forbindes den historiske bykerne med den øvrige by til inspiration for andre europæiske byer, og i Sønderby (▷ 139) i udkanten af byen skabes et nyt rum for forstadsliv ved en regnvandspark – et foregangseksempel for andre klimasikringsprojekter.

På Egmont Højskolen ved Odder har de gjort en dyd ud af de i forvejen førende faciliteter for funktionshæmmede og etableret en 90 meter lang vandrutsjebane, der kan bruges af alle, uanset handicap. Ligesom byerne er i færd med at gøre byrummene mere attraktive for den moderne byboer og gæst, så tager oplandet også sin del af turismen. Og byder på autentiske oplevelser for den naturglade turist. Fx i de nedlagte landejendomme omdannet til herberger langs Hærvejen.

OLAFUR ELIASSENS 150 METER LANGE, CIRKELFORMEDE RUNDGANG I GLAS PÅ TOPPEN AF KUNSTMUSEET AROS I AARHUS.

OVERBLIK

Aarhus (▷ 130)

Viborg (▷ 139)

Odder (▷ 141)

Samsø (▷ 142)

Vejle (▷ 144)

AARHUS

Tiden for Aarhus-vittigheder er forbi. Aarhus er som Bergen i Norge godt i gang med at cementere sin identitet som lille storby med meget at byde på. Aarhusianerne selv synes at have lagt et ellers notorisk mindreværd på hylden og er i stedet gået i selvfejrhums-humor. Der er *street food*, der skal besynges, der er en udstilling om Aarhus før og nu i Den Gamle By, der skal ses, og – hvis nogen skulle have glemt det – så har Aarhus været Europæisk Kulturhovedstad i 2017. Og nu har byen endda fået Danmarks første letbane. Og med Jørgen Leths stemme i højtalerne. Hvem ellers?

YOUR RAINBOW PANORAMA, AROS

⌘ (kort ▷ 132 ①)

Man kan næsten ikke vælge, hvordan man vil vende sit kamera. Hvilken vinkel er bedst? Hvilken farve? Kunstneren Olafur Eliassons

cirkelformede regnbue på toppen af kunstmuseet AROS, der blev indviet i maj 2011, er for længst blevet et Aarhus-ikon. Og pryder selvfølgelig forsiden af bogen fra 2017 med titlen *Ah Aarhus* af Stig Olesen og Carsten Ingemann. For at komme op på toppen skal man indløse billet til selve museet og bevæge sig op ad de snoede spiraltrapper – eller tage elevatoren. AROS er bygget efter inspiration fra Dantes *Guddommelige komedie* og rummer et kælderrum, der symboliserer helvedet. Med den panoramiske regnbue på toppen har museet sikret sig en forbindelse til himlen.

Som gæst åbner man døren og træder ud på en tagterrasse, der i forvejen føles som en anderledes forlængelse af udstillingsrummet. Men så rækker almindelige museale erfaringer heller ikke længere. Det er, som om man er i byen og alligevel står udenfor og betragter den. Olafur Eliasson har med Your Rainbow Panorama skabt et nyt og spektakulært byrum placeret 3,5 meter over AROS' tagplader og monteret på slanke søjler. Det ser derfor ud, som om regnbuen svæver over museet og over byen. Glasset er i alle spektrets farver, og vandringen rundt i de 150 meter regnbue er en sanselig erfaring i, hvordan farverne påvirker os og det, vi ser. Fx føles det rent fysisk mere køligt i området med den blå farve, ligesom det er der, man føler sig mest desorienteret. Den kunstige regnbue

NOGLE SPILLER FODBOLD, ANDRE HOLDER UDKIG PÅ BOLDBANERNE VED DOKK1.

kan ses fra gadeplan og langt væk fra. Den er blevet et moderne vartegn og et tilløbsstykke for byen så vel som for museet. Står man på jorden og kigger op, er synet af turister, der bevæger sig rundt inde i en regnbue højt hævet over byens røde tage, næsten lige så spektakulært.

Regnbuen er et magnetisk selfie-spot og har været en kæmpe succes, også for AROS, der slog sin egen publikumsrekord i 2017 med 980.909 besøgende. Man kan kun gætte på, at i hvert fald en del af dem har været tiltrukket af farvespektret på toppen.

Aros Allé 2. ☉ ma.-fr. 10-21, lø.-sø. 10-17. ☹ Voksne 140 kr., unge under unge u. 31 år 110 kr., børn under 18 gratis. 🌐 aros.dk.

DOKK1, PARKERINGSANLÆG OG OMGIVENDE BYRUM

☹ ☐ (kort ▶ 133 ②)

For enden af åen, på kanten af havnebassinet og slet ikke til at komme udenom. Aarhus' nye bibliotek, Dokk1, og pladserne omkring er på kort tid blevet byens sted at mødes til alskens aktiviteter fra afslapning ved havnekanten over boldspil og loppemarkeder til koncerter på den store havneplads, hvor møblementet er flytbart. Pladserne har en samlet størrelse på cirka 23.000 m² – det svarer til omkring fire fodboldbaner – og er centrale i den omdannelse, havnen har været igennem. Med udsigt til bugt, himmel og horisont og klar med tilbud, plads og rum til de mange aarhusianere og besøgende, der finder vej til byens havnefront. Også dronning Margrethe finder vej til pladsen, når hun besøger byen. Kongeskibets faste kajplads er nemlig ved den største af pladserne, Havnepladsen. Mere eller mindre side om side med mindre søfarende som småbåde, kanoer og kajakker.

Nogle besøger Dokk1 bare for at prøve parkeringskælderen. Parkeringskælder som dem, de har i Lyon, Wien, Istanbul og Tokyo, er et særsyn i Danmark, som vi skal vænne os til. I Europas største parkeringsanlæg med plads til 1.000 biler kører man sin vogn ind i en af de 20 elevatorkabiner, går ud og trykker sine oplysninger ind på en skærm. Så kører elevator og bil i kælderen, og det hele er overstået på et minut. Helt uden menneskelig indblanding. Det er altså vildt.

Ovenover er der altid folk i Dokk1. Aarhus' store havnebygning med moderne tilgang til biblioteksvæsenet, borgerservice og

BØRN INDtager SKULPTURER OG BYRUM VED OG OMKRING DOKK1 MED STOR SELVFØLGELIGHED.

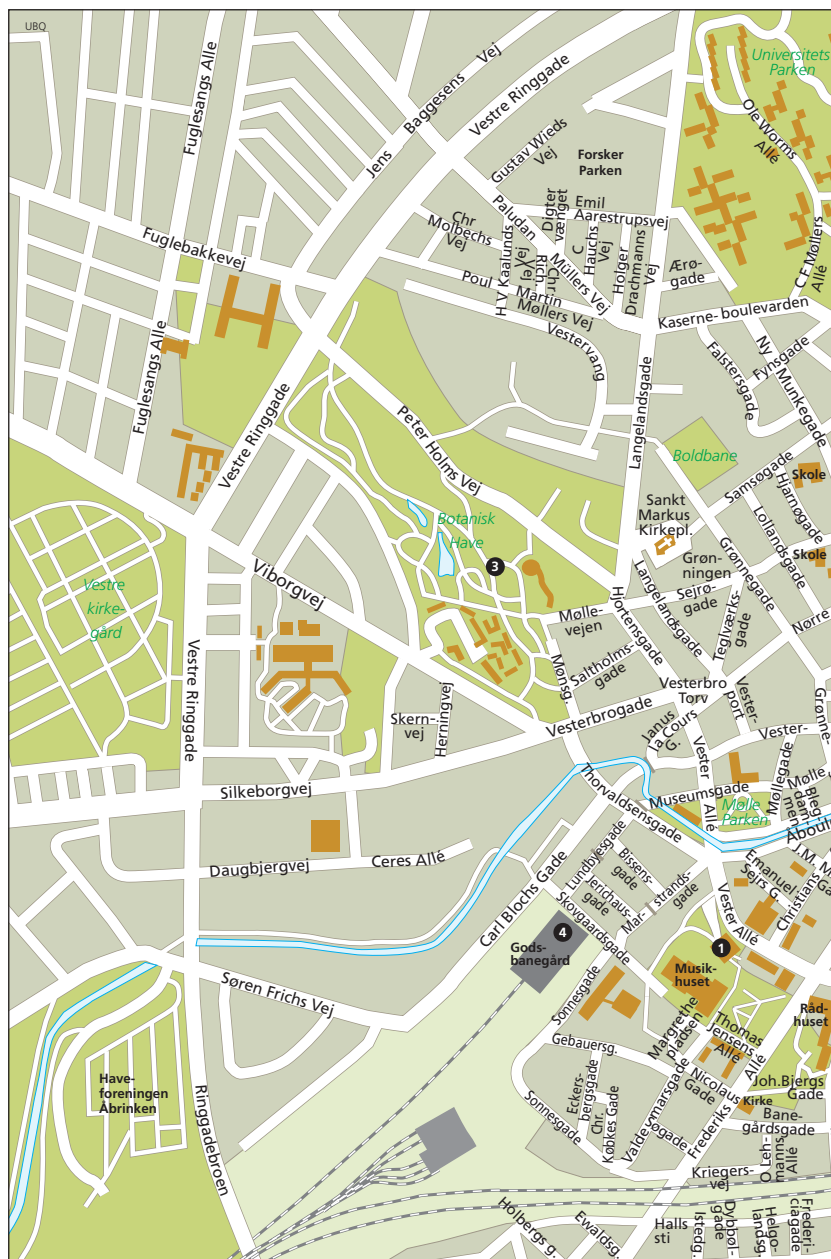
turistinformation har på kort tid cementeret sin plads som det oplagte mødested i Aarhus C. Der er børnefamilier lørdag formiddag, der er studerende i studieceller, og der er modne kulturfolk klar til internationale forfatteraftener i Dokk1's store sal. Der bliver holdt møder, og der bliver – vist nok – også stadig udlånt bøger. Det store havneprojekt har fritlagt den sidste del af Aarhus Å og samtidig klimatilpasset midtbyen. Forandringerne i Aarhus' bynære havnemiljø er gennemført i et partnerskab mellem Aarhus Kommune og Realdania.

Hack Kampmanns Plads 2. ☉ P-kælderen P-kælderen ma.-fr. 8-22, lø. og sø. 10-16. E ☹ 11 kr. pr. halve time. Mulighed for abonnementsordninger. 🌐 dokk1.dk.

VÆKSTHUSENE, BOTANISK HAVE

☹ ☐ ☐ (kort ▶ 132 ③)

"Nej, hvor sjovt," siger en bedstemor, "det dufter af jul." Hun snuser til barken på et kaneltræ, mens en dreng nervøst spørger sin mor, om en kødædende plante også spiser børn. I Botanisk Haves to store væksthuse kommer man helt tæt på oprindelsen af de ting, man har stående på krydderihyl-

1 Your Rainbow Panorama, ARoS. 2 Dokk1. 3 Væksthusene, Botanisk Have. 4 Godsbanen.

ER DET EN UFO, DER ER LANDET I BOTANISK HAVE? NEJ, MEN ET TROPISK VÆKSTHUS MED DUFT AF KANEL.

den derhjemme. Ubesværet bevæger man sig gennem fire klimazoner, og midt i alt det grønne og anderledes – kaktusser, åkander på størrelse med møllehjul og sommerfugle, der flimrer forbi – er det forbavsende let at glemme, at man befinder sig i Aarhus C. En både tankevækkende og sanselige rejse, der begynder med en udstilling af smukke gamle botaniske tegninger, hvor man kan dykke ned i planternes detaljer og kulminerer i et 1.000 m² stort tropisk væksthuse. Projektet, som Realdania har støttet med 24 mio. kr., er blevet til i samarbejde med Aarhus Universitet og Aarhus Kommune, og udbygningen af det oprindelige væksthuse viser, hvordan man kan bygge nyt til gammelt på en vellykket måde. Et besøg på det lille hus anbefales også. Her er bjergtoiletter med fuglesang og andre la-trinære oplevelser ud over det sædvanlige.

Vel ude i det mere mildt tempererede danske vejr øjner man selve haven, og i udkanten af den ligger Den Gamle By i Aarhus. Man kan i det samme synsfelt have historiske bindingsværkshuse, selve haven med rododendron i lilla flor og både det gamle væksthuse og de nye futuristiske, der skyder op som aparte paddehatte og ligner en blød rumstation. I haven er familier med anden etnisk baggrund i gang med at grille og rulle skovturstæppet ud, en flok unge piger har kastet

sig i græsset og ligger på maven og læser, og en dreng løber efter en bold på vej ned ad en skråning. Langs vejen op mod den runde parkeringsplads, der ligger som en lettelse for bilister, er havefolket rykket frem. Med boder, stiklinger, urtepotter og grønne fingre. Det grønne frirum er for alle.

Peter Holms Vej. ☉ Sommer ma.-fr. 9-17, vinter ma.-fr. 9-17, lø. og sø. 10-17. ☹ Fri entré for alle. sciemuseum.dk/botanisk-have.

GODSBANEN

☹ ☹ ☹ ☹ (kort > 132 ☹)

Den rå charme ved den store, gamle godsbanegård i Aarhus er omdannet til den skabende og udøvende kunsts fordel. Hele 10.500 m² har den fået at folde sig ud på med arbejdende værksteder, atelier, lejligheder for kunstnere på besøg, café, koncerter, oplæsninger og populært hæng-ud-sted i byen. Godsbanen blev anlagt i 1923 og var frem til år 2000 et knudepunkt for godsbanetrakken i Jylland. Samme status skal det nye Godsbanen have på det kulturelle område, og derfor er placeringen nær kunstmuseet ARoS og Musikhuset velegnet til at tegne Aarhus' kulturelle profil endnu tydeligere op. Fra toppen af ARoS kan man se ned på folk, der solbader og skater i 19 meters højde på taget af den nye Godsbanefløj. Realdania har støttet

med 61 af de 122 mio. kr., som ombygningen har kostet. Godsbanen åbnede som kulturelt kraftcenter for scenekunst, billedkunst og litteratur i 2012.

Skovsgaardgade 3. godsbanen.dk.

SØNDERVANGSKOLEN I VIBY VED AARHUS

☞ ⓪ (kort ▶ 136 ⓪)

De lange gange på skolerne kan være frygtelig kedelige. På Søndervangskolen i Viby nær Aarhus har man gjort dette faktum til fortid og i stedet forvandlet skolegangen til en farverig bevægelsessti med tove, man kan svinge sig i. En anden del af stien er et pudrum holdt i helt røde farver. Fra snorlige skolegang til potentiel svingtur: Nu må man lege på gangene. Projektet er en del af kampagnen *Skole+* (▶ 137), hvor fysiske tiltag, der bevæger, er sat i skoleverden til gavn for langt flere end eleverne.

En stor del af ræsonnementet bag bevægelsesbanen er, at den kan bruges af alle på alle dage og på alle timer i døgnet. Når skolens rum er gjort mere fleksible og multifunktionelle, er der flere, der kan få glæde af dem, og skolen opfylder dermed i endnu højere grad sin rolle som lokalt samlingspunkt. Det er Realdania, Danmarks Idrætsforbund og Lokale og Anlægsfonden, der sammen med

lokale initiativer har styrket bevægelsesmulighederne på seks forskellige skoler.

Søndervangs Allé 40, Viby J.

VIMBY – ANDELSSAMFUNDET I HJORTSHØJ/EGAA

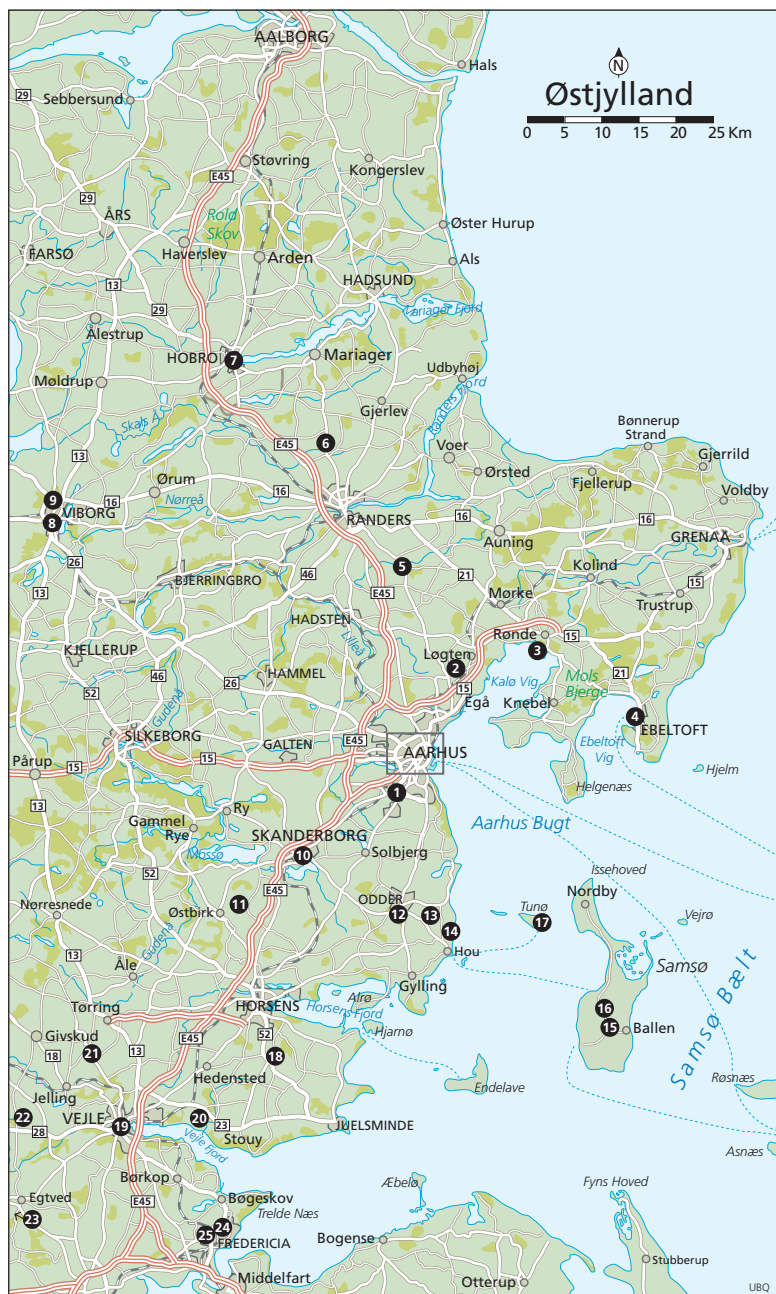
☞ ≡ (kort ▶ 136 ⓪)

Vimby betyder 'Velkommen I Min Bydel' og er tænkt som et inkluderende modsvaret til Nimby – "Not In My Backyard". Det er andelssamfundet i Hjortshøj og Aarhus Kommune, der har skabt de meningsfyldte arbejdsfællesskaber, hvor mennesker med særlige behov, herunder unge udviklingshæmmede, arbejder sammen med andre frivillige og folk fra lokalsamfundet i øvrigt. Et inddragende fællesskab og et udtryk for "landsbypædagogik", som de selv kalder det. Realdania har støttet Vimby ad to omgange. Først til skabelsen af de forskellige, farvede huse til bofællesskabet og senere til opførelsen af landbrugsbygninger til det økologiske landbrug, der drives fra stedet, samt et sted at sælge blandt andet brænde og æg. At fagligt personale arbejder sammen med frivillige og besøgende, ses som en tiltrængt modvægt til den herskende tendens til, at danskerne grupperer og bosætter sig blandt ligesindede.

Vimby Høkeren, Hjortshøj. ⓪ On. og fr. 15-18, lø. 11-14. vimby.dk.

PÅ GODSBANENS ÅBNE VÆRKSTEDER HAR ALLE MULIGHED FOR AT LÅNE VÆRKTØJ OG MASKINER OG AFPRØVE MATERIALER OG TEKNIKKER.

KALØ SLOTSRUIN

☞ ☞ (kort ▶ 136 ③)

En trappe. Så enkel og så effektiv er løsningen, der løfter den i forvejen enestående oplevelse af Kalø Slotsruin for de mange besøgende. Ruinen, der er en af de bedst bevarede ringborgruiner i Danmark, og som lader sig anskue allerede fra motorvejen. Kommer man fra Aarhus, er der blot cirka 20 km til ruinen og til den ro, der kommer af 700 års historie. Man parkerer sin bil en halv kilometer derfra, går gennem en låge og tramper stille og roligt ud ad dæmningen til halvøen. Som et fikspunkt forude ligger ruinen og venter, mens man nydende nærmer sig på en stenvej med marker, strandenge og græssende køer omkring sig. Jo nærmere man kommer, desto større synes den, ruinen af den kongeborg, Erik Menved fik anlagt som et forsvarsværk i 1313. Ville nogen angribe, skulle de først ud til halvøen i Kalø Vig, dernæst forcere en voldgrav.

Netop turen ud til ruinen er i dag forbedret, ligesom også parkeringsforholdene er det. Tilgængelighed er hovedtemaet for selve trappeindsatsen, der leder den besøgende op gennem ruinen og udgør en nænsom kontrast til de rødlige mursten. Fra tre udkigsposter kan man anskue havet, stranden og strandengen; tre typiske landskabstyper i Danmark. Projektet er udviklet af MAP Architects sammen med Realdania og Naturstyrelsen, og trappen er udført, så den kan tages ned igen uden at sætte varige spor på den historiske ruin. Nyd turen tilbage, hvil på den dertil indrettede pausebænk i naturmaterialer – og pas på kokasser på stien.

Molsvej 31, Rønde. ☞ Gratis.

DEN NYE MALTFABRIK

☞ ☞ ☞ (kort ▶ 136 ④)

“Velkommen til Ny Malt,” står der på Maltfabrikens hjemmeside. Selvom det godt kunne lyde som mikrobrygget øl eller et andet produkt fra hipsterkulturens gastronomi-

ske overdrev, så er der tale om en æstetisk overbevisende nytænkning af den rødskalerede maltfabrik fra 1861 i Ebeltoft. Fabrikken med skorsten og kamtakker lukkede i 1998, men en gruppe ildsjæle nærede en så varm kærlighed til stedet, at de med en idé om et nyt, spruttende kreativt samlingssted fik fredet maltfabrikken og omdøbt den til Ny Malt. En folkets fabrik. Her skal være bibliotek, spillested, skatterampe, øvelokale, madhus, gæstekunsterbolig – og et mikrobryggeri. Dørene åbner efterhånden, som rummene er klar, og det samlede projekt skal efter planen stå helt færdigt i første halvdel af 2020. Det er Praxis Arkitekter fra Tåsinge, der har vundet arkitektkonkurrencen og skal finde de bedste måder at genanvende fabrikken til et nyt kultursted i Ebeltoft. En aktiv ungdomsgruppe står for Rampen – et kultursted for unge uden alkohol, men med masser af

SKOLER MED DRØN PÅ

Skolegården er ikke bare kvadratisk, praktisk, god. Kampagnen *Drøn på Skolegården* startede i 2012 med en invitation til landets skoler om at byde ind med en konkret vision for, hvordan en ny indretning af en given skoles udearealer kunne skubbe til elevernes leg og bevægelse. Syv af skolernes projekter blev i 2014 udvalgt og senere realiseret, bl.a. forvandlingen af en villavej i Vanløse til et åbent skolegårdsmiljø ved Damhusengens Skole (▶ 20). Udover de konkrete tiltag har kampagnen skabt viden og ny forskning om, hvordan man kan fremme børns bevægelse i hverdagen. Forskningen er blevet gennemført af Center for Interventionsforskning ved Syddansk Universitet. Realdania har støttet projektet sammen med Kræftens Bekæmpelse og Lokale og Anlægsfonden.

Skole+ er en kampagne fra 2014, der til glæde for alle har åbnet og forbedret skolens indendørsarealer, så de lokker såvel skolens elever som foreninger og borgere i lokalsamfundet til at røre sig mere. Her viser seks skoler på nyskabende vis, hvordan det kan gøres, fx Haarby Skole på Fyn (▶ 84) og Mosedeskolen i Greve (▶ 43). Realdania, Danmarks Idrætsforbund og Lokale og Anlægsfonden står bag kampagnen, der kvalificerer fremtidens indretning af de rum, der er så vigtige for både leg, læring og trivsel. Kilde: skole-plus.dk og droen.dk

- ① Søndervangskolen. ② Vimby. ③ Kalø Slotsruin. ④ Den Nye Maltfabrik. ⑤ Clausholm. ⑥ Hvidsten Kro. ⑦ Maritimt Kulturcenter Mariagerfjord. ⑧ Vandplus sønæs. ⑨ Viborg bykerne. ⑩ Vester mølle. ⑪ Ejer Bavnehøj. ⑫ Oddergrisen. ⑬ Mølleriet Bjeragerhougaard. ⑭ Vandhalla på Egmont Højskolen. ⑮ Brundby Stubmølle. ⑯ Rosens Plads. ⑰ Tunø Røgeri. ⑱ Bjerre Arrest Vandrehjem. ⑲ Spinderierne i Vejle og Kedelbygningen. ⑳ Tirsbæk. ㉑ Herberget på Nørrelide. ㉒ Engelsholm. ㉓ Ølgård Herberg. ㉔ Kalanbyen ved Lillebælt. ㉕ Meldahls Rådhus.

SVÆRT AT FORESTILLE SIG, AT DEN 22-ÅRIGE GUSTAV VASA BLEV HOLDT FANGET HER. KALØ SLOTS-RUIN.

koncerter, forårsfester, folkekøkken og reggae. Udover Realdanias støtte bliver Maltfabrikkens transformering realiseret med finansiering fra en lang række fonde, det lokale erhvervsliv og kommunen og bliver tilmed lokalt støttet gennem folkeaktier.

Adelgade 39, Ebeltoft. nymalt.dk.

HVIDSTEN KRO

  (kort ▶ 136)

Den hvidmalede kro mellem Randers og Mariager har været kongeligt privilegeret kro siden 1634. At være kongeligt privilegeret kro var noget, man ansøgte om, og noget, kongen bevilligede for at sikre sig, at de rejssende kunne få en seng at sove i og et billigt, men solidt måltid mad. I 1934 arvede Marius Fiil kroen fra sin far, og det er fra den tid, kroen har bevaret sit udtryk som landevejskro med antikke bondemøbler. Under Anden Verdenskrig blev Fiil involveret i at organisere modtagelsen af faldskærmsfolk, sabotagedele og våben, og kroen blev et mødested for modstandsgruppen Hvidstengruppen. Et modstandsarbejde, der sluttede, da Gestapo efter et tip slog til i 1944. Fiil, hans søn og svigersøn blev dømt til døden. Han blev skudt i Ryvangen 29. juni samme år. Det er den historie og kroens kulturarv som eksponent for modstandsbevægelsen, Realdania har fundet værdig til restaureringsstøtte. Til

en rigtig landevejskro hører et simpelt, men traditionsrigt måltid mad såsom den æggekage med flæsk, der serveres på panden i Hvidsten Kro. Med purløg, rugbrød og grov sennep. Næsten som Marius Fiils kone, Gudrun, efter sigende lavede den.

Mariagervej 450, Spentrup. ☉ Ti.-sø. 11-21. Dog afgives bestillinger på varm mad inden kl. 19.30 og kl. 19 om søndagen. hvidstenkro.dk.

MARITIMT KULTURCENTER MARIAGERFJORD

  (kort ▶ 136)

Set oppefra ligner det en rampe. Set fra siden en bølge. Går man tættere på, opdager man et levende kulturcenter, hvor man kan opleve det maritime håndværk helt tæt på. Maritimt Kulturcenter Mariagerfjord er sat i ramme af Hobro Værftet, et af landets ældste træskibsværfter i funktion. På taget er der et udsigtsdæk, hvorfra man har udsigt til Mariager, fjorden og værftet. Netop en bedre sammenhæng mellem by og havn er et af formålene med kulturcentret. Langs bygningen er skabt en formidlingssti, der lader den besøgende komme tæt på værftet uden at forstyrre det arbejdende folk. Inde i selve kulturcentret er der udstillinger om værftet og træhåndværket. Centret er et udflugtsmål i sig selv, eller som man siger her; en omvej værd. Samtidig er bølgen et vartegn for byen. Mariagerfjord

Kommune har samarbejdet med Realdania om projektet, der stod færdig i 2016. Skibsgade 37, Hobro. ☎ 60 24 15 05.

VANDPLUS SØNÆS

☎ 60 (kort ▶ 136 6)

Tai-chi, parkour og picnic. MTB og mødregruppe-fitness. Vandrensning leder ikke umiddelbart tankerne hen på noget af ovenstående, men i forstadsområdet Viborg Syd har de forstået at kombinere vandrensning og klimasikring med etablering af et rekreativt område. Før var området, der danner sønæs, et stykke sumpet jord med et par boldbaner ovenpå. Det har været et succeskriterie for projektet, at viborgenserne vil bruge regnvandsparken til en aftengåtur. I dag hjuler fem gange så mange cyklister igennem sønæs i hverdagene end før. I weekenderne mere end 15 gange så mange. Hvor der før var en sø, er der i dag fem lavninger. Rundt om dem et dige og oven på det; stier. En vej af trædesten fører hen over en rensedam i parken. Ud over kommunen er Energi Viborg Vand medskaber af sønæs, som er et ud af fire projekter under kampagnen *VANDPLUS*, hvor Realdania og Lokale og Anlægsfonden har samarbejdet med kommunerne, Miljøministeriet og forsyningsselskaberne om fremtidens klimasikring. Som andre projekter, Realdania

støtter, er *VANDPLUS* sønæs et foregangsprojekt; virker det her, vil andre kunne lade sig inspirere af metoder og mål. Klimaet holder sig som bekendt ikke til bygrænser. Søenæs.

VIBORG

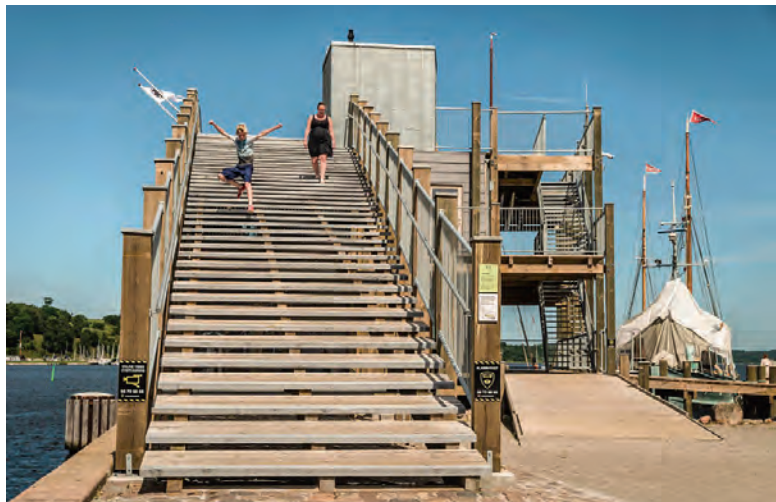
Viborg er en kommune og en by i udvikling og i vækst. Et nyt Midtbyens Gymnasium med plads til 1.100 elever er undervejs, mens Banebroen skal forbinde den nye Viborg Baneby med Viborg Midtby. I maj 2017 fik Viborg ved Skovgaard Museum sat en mindeplade op for byens måske mest kendte borger: forfatteren Peter Seeberg. Han beskrev byen i flere af sine bøger og var i mange år leder af Viborg Stiftsmuseum.

VIBORG – TILGÆNGELIGHED TIL DEN HISTORISKE BYKERNE

☎ 60 (kort ▶ 136 6)

Viborg betyder 'det hellige bjerg', og det er ikke uden grund. Byen ligger nemlig på den jyske højderyg, hævet over det flade landskab. I middelalderen var det Jyllands hovedby med landsting, kongehyldninger og bispesæde fra 1060. Domkirkekvartret er i kommunens kikkert, når det gælder jagten på

BØLGEN ER BLEVET ET VARTEGN FOR MARIAGER OG KULTURCENTRET EN HÅNDRÆKNING TIL DET MARITIME HÅNDVÆRK.

næste oplevelsesøkonomiske perle. I en tid, hvor danmarkshistorien er i vælten i form af tv-serier og bøger, er det oplagt at øge tilgængeligheden til fortidens fysiske udtryk i en by med gader, der går 1.000 år tilbage i tiden.

Den historiske bykerne, der er placeret på et bakkegrund, er derfor gjort lettere fremkommelig for kørestolsbrugere og familier med klapvogne. Ofte er det små forandringer, der gør en mærkbar forskel, når man er knap så terrængående. Trin er gjort til ramper, belægningen ved Nytorv forbedret, og pust-udsteder indsat i form af "hvilereposer". Dertil kommer lanceringen af en app, der fungerer som turguide med nogle af de gode historier om Viborg. *Spot Viborg* hedder den, og med den i ørerne har man også forfatter, musiker og bysbarn Sigurd Barrett som turguide. Han har udgivet bogen *Sigurd fortæller Danmarkshistorie*, og i den kan man netop læse om landstinget i Viborg. Tilgængelighedsprojektet er en seksårig indsats og internationalt funderet, så at andre historiske byer i Europa kan se mod Viborg for inspiration.

VESTERMØLLE

⌘ 10f (kort ▶ 136 10)

Skanderborg Sø kan skimtes fra staldvinduerne i laden fra gårdanlægget Vestermølle, der danner ramme om en stor del af Skanderborgs foreningsliv. En gruppe lokale ildsjæle

har ført an i arbejdet med at få den store gård renoveret, så både den lokale stenhuggerskole, en idrætsforening og en juniorsejlkub er rykket ind i de smukt restaurerede bygninger. Der er også snildt plads til et virtuelt museum om Skanderborgegnen, en restaurant, et kommunalt kursuscenter og en vandmølle, der nu igen maler mel.

Ejendommen, hvis historie kan føres så langt tilbage som til 1500-tallet, har hørt under Ring Kloster, den har været proprietærgård, og i dag er den efter en restaurering i flere etaper et levende kultur- og aktivitetsscenter og et godt eksempel på historisk arvegods i det byggede miljø, der bringes til nyt liv på lokalt initiativ.

Oddervej 80, Skanderborg. © ti.-fr. 12-15, -sø. 11-16. www.vestermollelaug.dk.

EJER BAVNEHØJ

⌘ 10g (kort ▶ 136 11)

Det er folkeskolelærdom for nogle og oplagt debattema på en quizaften for andre. Men Ejer Bavnehøj er sammen med Møllehøj Danmarks højeste punkt, skabt af istiden, og i fremtiden vil området blive udviklet yderligere, som den nationale og historiske top-attraktion den er. I 1924 blev et Genforeningstårn sat der, hvor der gennem 4.500 år lå en gravhøj. Tårnet markerer, at Kongeåen og Kruså igen var blevet en del af det

PÅ ØSTSIDEN AF SKANDERBORG SØ LIGGER VESTERMØLLE, HVOR FRIVILLIGE SØRGER FOR, AT DER IGEN BLIVER MALET MEL PÅ STENKVÆRN.

I ET LAND UDEN HØJE BJERGE ER DET GODT MED NOGET, DER RAGER OP. EJER BAVNEHØJ.

danske kongerige. Det er foreningen Ejer Bavnehøjs Venner, der har taget initiativ til at opgradere området omkring tårnet, anlægge p-pladser, opsætte lys og plante buske. Et arbejde, Realdania gik ind i 2007. Informationsbygningen, også kaldet Møllehøjet, der blev påbegyndt i 2009, er cirkelformet og med kobbertag. Der er kiosk og toiletter, og bygningen er handicapvenlig. Ligeså er der etableret en natursti over til Møllehøj og videre til Møgelhøj. Undervejs ser man ud over noget af det bjerglandskab, Danmark ellers ikke kan prale af. Et morænelandskab dannet i sidste del af den tredje istid. I klart vejr kan man efter sigende se helt til Lillebæltsbroen og Samsø.

Ejer Bavnehøjvej 4, Skanderborg. ☉ Tårnet har åbnet året og døgnet rundt. ☹ 35 kr. ☉ Møllehøjet har åbnet ti.-to. 11.30-17, fr.-lø. 11-19 og sø. 11-17. www.ejer-bavnehøj.dk.

ODDER

Stationsbyen i Østjylland er beriget med kyst, bakker, gadefestival og gris. Nærmere betegnet deres helt egen styrevogn indrettet som museum, kaldet Oddergrisen. Området huser Egmont Højskolen i Hou 30 km syd for Aarhus. Her tager man særligt an-

svaret for mennesker med fysisk handicap, og med vandtræningscentret Vandhalla har Odder fået landets eneste vandrutsjebane med elevator.

ODDERGRISEN

☹ (kort ▶ 136 ☹)

Mens alt i og omkring Aarhus står i letbanens tegn, sættes den gamle styrevogn i stand som café og museum. Den lyder sød som en bamse, Oddergrisen, men var et ikonisk pendler-tog fra 1950-2012, der nu får en *revival* som retromuseum. Det er Midtjyske Jernbaner, der har skænket styrevognen til Odders kulturhus, Pakhuset, der i samarbejde med Odder Museum har lavet et udstillingsrum for Odderbanen og Oddergrisens historie i selve styrevognen. Her kan man også få en simuleret tur med Odderbanen, rystelser inklusive. Realdania har støttet med midler til istandsættelse af Oddergrisen. Banegårdsgade 5. www.pakhuset-odder.dk.

MØLLERIET

BJERAGERHOUGAARD

☹ ☹ (kort ▶ 136 ☹)

Syd for Odder, for enden af en grusvej, grynter fritgående svin én i møde, og kommer man på den rigtige årstid, er der lam på markerne. Der ligger en gårdbutik i den gamle

VANDHALLA ER VANDLAND FOR ALLE. KØRESTOLEN KAN VIA EN RAMPE KØRES HELT NED I VANDET.

staldlænge, kaldet Fru Møller. Der er melet hjemmemalet og specialbrødet krydret med tang fra kysten mellem Saksild og Hou, ligesom slagteriet sælger håndlavede pølser. Man kan være med til at klippe fårene, når det er tid til det, og i det hele taget er konceptet, at man i den gamle gård skal kunne se, føle og smage på maden. Ejerne driver bæredygtigt, ikke-økologisk landbrug og har en holdning til den "disneyficerede" tilgang til at have dyr, som de mener, mange på afstand af landbruget har. Forretningen med omkring 20 ansatte har til huse i historiske bygninger, som er restaureret. Realdania støttede projektet for at vise et eksempel på, hvordan man kan genanvende en bevaringsværdig gårdejendom til nye formål.

Bjærgervej 35. ☎ Gårdbutikken to.-fr. 11-17 hele året, derudover se frumollersmoller.dk.

VANDHALLA PÅ EGMONT HØJSKOLEN

☎ ♿ (kort ▶ 136 14)

I 2013 åbnede det mest tilgængelige vandtrænings- og rehabiliteringscenter endnu set i Danmark. Det cirkelformede varmtvandsbassin har hæve-sænke-faciliteter, og vandrutsjebanen på 90 m med elevator, så funktionsnærmede mennesker kan bruge den, er Vandhallas stolthed og den eneste af sin slags i Danmark. Beliggenheden i Eg-

mont Højskolen, der i mange år har været frontkæmper for højskoleophold for mennesker med handicap, er hverken overraskende eller tilfældig. Realdania har ydet rådgivning under byggeriet og bevilliget penge til demonstrationsprojektet, der giver ny viden og erfaringer med rehabiliteringsbyggeri, der understøtter bevægelse. Ud over det vandlige element rummer Vandhalla også en fleksibel kulturhal med scener og ramper. Det er ikke kun højskolens elever, men også gæster i Hou Søsportscenter, lokale brugere og andre, der har aktiv glæde af vandtræningscentret Vandhalla.

Villavej 25. ☎ On. 18-21, lø. og sø. 9-15. ☎ Voksne 50 kr. Børn u. 15 år 30 kr. Tillæg for rutsjebane og varmtvandsbassin. vandhalla.dk.

SAMSØ

Øen har slået sig op på at være Danmarks vedvarende energi-ø, og så har den nul lyskryds og nul rundkørsler. Til gengæld har Samsø seks havne og musikfestivalen Samsø Festival i august. Fra Jylland sejler færgen fra Hou til Sælvig og fra Sjælland fra Kalundborg til Ballen. Samsø Kommune dækker Samsø og en række småøer. Samsø er udfordret ved den aldersmæssige sammensætning af øboerne; kun 21 % af borgerne på Samsø er un-

der 21 år, mens næsten en fjerdedel, 24 %, er over 64 år.

BRUNDBY STUBMØLLE

⌘ (kort ▶ 136 15)

Med nikkende røde valmuer i forgrunden tager den sig godt ud. Stubmøllen i Brundby er en af de ældste i Danmark. Driften ophørte i 1939, og det er de frivillige ved møllelavet, der viser rundt og fortæller i møllens sommeråbningstid. Realdania har støttet en renovering, der fremtidssikrer den fredede mølle. Rundbyvej 23A, Brundby. ☉ Sommermånederne ma.-to. 13-16. samsømuseum.dk.

ROSENS PLADS

⌘ (kort ▶ 136 16)

“Samsø Kommune” står der på den fine bygning af røde teglsten i Tranebjerg. Arkitekten Anton Rosen står bag bygningen, der oprindeligt var en teknisk skole, og som senere fungerede som kontorlokaler for kommunen. I dag bruges den til bryllupper og som mødelokale for byråd og borgere på Samsø. Ude foran den renoverede og smukt ornamenterede bygning har Realdania i samarbejde med landskabsarkitekt Torben Schønherr skabt en ny plads og et samlingssted, der inviterer

til vandpjaskeri for børnene i det nye springvand og til ophold for de voksne.

Anton Rosens Plads, Tranebjerg.

TUNØ RØGERI

⌘ (kort ▶ 136 17)

Friske røgvarer, havtaskehaler og smørma-krel. En røget fisk hører ferien og ølivet til, og Tunø er ingen undtagelse. Røgeriet åbnede i 2014 som resultat af lokale øboers hårde arbejde og som en moderne fortolkning af det klassiske røgeri. For de lystfiskere, der sejler ud fra Aarhus Bugt, ligger Tunø Røgeri i den charmerende, hvide bygning og lokker som en røget makrel. Tunø Røgeri ejes af Tunø Røgeri Fond. Den økonomiske støtte er givet med det formål at hjælpe til med erhvervsudvikling og dermed bosætning på Tunø. Tunø Røgeri er opført med støtte fra Realdania, EU og det nu hedengangne Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter.

Tunø Hovedgade 1D, Tunø. ☉ Se tunoeroegeri.dk.

BJERRE ARREST VANDREHJEM

⌘ (kort ▶ 136 18)

Hvis autentiske oplevelser er, hvad den moderne rejsende søger, så har Bjerre Arrest

TUNØ RØGERI SÆTTER FUT I ERHVERVSUDVIKLINGEN PÅ ØEN.

ET LANDSKAB I FORANDRING

Rundtomkring i Danmark står omkring 60 mio. m² landbrugsbygninger ubrugte hen. Mange af bygningerne er bevaringsværdige, og det er nogle af disse, der har fået ny identitet som herberger langs hærvejen.

De seneste 200 års landbrugshistorie er groft skitseret gået mod færre og større driftsenheder. I 1950 var der i Danmark omkring 200.000 landbrug, knap 2.000 godser, godt 100.000 husmandssteder og omkring 95.000 gårde.

På mange af gårdene havde man tjenestefolk, godt 30.000 piger og 70.000 karle. Det er også en del af den kultur, der næsten er gået tabt.

Første milepæl var at få nyt tag og vinduer i selve arrestbygningen, dernæst venter staldbygningen. Guidede rundvisninger er mulige.

Bjerrevej 353, Hornslyd. www.bjerrearrest.dk.

VEJLE

"Kommer du fra Vejle a?" "Nej, jeg kommer fra Vejle B". Sådan sagde man før i tiden. Replikkerne har sikkert ændret sig siden, og for handelsbyen ved Vejle Fjord er det kun gået frem. Der bor omkring 113.000 personer i Vejle Kommune, og tallet er stigende. Byens vækst er på niveau med væksten før finanskrisen, og boligsalg omkring Vejle by er en god forretning – for sælger især.

SPINDERIERNE I VEJLE OG KEDELBYGNINGEN

⌘ (kort ▶ 136 ¹⁹)

Food Foto Festival og et kreativt og højteknologisk prototypeværksted, hvor skoler og alle andre kan komme forbi til åbne tirs-dage. Transformationen af de gamle bomuldsspindier i Vejle til Danmarks største, dynamiske iværksætermiljø er komplet, og den rå industrielle charme ligner noget, man ellers ville finde i Brooklyn, New

Vandrehjem en klar fordel. Her kan man nemlig overnatte i gamle fængselsceller. Uden forstyrrelser. I alt 15 celler samt et tinghus er ved at blive gjort klar til de overnattende gæster. En vis forskønnelse skal der også til, for arresthuset har stået tomt i 20 år. Renoveringen omfatter også nyt varmesystem, nye badeværelser og nye vinduer. Lokale frivillige fra Foreningen til Bevarelse af Bjerre Arrest er i fuld gang med at om-danne arresten til vandrehjem og museum.

HERBERGET PÅ NØRRELIDE I JELLING ER ET AF DE HÆRVEJSHERBERGER, DER TILBYDER OVERNATNING TIL VANDRERE OG CYKLISTER.

DEN GAMLE, MONUMENTALE BAROKAKSE ER BLEVET GENSKABT I ENGELSHOLM SLOTSHAVE VED BREDSTEN.

York. De 13.000 m² fungerer som kraftfuldt kultur- og erhvervsmiljø, café og hub – et sted, hvor man kan komme og logge sig på det trådløse netværk, hvis man har brug for en alternativ arbejdsplads, og hvor man også er i kontakt med de cirka 60 andre kreative virksomheder i Spinderihallerne. I selve Kedelbygningen lejer 15-20 kreative virksomheder, der udvikler produkter eller oplevelser til børn og unge, sig løbende ind. Realdania har støttet Kedelbygningens forvandling og hele revitaliseringen af Spinderihallerne.

I Vejle har bomuldsindustrien været en afgørende vækstfaktor for byen i over 100 år, og her lå både Danmarks første og sidste spinderi. De sidste produktionsaktiviteter i Spinderihallerne hørte op med at spinde i 2004, hvorefter Vejle Kommune afsøgte mulighederne for at udnytte de rummelige kvaliteter i hallerne til fortsat gavn for byens udvikling. I dag hører dele af Spinderihallerne under Vejle Museerne, og som besøgende kan man blandt andet opleve en virtuel gennemgang af Vejles historie, herunder lære at danse jive på et interaktivt gulv samt hilse på Dronning Gunhild – moseligt fra Haraldskær Mose.

Spinderigade 11 G. ☒ Gratis. ☺ Se spinderihallerne.dk.

CLAUSHOLM, TIRSBÆK OG ENGELSHOLM

⌘ (kort ▶ 136 20 22)

Som velduftende lommer af havearkitektonisk værdi ligger de historiske haver. De er tidskrævende og dyre i drift, hvis man vil bevare deres historiske særpræg. Derfor har Realdania tidligere gennemført en kampagne for de historiske haver, herunder især herregårdshaverne, og givet støtte til demonstrationsprojekter, der skal vise vejen frem for andre af landets smukke og bevaringsværdige haver (▶ 82). Tre af projekterne pryder nu Engelsholm Slotshave ved Bredsten, haven til Tirsbæk Gods ved Vejle og Clausholm Park og barokanlæg syd for Randers.

BOMULDSSPINDERIER

Vejle var så kendt som foregangsby for bomuldsspinderier i Danmark, at den i mange år gik under tilnavnet "Danmarks Manchester" efter den engelske by, der var centrum for verdens bomuldsfabrikation i 1800-tallet.

FRA SUMPET JORD TIL CYKELSTIER. SØNÆS VISER VEJ I EN KLIMATRÆNGT VERDEN.

På Clausholm er tidligere vandforløb i det store barokanlæg blevet genskabt og hele havens vandsystem renoveret.

Ved Tirsbæk er vinbjerget renoveret, så det igen er muligt at dyrke vindruer, og en taks-hæk, der netop trives godt i området omkring Vejle Fjord, er plantet. Prydhaven er desuden blevet opdelt i seks mindre haverum og gjort tilgængelig for kørestolsbrugere.

Ved Engelsholm er vandgraven blevet renset op, voldene ryddet og skråningerne tæmmet. Den gamle barokakse ned gennem parken til terrassehaverne er genskabt.

Clausholm Slotspark: Clausholmvej 308, Hadsten. ☉ Maj-sep. alle dage 11-17. ☰ 50 kr. Børn u. 13 år gratis. ☰ clausholm.dk/slotsparken.

Tirsbæk Gods: Tirsbækvej 135, Vejle. ☉ Apr.-sep. ma., ti., lø., sø. 10-16. ☰ 50 kr. Børn u. 16 år gratis. ☰ tirsbaekgods.dk.

Engelsholm Slotshave: Engelsholmvej 6, Bredsten. ☉ Ma.-sø. 8-19. ☰ Gratis.

HÆRVEJSHERBERGER

☰ (kort ▶ 136 21 22)

Hærvejen – også kaldet Oksevejen eller Kongevejen – er Danmarks ydmyge svar på Caminoen i Sydeuropa. I 2014 blev Hærvejen

udbygget med to spor mod Hirtshals og Frederikshavn, så ruten i dag ikke kun går fra Padborg til Viborg, men også videre op gennem Nordjylland. Hvis man breder perspektivet længere ud, er hærvejen en del af en større pilgrimsrute. En rute, der går fra Jerusalem i syd til Trondheim i nord. Det er Foreningen Herberger langs Hærvejen, der har skubbet på udviklingen af overnatningssteder langs "Danmarks pilgrimsrute", inspireret af overnatningsstederne langs Caminoen. Realdania har støttet omdannelsen af 11 bevaringsværdige landejendomme til enkle herberger.

I dag har hærvejen også sin egen cykelrute, der sine steder overlapper med vandrendelen. Danmarks svar på pilgrimsruten er afmærket og veludstyret, når det kommer til apps med kort og informationer om fx attraktioner og spisesteder. Hele 33 kirker kommer man forbi, hvis man tager den fulde rute, og 16 herberger. Et af dem er Ølgård Herberg i Østjylland. Her er stalden ombygget til herberg for vandrerne. Med 14 sovepladser, fjernsyn og mulighed for at få en hest på fold, hvis man kommer ridende. Et andet er Herberget på Nørrelide ved Jelling, hvor gården nu rummer køjesenge og fællesskøkken til det vandrende fodfolk.

Ølgård Herberg: Hærvejen 11, Randbøl.

Herberget på Nørrelide: Nørrelide 10, Jelling.

☰ 100 kr. pr. person pr. overnatning. ☉ Herbergerne er åbne i sommermånederne. ☰ haervejsherberger.dk.

KANALBYEN I FREDERICIA

☰ (kort ▶ 136 29)

I fæstningsbyen ved Lillebælt er en ny bydel med plads til omkring 1.000 boliger og 2.800 kontorarbejdspladser under fuld opsejling. Den gennemgående tanke i projektet er at forstærke byens forbindelse til vandet, som den har været afskåret fra af tung industri. Hovedgrebet er at genetablere adgangen mellem Fredericias bymidte og havnefronten samt at grave kanaler, sådan som det var tænkt i byplanen fra 1677. Frederiks Kanal er åbnet, de første beboere er flyttet ind, og et stort kontorhus er taget i brug.

Kanalbyen i Fredericia er en blandet bydel, der tilbyder både ejerlejligheder, andelsboliger, almene boliger og ungdomsboliger. Rundt om boligerne er opstået et levende bymiljø med en stor, fælles byhave og en midlertidig containerby for kreative erhverv og butikker.

SAMMEN OGSÅ I ALDERDOMMEN

Flere og flere ældre overvejer at bo sammen i et seniorfællesskab. Alligevel har byggeriet af bofællesskaber i en årrække nærmest været gået i stå. Realdania støtter derfor udviklingen af bofællesskaber for seniorer, og i samarbejde med den almene boligsektor og pensionselskaber bygges i disse år en stribe seniorbofællesskaber landet over. Håbet er på den måde at sætte fokus på denne måde at bo på, samtidig med at man får kickstartet byggeriet, så der rent faktisk kommer flere bofællesskaber.

I samarbejdet lægges der vægt på, at der også skal skabes et antal boliger i bofællesskaberne, som er til at betale med en almindelig folkepension. Man ved, at ensomheden kan vokse med alderen, og at ensomhed rammer hårdt blandt ældre med dårlig økonomi, hvor omkring 40 % føler sig ensomme. Foreløbig er Realdania involveret i udviklingen og byggeriet af otte gode eksempler på moderne bofælles-

skaber. De ligger i København, Køge, Horsens, Ry, Aalborg, Albertslund og Ringkøbing. Det sidste bygger Realdania alene. Datterselskabet Realdania By & Byg opfører det som en del af Naturbydelen i Ringkøbing (▷ 118), hvor selskabet i forvejen udvikler en helt ny bydel. Det første seniorbofællesskab i rækken ligger i Valby, og her flyttede de første beboere ind i 2019. I Ringkøbing flytter de efter planen ind i 2020.

Målet med Realdanias indsats er i sidste ende at medvirke til at forebygge, at ældre bliver ensomme. Antallet af ældre i Danmark forventes at stige, så hver fjerde dansker i 2040 vil være over 60 år. Risikoen for at blive ensom stiger med alderen, men folk, der bor i bofællesskab, fortæller om glæden over at føle, at de betyder noget for andre. Hele 91 % fortæller, at de i et seniorbofællesskab oplever øget livskvalitet.

Projektet er spydspids for den udvikling, som Fredericia i forvejen undergår – fra industriby til indbydende bymiljø. Samtidig viser projektet nye veje – og vandveje – når det gælder klimavenlighed, energibesparelse og sundhed. Det store udviklingsprojekt varetages af selskabet Kanalbyen i Fredericia P/S, hvoraf Fredericia Kommune ejer 25 % og Realdania By & Byg 75 %, Realdania arbejder også med byudviklingsprojekterne *Køge Kyst* (▷ 45), *Nærheden* i Høje-Taastrup (▷ 40) og *Naturbydelen* ved Ringkøbing (▷ 118).

MELDAHLS RÅDHUS

⌘ (kort ▷ 136 25)

Bygget i 1860, fredet i 1980 og indviet på ny i 2005. Sådan kunne et kort levnedsløb for Meldahls Råd-, Ting- og Arresthus lyde. Bygningen er opført af arkitekt Ferdinand Meldahl, der også tegnede Marmorkirken i København, efter forbillede fra italiensk renaissance og byzantinsk stil, fungerede frem til 2003 som både rådhus, tinghus og arresthus. "*Pro pace armatus*", eller på dansk "Væbnet for freden", står der i inskriptionen på huset, næsten som en overskrift for hele Fredericias historiske betydning som forsvarsanlæg.

Huset regnes for et af Meldahls hovedværker i Jylland og blev i 2004 erhvervet af Realdania By & Byg, der ville sikre dens be-

varingsværdige potentiale. I dag lejes bygningen i røde og grå mursten ud til Fredericia Kommune.

Vendersgade 30D, Fredericia.

ET FANGEHUL INSPIRERET AF ITALIENSK RENÆSSANCE OG FREM TIL 2003 BÅDE RÅDHUS, TINGHUS OG ARRESTHUS.

NORDJYLLAND

Frivillighed og fællesskab. Bevaring af historiske bygninger og nytænkning af stedbundne ressourcer som bølgerne i Klitmøller og sydesaltet på Læsø. De projekter, Realdania har støttet i Nordjylland, forstærker områdets usigelige rigdom.

Spidsen af Danmark deler bogstavelig talt vandene ved Grenen i Skagen, hvor Skageraks bølger krydser Kattegats. Tager man området som et hele, brøler Vesterhavet mod vest, Kattegat mod øst og ned langs midten og i sin egen fortryllende strøm, Limfjorden. For den besøgende byder Nordjylland på vidder og kyster, så langt øjet rækker. Fyr-tårne, der løfter blikket, solnedgangskiosker, lyngplanter, hede og i baggrunden et sted en færge, der tuder. Det er nogle af de stedbundne kvaliteter, der løber som en rød tråd gennem de projekter, Realdania har støttet i det nordlige Jylland. Flere steder handler det om, at bygningernes funktion forandres over tid, og hvem vil undvære et fyr i kystlandskabet, bare fordi den teknologiske udvikling gør fyret overflødigt? Kan man indtage luftens fiskere, trækfuglene, og skabe et formidlingscenter for bevængede væsener i stedet? Det har man gjort i Skagen Grå Fyr (p 150), der ligesom Børglum Kloster (p 157)

ved Vrå og Amtmandsboligen i Hjørring (p 155) har fået et løft.

Dele af Nordjylland er udfordret af faldende befolkningsvækst, men se så området ved Klitmøller, der under navnet Cold Hawaii har fået den lille fiskerby på vestkysten til at blomstre med surfboards i alle farver og stigende boligpriser. Klitmøller har forstået at udnytte en energi, de er rige på: bølgenes. Og på samme måde er historien om kurbadet på Læsø en fortælling om øens naturlige ressource – saltet. Et mineral, der i dag kommer de helsehungrende gæster til gode.

Det er også i yderområder, at meget aktivitet er bundet op på frivillige hænder. Det er Lønstrup Gamle Biograf og Cirkusfabrikken i et nedlagt mejeri i Nordsalling gode, dynamiske eksempler på. Ofte er projekterne begyndt som et ønske hos befolkningen og som en bestræbelse hos de foreningsaktive. Således med Musikkens Hus i Aalborg. Et hus, der nærmest var blevet til en drøm for de mennesker, der havde arbejdet for dens realisering i 27 år. Her findes nu et musikalsk fixpunkt for fællesskabet i en by, der stadig vokser.

MED RAMPER I BEGGE ENDER ÅBNER DEN 400 METER LANGE STRANDPROMENADE I KLITMØLLER STRANDEN OP FOR ALLE.

OVERBLIK

Skagen (► 150)
 Vendsyssel (► 153)
 Læsø (► 159)
 Aalborg (► 160)
 Han Herred (► 165)
 Thy (► 167)
 Salling (► 172)

SKAGEN

De gule huse i Gamle Skagen er postkortmotivet, alle kender. Lyset ved landets nordligste spids har siden 1800-tallet trukket kunstnere og turister til, og stedets charmerende ånd løber sammen af maritim historie, fiskere, kunstnere og nogle af områdets bedste specialforretninger. Skagens nutid glimter i kraft af de købekraftige turister. Ikke mindst fra Nordsjælland i uge 29 – også kaldet Hellerup-ugen – og ved stedets kunsthistoriske værdi som et område, der har inspireret mange af de store danske kunstnere. Mens fiskeriet, der har været så betegnende for området, går tilbage, består udfordringen i at bevare men også forny kystbyens bygningsværker, vartegn og kunstnerhjem.

SKAGEN GRÅ FYR

☼ ☼ (kort ► 151 ①)

På Skagen Odde troner det grå fyr, der med sine 46 meter er det næsthøjeste i landet. Det tog fire år at bygge det høje fyrtårn midt i den sandede odde. Primært fordi det var vanskeligt at transportere byggematerialerne, i tiden før Skagen fik havn og jernbane. Fyret har været fredet siden 1977 og har givet livsvigtige lyssignaler til mangan en fisker på oprørte vande, men den teknologiske udvik-

- ① Skagen Grå Fyr. ② Anchers Hus. ③ Drachmanns Hus.
 ④ Tolne Skovpavillon. ⑤ Voergaard Slot. ⑥ Vendsyssel Kunstmuseum. ⑦ Amtmandsboligen i Hjørring. ⑧ Vendsyssel Teater. ⑨ Kornets Hus. ⑩ Lønstrup Gl. Biograf og Madpakkehuset. ⑪ Rubjerg Knude. ⑫ Børglum Kloster. ⑬ Løkken Moleleje. ⑭ Blokhus Bæk. ⑮ Vildmoseporten i Store Vildmose. ⑯ Læsø Kur. ⑰ Tanghuset. ⑱ Godthaab Hammerværk. ⑲ Infoportaler i Rebild Bakker og Rold Skov. ⑳ Han Herred Havbåde. ㉑ Svinkløv Badehotel. ㉒ Thorup Strand fiskepakhus og landingsplads. ㉓ Besøgscenter Østerild. ㉔ Nationalpark Thy. ㉕ Det Gamle Rådhus i Thisted. ㉖ Cold Hawaii. ㉗ Havbadet i Nørre Vorupør. ㉘ Lodbjerg Fyr. ㉙ De Røde Barakker i Thyborøn. ㉚ Knu-deklinten på Fur. ㉛ Æ Kassehus. ㉜ Spøttrup Middelalderborg Besøgscenter. ㉝ Cirkusfabrikken. ㉞ Mønsted Kalkværk. ㉟ Skjødgården Vestrup.

Stavanger - Bergen

Kristiansand - Larvik - Oslo

Skagerrak

Tannis Bugt

Højen
(GI Skagen)
SKAGEN

Ålbæk Bugt

HIRTSHALS

Tørsted

Tørnby

Lønstrup

HJØRRING

Sindal

Strandby

FREDERIKSHAVN

Løkken

Vrå

Tårs

Østervrå

SÆBY

BRØNDERSLEV

Pandrup

Kås

Åbybro

Hjallerup

Dronninglund

Aså

NORRESUNDBY

AALBORG

Gandrup

Hals

Egense

Nibe

Svenstrup

Støvring

Skørping

Terndrup

Arden

Astrup

Visborg

Als

HADSRUND

Valsgård

Horby

HOBRO

Mariager

Udbyhøj

Ø Tørslev

Spentrup

Holbæk

Fjellerup

Ramten

Auning

RAMDERS

Ålum

Sønderbæk

Handest

Onsild

Moldrup

Ålestrup

Hvalsund

Højslev

VIBORG

Farso

Norager

Haverslev

Arden

Skørping

Støvring

Svenstrup

Nibe

Åbybro

Kås

Pandrup

Brovst

Fjerritslev

Logstor

Ranum

Livø

fjorden

Nibe Bredning

Limfjorden

Aalborg Bugt

Himmerland

Vendsyssel

Jammerbugten

herred

22

21

20

16

17

15

14

13

12

11

10

9

8

7

6

5

4

3

2

1

34

35

NORDJYLLAND

ling har gjort fyrets funktion mindre vigtig. Det blev opført i 1858 i det strandsplagede område. I 2014 købte Realdania By & Byg fyret af Søfartsstyrelsen. Hensigten var at sikre kvaliteter, der ellers ville gå tabt. Det var især fyrmesterboligen, der var slidt, men efter to års restaureringsarbejde er et stykke dansk fyrehistorie bevaret. Restaureringen af fyranlægget har været en genskabelse af fyrets oprindelige udtryk med afsæt i de originale farver fundet i bygningerne. Den nye lejer er Naturstyrelsen, og i samarbejde med Frederikshavns Kommune, Turist Nord og Dansk Ornitologisk Forening blandede de i 2017 op for Danmarks første formidlingscenter for trækfugle. Fyret byder på et virtuelt kig ind i trækfuglenes forunderlige verden. Hvordan finder de vej? Hvor langt flyver de? Samt en formidabel udsigt til trækket af blandt andet havørn og glente fra toppen af det 46 meter høje fyr. Skagen er et af Europas bedste steder at observere fugle. Især om foråret, hvor tusindvis af trækfugle flokkes over Odden i Skagen, før de fortsætter ud på mere internationale ruter. Det samme gør de næsten 2 mio. turister, der hvert år gæster Skagen og Odden. Oplevelsescentret i det grå fyr rækker altså ikke bare op i luften, men også frem i tiden. Projektet blev indledt i 2015, og Skagens Grå Fyr er i dag et lysende eksempel på, hvordan nytænkning af en historisk bygning kan føre til merværdi. For turister og trækfugle, såvel som for egn og fyr.

Fyrvej 36, Skagen. © apr.-okt. 10-17, nov.-dec. 10-16 ☞ Fra 75 kr., børn 4-15 år 40 kr. ☞ naturstyrelsen.dk/naturbeskyttelse/naturprojekter/skagen-graa-fyr.

SORT, GUL, RØD

I Skagen taler man om den sorte, den gule og den røde periode. Det er arkitektoniske udtryk, der dækker de mest udbredte bygningsfarver i den smukke kystby. Farver, der dækker byggehistoriske perioder fra omkring 1800 og frem til 1930'erne. Den sorte periode med sorttjærede træhuse, den gule med de for Skagen og Gammel Skagen så karakteristiske gulkalkede mure og den røde med murstenshusene i røde teglsten. De hvide blonder, der ses på de røde teglsten mange steder i kystbyen, skulle være en slags ledetråd for fiskerne på havet. Når de så de hvide blonder, vidste de, at de var nær land.

ANCHERS HUS

☞ (kort > 151 ☛)

Det røde hus på Markvej i Skagen er en skatteklammer af kunst- og kulturhistorie. Som gæst bliver man bedt om at trække i sutsko af stof. Plastikfutter fungerer ikke på disse kanter; dels er de uskønne, dels kan man ikke bevæge sig ret langt rundt i kystbyen uden at få sten og sand i skoene, og den slags tager hurtigt bunden ud af en plastiksko. I Michael og Anna Anchers rummelige gemakker går ingen plads til spille. Overalt hænger nogle af museets 250 kunstværker, hvoraf halvdel er lavet af Anna, Michael eller deres datter, Helga, og resten hovedsageligt af danske og internationale kunstnere med tilknytning til kunstnerkolonien i Skagen. Selv på trædørene har Michael Ancher, der var en ivrig jæger, malet fugle. Også utallige smukke, gamle lamper med gule og blå skærme pryder hjemmet, der står, som det stod, da Anna Ancher døde i 1935, og parrets eneste datter, Helga Ancher, flyttede. Hun har aldrig siden overnattet i huset, men indstiftede før sin død en fond, der bestemte, at huset på Markvej skulle bruges som museum. Huset åbnede for besøgende i 1967, og i 2009 gik Realdania sammen med Kulturarvsstyrelsen og Beckett-Fonden ind i projektet med tiltrængte renoveringsmidler. Især taget og de udvendige facader har fået en kærlig hånd, ligesom tilbygningen opført af Ulrik Plesner i 1913 har fået et løft. Det handler om bygningsarven i landdistrikterne, og historien om Skagens mest skattede kunstnerpar bliver ved med at give: For nylig har man fundet en broche med et anker på, som Anna Ancher fik i bryllupsgave af sin mand. Sølvbrochen lå gemt i en pose i nederste skuffe i en arkivreol i Anchers Hus. Stor var museumsfolkernes glæde, da de fandt det smykke, som ses på flere af malerierne af Anna Ancher. Datteren, Helga Ancher, fik aldrig nogle børn, og da Anna Anchers fem søskende heller aldrig har ført slægten videre, døde de talentfulde kunstgenere ved den sidste Ancher.

Markvej 2-4, Skagen. ☞ 80 kr. for voksne, gratis for børn under 18 år. Kombi-billet til Drachmanns Hus, Skagens Kunstmuseum og Anchers Hus 180 kr. ☞ skagenkunstmuseer.dk.

DRACHMANNS HUS

☞ (kort > 151 ☛)

"Huset skal ses mod en blå himmel," siger omviseren, Dorthé Møller fra Skagen Kunst-

DER ER DÆKKET OP I DRACHMANN'S HUS I SKAGEN. HER BOEDE DIGTEREN FRA 1902 TIL SIN DØD I 1908.

museum. Så ser man tydeligt de hvide "blonder", som den hvide bemaling af tagryggen benævnes på disse kanter. Træder man ind gennem den grønne trædør, kan man næsten se ham sidde foran pejsen i atelieret. Leve manden Holger Drachmann med en rød fez på hovedet og benene på en skammel lavet af et stykke skibsmast. Sådan malede P.S. Krøyer ham, og da Drachmann og Krøyer på det tidspunkt ikke var de bedste venner, var maleren Michael Ancher nødt til at være til stede også. Derfor malede Ancher et maleri af Krøyer, der malede Drachmann, og sådan er det romantiske hus i Skagen genstand for mange metalhistorier og malerier. Huset, som er fra 1829, var oprindeligt en lærerbygning i Skagen Vesterby, siden et bageri, inden den rejselystne journalist, digter og marinemaler Holger Drachmann købte det i 1902. Her boede han til 1908 med sin tredje hustru, Soffi. Da Drachmann døde i 1908, blev han højsat, som det hedder, i en klit på Grenen i Skagen, hvor gravmonumentet stadig kan ses. Huset åbnede i 1911 som museum, og 100 år efter gennemgik det via Realdanias mellemkomst en tiltrængt totalrenovering. "Selv stakittet fik en tur," som Dorte Møller siger. Der var gået borebiller i træværket, og da man tog alle de smukke møbler

i jugendstil ud af huset, fandt man synål og strikkepinde bag Soffis symøbel i hjørnet af stuen. Så nær og så levende er historien i det smukke kunstnerhjem og romantiske mindestue for en af landets fineste digtere. En del af den nyere tids historie er også bevaret. Da Realdania renoverede huset, færdedes en kat på grunden. Katten fik tilnavnet Holger, og Holger satte sine kattede i mellemgangen, som man var ved at flisebelægge. Se selv, om du kan finde sporene af katten, når du går rundt i huset, der stadig står med Holger Drachmanns massive skrivebord og de store sivsko under sengen.

Hans Baghs Vej 21, Skagen. 350 kr. for voksne, gratis for børn under 18 år. Kombi-billet til Drachmanns Hus, Skagens Kunstmuseum og Anchers Hus 180 kr. skagenskunstmuseer.dk.

VENDSYSSEL

Vendsyssel er en egn eller med et gammelt ord en "syssel", der dækker en stor del af det nordlige Jylland. Ud over kyststrækningerne hører hede- og moseområder til her, og sandflugt har gennem tiderne gjort levevilkårene barske. Et stort område med rig tradition for handel med fisk og landbrugsvarer – og med

FREMTIDENS HERREGÅRDE

Både Børglum Kloster og Voergaard Slot har fået støtte som led i Realdanias kampagne *Fremtidens Herregård*. Herregårdene har historisk set været vigtige motorer i landsbyernes udvikling og genereret arbejdspladser og kulturelle miljøer. Mange steder er landbruget blevet rationaliseret, og det er gået med herregårdene, som det er gået slægtsgårdene; forbindelsen til jorden og til landsbyen hænger i en tynd tråd. Herregårdene står stadig stolte og smukke rundt om i det danske landskab, men deres funktion er i forandring. De risikerer at stå som landlige erindringer om de kraftfulde herregårde, de var engang. Eller som Karl Ove Knausgård formulerer det i sjette bind af *Min Kamp*: *Når vi forstår en hændelse, er det kulturen, hændelsen foregår i, vi forstår. Forsvinder kulturen, forsvinder forståelsen, og hændelserne står gådefulde tilbage som statuer på Påskeøen.*

Det er ikke ubetydelige indtægter, der skal generes for at holde de bevaringsværdige bygninger i stand, og udfordringen består derfor i at gentænke såvel anvendelsesmuligheder som indtægtsskabende aktiviteter. Siden kampagnens start i 2008 har Realdania støttet en række projekter, der sætter herregårdenes tidligere betydning for lokalsamfundet i spil igen. Målet er at gøre herregårdenes drift mere økonomisk bæredygtig ved at bruge de historiske bygninger på nye, meningsfulde måder. For de lokalsamfund, der omgiver herregårdene, giver det nye muligheder for oplevelser, indtægt og arbejdspladser.

egne vendelbo-vittigheder og vendelbomål. Hvad angår sindelaget har man ofte hæftet ord som "stridbar" og "stædig" til vendelboerne. Om det holder stik eller hører under en slags romantisk historiefortælling, står hen i det uvisse. Dog lyder det sandsynligt, hvad den københavnske forfatter M.A. Goldschmidt skriver i bogen *Dagbog fra en Rejse paa Vestkysten af Vendsyssel og Thy* (1865): "I gamle dage sagde man i Vendsyssel, at der var langt til Gud i himlen, men længere til kongen i København." Måske er det vendelboen og sangskriveren Allan Olsen, der kommer "sysselels" selvforståelse nærmest, når han i sangen *Det nyeste Sort* synger:

*De har græs mellem tænderne fra Noma
De pudser kostbare fjer
Men vi har altid haft det nordiske køkken
Til at vokse op af markerne her.*

TOLNE SKOVPAVILLON

☞ (kort ▶ 151 ④)

Øst for Sindal ligger Tolne Skovpavillon. Den gule bygning stod i mange år tom ud mod en sø fuld af åkander. Tolne Skov er en privatejet bøgeskov og et ikonisk grønt stop i Vendsyssel. Skoven ligger i smukt, kuperet terræn og er en af de nordligste bøgeskove i Danmark. Skovpavillonen har ligget her siden 1908 og har gennem årene lagt mure til mangt et stævnmøde og grundlovsdagsfejring. Desværre stod bygningen slidt i midten af 1980'erne, og aktivitetsniveauet faldt. Men i 2004 oprettede en gruppe lokale ildsjæle Foreningen Tolne Skovpavillon og satte sig for igen at skabe liv i de tomme bygninger. Realdania har støttet restaureringen som led i indsatsen for bevaring af bygningsarven i landdistrikterne. Konkret har det udmøntet sig i blandt andet nyt tag og toiletter, ligesom den overdækkede terrasse er ført tilbage til den oprindelige åbne terrasse. Med den brede folkelige forankring vil Tolne Skovpavillon også i fremtiden danne grobund for demokratiske debatter, grundlovsarrangementer, koncerter og hvil efter et besøg i bøgeskoven, der også rummer tre bronzealderhøje. Desuden kan hovedbygningen og glassalen lejes til arrangementer.

Bakkevej 5, Sindal. ☎ 23 30 56 00. 🌐 tolneskovpavillon.dk.

VOERGAARD SLOT

☞ (kort ▶ 151 ⑤)

Syd for Sæby og bag Danmarks bredeste voldgrave gemmer renæssanceslottet Voergaard Slot sig. Slottet blev ofte benyttet af Stygge Krumpen (se Børglum Kloster ▶ 157) og hans elskerinde, Elsebeth Gyldenstjerne, til stor forargelse for samtiden. Slottet rummer en fin privat samling af kunst og en lige så fin samling af spøgelseshistorier. Til kunstsamlingen hører værker af blandt andre Goya og Rubens, som den tidligere ejer, den dansk-franske greve Ejnar Oberbech-Clausen, fik fragtet til Nordjylland i 1956. I de rigt dekorerede slotssale er det let at forestille sig, at man befinder sig blandt middelalderens tjenere og handelsfolk. I fangekælderen, som man må krybe ned i, er det til gengæld lidt

for let at forestille sig, at man er omgivet af spøgelse. Kommer man ud igen, ligger parken som en oplagt og udstrakt mulighed for at spise sin madpakke i det grønne. På den anden side af voldgraven ligger et lille bindingsværkshus, der i 200 år blev brugt som tinghus, det vil sige en retssal på landet. Det stråttækte hus var dog i de senere år forfaldet voldsomt.

I samarbejde med foreningen Voergaard Levende Historie har Realdania støttet en omfattende restaurering. Hele huset blev bortset fra skorstenen, taget ned og genopført med de samme materialer som i 1785, hvor huset blev genopført efter en brand. I dag er tinghuset omdannet til kaffestue, klubhus og et museum for smedearbejde. Det "nye" tinghus kom første gang i brug ved den årlige festival Middelalderdage i 2010. Her blev der lavet pandekager i bryggeret, og mange gange siden har huset lagt rammer til både garnfarvning og middelalderbuffet. Voergaard 6, Dronninglund. www.voergaardslot.dk.

VENDSYSSEL KUNSTMUSEUM

⌘ (kort ▶ 151 ⌘)

Historien om Vendsyssel Kunstmuseum er fortællingen om en klædefabrik, der forvandles til et moderne museum. Midt i Hjørring bycentrum lå Bechs Klædefabrik, der naturligt indgik i egnens tekstilindustri. Herfra er der blandt andet blevet produceret "Hjørring Tweed". I dag er bygningen ombygget til et museum og kulturelt kraftcenter, der rummer åbne værksteder for børnefamilier, biograf og undervisning. Kernen i Vendsyssel Kunstmuseum er dog landskabskunst. Det er et af de få museer i Danmark, hvor motiverne har en direkte forbindelse med markerne udenfor. Motiverne tæller således det frådende Vesterhav, lave læhegn og forblæste nordjyske vidder og marker. Museet udstiller også kunsthåndværk, grafik og skulpturer og råder over en fin museumsbutik, hvor der kan købes kunstpostkort, litografier og malebøger. Projektet, som Realdania har støttet, er en del af Realdanias arbejde med at gøre bygningsarven levende, og arkitektfirmaet C.F. Møller stod bag ombygningen, der stod klar i 2003. Realdania har også støttet etableringen af et forsknings- og formidlingscenter for kunstneren Niels Larsen Stevns, som museet rummer en fornem samling af. Tilbygningen på 300 m² stod klar i 2009 og er forbundet med museet via en glasgang. Den kristne moder-

nist kaldes kunstneren ofte, og han arbejdede hele sit liv systematisk med lyset i sine malerier. Det er således helt på sin plads, at han har fået sit eget videnscenter i Vendsyssel. Nørkjær Plads 15, Hjørring. ☉ Ti.-sø. 11-16. ☹ 80 kr. www.vkm.dk.

AMTMANDSBOLIGEN I HJØRRING

⌘ (kort ▶ 151 ⌘)

Her ser man et magtens hus fra begyndelsen af 1900-tallet. Elegant bygget i nyklassicistisk stil af arkitekten Hack Kampmann, der 1892-1920 var kongelig bygningsinspektør for det nordlige Jylland. I den periode opførte han blandt andet Aarhus Teater og Amtmandsboligen i Hjørring. Bygningen blev fredet i 2010 og var oprindeligt bolig og kontor for amtmanden for Nordjylland. I hovedbygningen har der været stuer og soveværelser fordelt på to etager, og i fløjene kontorer og lokaler til de tjenestefolk, der hørte med til stillingen. Amtmanden var reelt en lille konge på den tid, og amtmandseembedet eksisterede faktisk i Danmark frem til 1970. Et eksempel på datidens levestandard for det bedre borgerskab finder man på første sal. Her kunne tjenestepigerne hænge nystrøget tøj ind i ska-

I LØNSTRUP KAN DE 558 INDBYGGERE I BYEN STADIG SE FILM I LØNSTRUP GL. BIOGRAF FRA 1918.

bet fra den ene side, mens amtmanden fra den anden side kunne tage det ud. Under istandsættelsen har man befriet de oprindelige trægelve for tunge tæpper og linoleum. Foran huset er en tidstypisk have, der er åben for offentligheden, og et lille lysthus samt en pergola med efeu.

Realdania By & Byg købte bygningskomplekset i 2011 og har siden den færdige restaurering i 2014 lejet det ud til Hjørring Kommune. Det velholdte bygningskompleks skaber liv i Hjørring bymidte, hvor også et nyt teaterhus har set dagens lys. Amtmandstoft 1, Hjørring.

VENDSYSSEL TEATER

☎ ☎ ☎ ☎ ☎ (kort ▶ 151 ☎)

Scenekunsten er hjertet i det store teaterhus, som siden 2017 har budt alle i Hjørring og omegn indenfor med åbne glasfacader. Ifølge borgmesteren er der med det nye Vendsyssel Teater bygget tag over Hjørring, og ifølge teaterdirektøren skal teateret være Vendsyssels dagligstue. Begge udsagn siger noget om den selvbevidsthed, stolthed og forstærkede kulturelle identitet, teateret har ført med sig. De to ambitioner går hånd i hånd i byggeriet på Banegårdspladsen. Selve huset er på 4.200 m², teatersalen har plads til 250-350 tilskuere, og der er hele vejen rundt i huset tænkt i opholdssteder og udfoldelsesmuligheder. Huset er placeret centralt i byen, bygningen er moderne, og teateret er hjørnesteinen i det nye kulturhus. Vendsyssel Teater, er et egnsteater med flere Reumert-nominerede forestillinger i bagagen. Og med et repertoire, der strækker sig fra børneteater over komedier og folkelige klassikerfortolkninger til nyskreven, dansk dramatik, er noget for alle teatergængerne. Men huset fungerer også som samlingssted for unge og gamle, der interesserer sig bredt for musik og kultur, hvilket har ført til månedlige ungdomsforestillinger med billige billetter og de såkaldte &-arrangementer, der dækker over en mangfoldighed af bl.a. kor, gøgl, standup og foredrag.

Byggeriet, der med køb af grunden løb op i 180 mio. kr., er tegnet af arkitektfirmaet Schmidt Hammer Lassen Architects. Huset åbnede officielt i januar 2017. Realdania har støttet projektet i samarbejde med Hjørring Kommune, Det Obelske Familiefond og ENV "Fonden".

Banegårdspladsen 4, Hjørring. ☎ 98 92 47 11.

☎ vendsyssel-teater.dk.

KORNETS HUS

☎ ☎ ☎ (kort ▶ 151 ☎)

Musikken og maden har allerede ét, og nu kommer kornet også til fadet og får sit eget hus. Kornets Hus i Hjørring er et center for viden om næring, korn og mad. Kornets kulturhistorie starter med et lille frø, der blev opdaget i Mellemøsten for over 10.000 år siden og blev til fast føde og dannede grobund for de landbrugsteknikker, vi stadig forfiner.

Kornets Hus byder på viden, inspiration og gastronomiske oplevelser. Foruden sammættede rejser tilbage i tiden. Prøv fx at tærsk korn og kløve brænde, eller opdag, hvad speltbrødet egentligt er rundet af. En anden akse af Kornets Hus handler om at tiltrække branchefolk, kokke, kantinedelere og virksomheder, der vil produktudvikle og dele viden. Det var ejeren af kornfirmaet Aurion i Nordjylland, Jørn Ussing Larsen, der i ti år gik med idéen til et kornets hus. Foreningen Kornets Hus blev etableret, og med støtte fra blandt andre Realdania lykkedes det i februar 2019 at holde rejsegilde på et hus, der fortæller kornets kulturhistorie. Fødevarer og turisme er blandt yderområdernes største potentialer, og i Kornets Hus formidles områdets rigdom. Aalborg Symfoniorkester har sågar bidraget med en kornets symfoni. Huset forventes åbnet for offentligheden ved årsskiftet 2019/2020.

Guldagervej 525, 9800 Hjørring. ☎ kornetshus.dk.

LØNSTRUP GL. BIOGRAF OG MADPAKKEHUSET

☎ ☎ ☎ (kort ▶ 151 ☎)

Kommer man til Lønstrup, bemærker man tre ting: den barske natur, den gode badestrand og den levende biograf. Lønstrup er en lille kystfiskerby med 558 indbyggere, og her værner man om sine nye tilflyttere. Biografen blev indviet i 1918 som sommerbiograf, nogenlunde samtidig med at byens nordlige del fik "sommervillaer". Her kan man engagere sig i det levende kulturhus, som biografen på Strandvejen er blevet, og her samles trådene fra mange frivillige foreningers indsats. Om sommeren drives en kommerciel café og om vinteren et åbent kulturhus for foreninger og borgere i byen. Salen i biografen fik i 2014 via Realdanias støtte nye akustikløsninger og isolering. Det særprægede indgangsparti med den vidtløftige lyseblå farve er blevet ført tilbage til det oprindelige udtryk.

I EFTERÅRET 2019 BLIVER RUBJERGKNUDE FYR BEFRIET FRA SIN SOKKEL OG RULLET 60-80 METER LÆNGERE IND PÅ LAND FOR AT UNDGÅ, AT FYRET KOLLAPSER, NÅR HAVET HAR SPIST TILSTRÆKKELIGT AF KYSTEN.

Biografen er foreningsdrevet, og det samme gælder det lille røde madpakkehus helt nede på skråningen til vandet. Huset var forældet og forfaldent, indtil Lønstrup Fiskeriforening tog fat og via Realdanias støtte fik huset til at spille igen. Spilhuset har oprindeligt været brugt til at hale kuttere op på land. I dag er indretningen ændret, så selve spillet kan ses, men ikke fylder det hele. I stedet er der gjort plads til udstilling, et fiskerenserum samt et nyt madpakkehus med mulighed for at sidde udenfor med havet lige for fødderne. Både Lønstrup Gl. Biograf og Madpakkehuset er en del af Realdanias kampagne *Underværker*, der har til formål at støtte ildsjæleprojekter med frivillige fra lokalmiljøet.

Strandvejen 100, Lønstrup, Hjørring. ☎ 20 53 11 84. 🌐 lonstrupcafe-bio.dk.

RUBJERG KNUDE

📍 (kort ▶ 151 11)

Få steder har tidens tand sat et så tydeligt aftryk som på den næsten altædende vestkyst. Rubjerg Knude Fyr ved Lønstrup står som et timeglas, hvor sandet er ved at være løbet ned. Fyret blev bygget i 1899 på det sted, der dengang var det højeste – 200 meter inde i landet. Siden har havet spist af kysten, og det delvist tilsandede fyr er endt med at

stå få meter fra kanten. Derfor flyttes det i 2019 60-80 meter længere ind i landet til sin nye sokkel – på en slags specialkonstruerede rulleskøjter.

Som gæst kan man se det hele lidt fra oven, hvis man bevæger sig op ad den nye trappe indvendigt i fyret, der fører til en platform øverst oppe. Samtidig er der skabt en lysprisme inde i fyret, der kaster lyset ind i fyret i modsætning til det lys, fyret tidligere kastede ud over havet. Realdanias støtte har gjort fyret mere tilgængeligt, blandt andet med den nye trappe og bedre parkeringsforhold. Rubjerg Knude Fyr er et af ti steder, hvor Realdania i samarbejde med Naturstyrelsen har sikret danskerne adgang til særlige steder i det danske landskab.

Fyrvejen 30, Løkken. 🌐 rubjergknude.dk.

BØRGLUM KLOSTER

📍 (kort ▶ 151 12)

Lige pludselig ser man den. En hvid kolos i landskabet. Med metertykke mure og en lige så tyk aura af historisk centrum i Vendsyssel. Historien om klostret rækker mere end tusinde år tilbage, og det er både tanken og køreturen værd at spekulere på, hvad disse mure kunne fortælle, hvis de kunne tale. Alle rede i 1100-tallet var klostret hovedsæde for

en klosterorden, i middelalderen var der omfattende handel ved klostret, der lå tæt ved Vesterhavet, og i Vikingetiden var klostret en slags administrationscenter for hele landsdelen. Selve klostret er et stort bygningsmassiv, og mens ungerne går på jagt efter kulisserne til tv-julekalenderen *Ludvig og Julemanden*, kan mor og far fordybe sig i historien om den sidste biskop på stedet, Stygge Krumpen, godsejerfamilien Rottbøll og læse dagbog fra dengang, H.C. Andersen gjorde ophold her. Han var forkølet og beklagede sig over den stride vestenvind. Klostret ligger på en høj med en majestætisk udsigt over marker og led, og uanset årstid vil man mærke såvel vinden som de spor, tiden har sat.

I dag drives herregården med 437 ha landbrug, og det er indtægter fra turisme og landbrug, der skal få de store klosterhjul til at løbe rundt. I 2008 påbegyndtes en renovering af den gamle hestestald og vognport, der i 2013 stod klar til at modtage klostrets op mod 40.000 årlige besøgende. Her kan virksomheder holde konferencer, besøgende få en kop kaffe i den stilfulde café, og alle kan bese udstillingerne ovenpå. Mens man sidder ved de glansfulde, sortmalede borde i caféen, kan man nyde de storstilede fotografier af Børglum Kloster på væggene. Restaureringsarkitekt Søren Kibsgaard har bistået i forbindelse med den markante makeover, som giver et nyt fundament for besøgende, der vil opleve "Vendsyssels vidunder". De rå mure og støbejernsvinduerne er bevarede, og både caféen, der byder på retter, som har taget navn efter Stygge Krumpen, og toiletet med lysekroner i loftet er en herregård værdige.

Børglum Klostervej 255 B, Børglum, Vrå. ☎ Entré 85 kr. for voksne, 40 kr. for børn ml. 7 – 16 år og børn ml. 0 – 6 år gratis. ☎ se boerglum-kloster.dk.

LØKKEN MOLELEJE

🚗 📍 (kort ▶ 151 📍)

Det var i slutningen af 1800-tallet, at de første badelystne gæster fik øje på Løkken, og siden har kystturister og folk med hang til smukke solnedgange og glade feriedage fundet vej til den lille by ved vestkysten. Men selve molen trængte til en opvikler. Og fik det, da Real-dania i samarbejde med Hjørring Kommune i 2015, som led i kampagnen *Stedet Tæller*, gav molen og de rekreative områder en omfattende renovering. Inklusiv betonbelægning, bænke, promenade og solskinsplads.

Den 200 meter lange mole har primært været brugt til at skabe læ for fiskerne, når de trak deres både på land. Nu er der skabt mulighed for nye aktiviteter i moleområdet. Spidsen af molen er indrettet til lystfiskeri, og opgraderingen af molen understreger Løkkens åbenlyse kystkvaliteter. Både borgere, kommune og lokalt erhvervsliv har været involveret i processen, og da molen blev indviet i juni 2015, udviklede det sig til en folkefest. Kærestepar kan spankulere i solnedgangsslyset på promaden, og ældre såvel som børn i alle aldre kan sætte sig på betonbænkene i midten af promenaden og nyde lyset, livet og – nå ja, hvorfor ikke – en stor is.

Sdr. Strandvej 1, Løkken.

BLOKHUS BÆK

🚗 📍 (kort ▶ 151 📍)

I Blokhushar turismen sat sig sine spor. De hvide sandstrande og nærheden til Fårup Sommerland har forvandelt et fiskerleje til et populært feriested, og trængslen har slidt på bymidten. Historisk har Blokhushar været en livsnerve for byen, og det er denne, der nu er søgt genskabt. Bækken er blevet fritlagt og løber gennem det meste af byen, inden den munder ud i Vesterhavet. Ved at åbne bækken har man både forskønnet byrummet og klimasikret byen ved regnvandsbassiner og et bredt bækforløb. Ved strandpladsen, hvor bækken løber ud i havet, er der åbnet til et bredt delta omgivet af trapper, der indbyder til både hvil og leg. En promenade forbinder byen med havet, og åbningen af bækken har haft som mål at genskabe en del af den nedslidte badebys særkende og kvalitet. Førhen gled en stor handel med tømmer gennem byen, og dette referencepunkt ses i opbygningen af bækken, der flere steder har fået trækant. Projektet er tænkt ind i en kommunal strategi for turisme.

Strandpladsen, Blokhush.

VILDMOSEPORTEN I STORE VILDMOSE

🚗 📍 (kort ▶ 151 📍)

Egnshistorie, kartoffelentusiasme og lokalt erindringssted smelter sammen i Vildmoseporten i Nordjylland. Det er jordbundsforholdene, der gør en vildmosekartoffel, og opskrifter på kartoffelsalat og kartoffelsuppe m.m. gives gerne videre på vildmoseportens hjemmeside.

I gamle dage lå der en højmos. Da den var størst, var den med sine 60 km² landets største højmos. Det var det område, staten i 1930'erne begyndte at opdyrke og opføre 19 gårdejendomme på. De 18 af dem er i dag ombyggede, og den 19. udgør Vildmoseporten. Et stolt indgangsparti til en egn og en jord, der har givet "guldet i mulden"; vildmosekartoflen.

Realdanias støtte er blandt andet gået til et nyt depotrum på vestsiden af laden, ligesom kostalden er blevet restaureret, fodergangene fjernet og bygningen klargjort til udstillinger, hvor man kan møde mosekønen, private fester som konfirmationer samt den årlige vildmosekartoffelfestival. Med nye kartoffelretter på bordet og kåring af årets kartoffelambassadører. Med afsæt i Vildmoseporten kan man komme på guidede ture i områdets natur og høre om tørvegravningen i mosen. I stuehuset skruer entusiastiske frivillige tiden tilbage til et husmandssted i 1950'erne, hvor forpagteren sov til middag med en avis over hovedet for at få fred for fluerne. I dag serverer man varm kaffe med kringle i stuehuset, ligesom der holdes erindringsarrangementer for demente.

Biersted Mosevej 277, Aabybro. © 13. apr.-31. okt. 10-20. www.vildmoseporten.dk.

LÆSØ

Det tager cirka 90 minutter at sejle til Læsø fra Frederikshavn, og undervejs falder pulsen til behageligt turisttempo. Læsø ligger bekvemt midtvejs mellem Göteborg og Frederikshavn og er den største ø i Kattegat. Omkring 1.800 mennesker bebor øen, der befolkningsmæssigt udgør Danmarks mindste kommune. Øen på 118 m² lokker med duftende fyrskove, lange sandstrande og autentiske havnemiljøer. Rig på tang, salt og jomfruhummere, med klitplantage og kunsthøj og kendt for sit saltsyderi, der i 1991 blev genoptaget i saltsydehytter, som man mener, de har fungeret på øen i middelalderen. Hvert år drages turister af sydningen i åbne jernpander ved Rønnerne på den sydlige del af øen, og saltet sælges til restauranter rundt om i Danmark. Tangtagene, der hænger som en fyldig frisur over bindingsværkshusene, udgør oplagte fotografiske motiver. Især i de solskinstitimer, Læsø kan prale af at have flest af, nemlig 1.951 timer, hvorimod landets solfattigste sted må nøjes med 370 timer mindre.

LÆSØ KUR

⌘ 𐌹 (kort ▶ 151 16)

Det var Poul Christensen fra Læsø Saltsyderi, der fik idéen. Han og hans hustru havde på

EN NYFORTOLKNING AF TANGHUSET, TEGNET AF TEGNESTUEN VANDKUNSTEN. LÆSØ.

et kurbad i Tyskland set, hvordan saltholdige bade forbedrede livskvaliteten for psoriasisramte. "Hvorfor bruger vi ikke vores restsalt til gavn for dem," tænkte han og såede dermed kimen til Læsø Kur. Et saltholdigt og smukt kursted i Vesterø, få hundrede meter fra færgeindløbet. Men det var først, da man måtte nedlægge en kirke på øen, at kurbadet kunne realiseres. Vesterø Havnekirke er fra 1954 og havde ingen tilhørende kirkegård. Det var derfor den, folk så at sige var mindst følelsesmæssigt knyttet til. Så langt så godt; nu havde man idéen, det "hvide guld", der udvindes på øen, og et sted, der i forvejen var et kulturelt og religiøst samlingspunkt. Hvad man manglede, var fondsstøtte og nogen, der troede på idéen om, at saltbade i et gammelt kirkerum kunne bringe både helse og sund turisme til byen.

Realdania gik ind i projektet i 2006 sammen med Læsø Kommune, og i 2008 kunne kurbadet indvies som et af de førende saltterapisteder i Skandinavien. I dag bliver psoriasispatienter henvist til kurbadet fra hele landet, ligesom rigtig mange andre nyder godt af kurbadet. Bag den arkitektoniske udformning står arkitektfirmaet Friis og Moltke A/S, og det er gjort med nænsom ambition. Man har bevaret kirketårnet som pejlepunkt og pirret til folks nysgerrighed ved at give det en ny underkrop. Stenene på begge sider af tårnet ved indgangspartiet er fra øen, og således er hele Læsø Kur fra yderst til inderst en vitaliserende lise, ikke kun for kurgæsten, men også for Læsø. Kunstneren Peter Ejlerskov har udsmykket kurbadet indvendigt, så det føles som et sakralt rum, når man træder ind i alt det blå. Måske bortset fra de hvide strømper, man sammen med badekåbe og håndklæde får udleveret ved indgangen. Salt indeholder naturligt olie, og der bliver galt på flisegulvet. I et af de tre behandlerbassiner er saltindholdet oppe på 30 %. Det er det samme som i Det Døde Hav. Vandet er let farvet, og let bliver man også selv. For kroppen flyder ovenpå, mens vandet bærer én. Udenfor er der boblebad i den salte vind, og i et dampbad får man læsesalt i store træspande til at skrubbe huden ren med. I receptionen ses de store sten fra det oprindelige kirketårn, som er det sidste af kirken, der er tilbage. Hvad enten man sejler til eller fra Læsø, ser man kirketårnet, der gemmer på en blødgørende oplevelse af den salige slags. At gæsterne sejler derfra bløde som hundehvalpe og med

salte kropscrerner i bagagen, ses kun som et plus.

Kurbadet har i 2018-2019 været under ombygning og er i foråret 2019 genåbnet med renoverede bade og tekniske anlæg. De karakteristiske skrånende tage på Læsø Kur er også blevet opgraderet, så de nu kan plantes med egnstypiske græsser og sukkulenter, der passer til de smukke strandenge og klitheden på Læsø. Vesterø Havnegade 28, Læsø. ☒ Afhænger af behandlingsform. Se ☐ saltkur.dk.

TANGHUSET

☒ (kort ▶ 151) ☐

Har man været på Læsø, har man med stor sandsynlighed taget et billede af et tanghus. De søde bindingsværkshuse med svulmende parykker af tang til langt ned ad vinduerne står som poetiske erindringer om en tid, hvor man på Læsø hverken havde strå eller træ. Til gengæld havde man ålegræs. Tangen var naturligt imprægneret af salt fra havet og utrolig slidstærk. At tangtagene er et særkende, som er værd at bevare for eftertiden, har der længe været enighed om. Selv det lille indtjekningshus ved Læsøfærgen er et bindingsværkshus med tangtag. Men den langfibrede tang har været svær at opdrive i nødvendige mængder, og en svampesygdom har gjort kål på mange af de tykke tage.

Realdania By & Byg er derfor gået med i en række projekter, der sammen med en lokal tækkemand vil sikre tangtagenes bevarelse. I 2013 opførte man et fritidshus på en naturskøn grund tæt på havet og gav det tangtag. Huset, der er tegnet af tegnestuen Vandkunsten, gør ikke meget væsen af sig, men ser man nærmere efter, opdager man, at også væggene er isoleret med havets lange fibre stoppet i stramme net. Huset har et lavt energiforbrug, og folk rejser langvejsfra for at se det moderne tanghus bygget med bæredygtige materialer. Huset er i dag privatejet. Tangborgvej 6, Østerby, Læsø.

AALBORG

Aalborg er en by med voksevæk. I de senere år er befolkningstallet i den tidligere så stolte industriby steget, og skruer man prognoserne frem, forventes indbyggertallet i Aalborg at stige med 8,9 % fra 2014 til 2026. På landsplan ventes stigningen at ligge på 4 %. Byen

1 Musikkens Hus. 2 Stolpedalskolen. 3 Sundheds- og kvartershushus i Aalborg Øst. 4 Streetmekka Aalborg. 5 Fiske- og badeflydebro i Nørresundby.

huser også et universitet, og generelt er dens selvforståelse ændret fra primært at være en industriby til i højere grad at være en kultur- og vidensby. Dog uden at glemme den omliggende natur, fjorden og byens mere rå historie.

Det er ikke for ingenting, at sloganet *the tough little big city* har vundet indpas. Nordjyllands hovedstad har både en stærk industriel arv, urban puls, fester i Jomfru Ane Gade og selvironi. Der er stadig udfordringer for Danmarks tredjestørste by, især i forhold til at skabe arbejdspladser og tiltrække højtuddannede tilflyttere. I den forbindelse nyder byen godt af en stadig stærkere kultu-

rel profil. Aalborg Teaters fortsatte succes og et ambitiøst hus for musikken er gode takter.

MUSIKKENS HUS

⌘ ⌘ ∇ ⌘ (kort > 161) 1

Med udsigt til Limfjorden ligger Musikkens Hus og godter sig. Det er en stor, rå og moderne kolos, der som en hval med symfonisk bug hviler sig på havnekanten. I den store koncertsal er væggene hvide og stolene beklædt med rødt stof. Arkitektfirmaet Coop Himmelb(l)au står bag de 20.000 m² med blandt andet fire koncertsale, fem scener, restaurant og undervisningslokaler. Her taler man om synenergier og musikalsk multihus.

27 ÅR TOG DET FRA IDÉ, TIL MUSIKKENS HUS STOD KLART MED FIRE KONCERTSALE OG FEM SCENER.

Aalborg Symfoniorkester, Det Jyske Musik-konservatoriums Aalborg-afdeling, Aalborg Universitets musikuddannelser og musikte-rapi, Orkester Norden og Aalborg Operafesti-val har fast til huse her, hvor væggene skrår, og vinduerne kommer i alle størrelser og udskæringer.

Det første spadestik til Musikkens Hus blev taget i 2010, men ønsket om et musi-kalsk samlingssted og storstilet kulturhus har længe samlet sig til et råb i den nordjyske muld. "Et musikhus ville give synlighed og have tiltrækningskraft. Vi ville gøre noget mere på kulturområdet for de mennesker, der allerede boede i Nordjylland, for dem, som lige var kommet, og for dem, vi vidste, var på vej." Sådan sagde fx Erik Bach, den første formand for foreningen Musikhusets Venner, som blev stiftet tilbage i 1986. Siden kom uddannelsesdelen til som bærende idé, og fra politisk hold gav man grønt lys. Tilbage var den stædige kamp for at samle midler, og det afgørende ryk kom, da Realdania i løbet af 00'erne valgte at gå ind med den afgørende støtte på 455 mio. kr. til Musikkens Hus i Nordjylland. 27 år fra idé til imponant bygning skulle der gå. I 2013 slog Musik-kens Hus dørene op til fuld orkestermusik. Forankring i det lokale byrum er sikret ved en åben plads foran Musikkens Hus samt en

havnetrappe ned til Limfjorden. Øvrige bi-dragsydere i opførelsen af Musikkens Hus var Aalborg Kommune, Det Obelske Familiefond, en række andre danske fonde, det nordjyske erhvervsliv, privatpersoner, Komitéen til Rejsningen af Musikkens Hus i Nordjylland og desuden offentlige tilskud.

Musikkens Plads 1, Aalborg. © Ma.-sø. 10-20. Øvre Foyer kan være lukket pga. koncerter eller arrangementer. www.musikkenshus.dk.

STOLPEDALSSKOLEN I AALBORG

¶ Ø (kort ▶ 161) ②

En paddehat hvor man kan lytte til musik. Trampoliner, *mooncars* og løbehjul. Skolegården på Stolpedalsskolen i Aalborg ligner ikke en almindelig skolegård, og det er det heller ikke. Der er "drøn på" denne skolegård. Hængeløjer og balcestubbe inklusive.

Eleverne i de ældste årgange har været med til at designe legepladsen ved at tegne deres drømmelegeplads og bygge modeller af nogle af redskaberne. Idéen til den digi-tale paddehat kom fra tre piger i 9A. Det er deres idé, som arkitektfirmaet Bascon har arbejdet videre med i den farverige skolegård. Baggrunden er den oplagte, at børn og unge rører sig for lidt, og at bevægelse og udlev i skoleregi trænger til at blive gentænkt. Kam-pagnen *Drøn på skolegården* startede i 2012

som et partnerskab mellem Realdania, Lokale og Anlægsfonden og Kræftens Bekæmpelse, og to år efter satte skolereformen yderligere fokus på bevægelse i skoletiden. Ud over de konkrete pladser og paddehatte har indsatsen lagt bunden for ny forskning om, hvordan man kan få børn til at bevæge sig mere. Den nye legeplads ved Stolpedalsskolen har mange moderne navne. Som læringsarena og aktivitetsplads. Men det er lyden af legende børn, der viser pladsens drønende succes. Skolegården er finansieret af kampagnen *Drøn på Skolegården*, Skoleforvaltningens udviklingsmidler, Forvaltningen for Sundhed og Bæredygtighed og Stolpedalsskolen, og den er åben for offentligheden. Stolpedalsvej 2, Aalborg.

SUNDHEDS- OG KVARTERSHUS I AALBORG ØST

☞ ☞ (kort ▶ 161 📍)

Måske har din kommune allerede fået et sundhedshus? Det synes at være et mantra i tiden, at ting skal tænkes sammen og være multifunktionelle, og i Aalborg Øst havde de en særlig god grund til at gøre netop det. Det har vist sig svært i fremtiden at få og fastholde praktiserende læger i området, og et moderne sundhedshus kan været et es i ærmet, når det gælder om at trække nye lægefaglige kræfter til området. Husets profil er interessant. Den er ikke kun et sundhedsfaglig, men helhedsorienteret. Selv kaffen, man kan købe i Kaffé Fair, er økologisk og *fairtrade*. Den serveres af unge mennesker, der i et daghøjskoletilbud har fået en fair chance og et oplæringsforløb i en socialøkonomisk virksomhed. Der er med andre ord tænkt i de sociale aspekter af sundhed hele vejen rundt i den 7.500 m² store bygning. Ud over læger, fysioterapeuter, jordemødre, nærpolti, folkefitnesscenter og apotek har også Kvarterværkstedet, der arbejder med udsatte børn og udvikling i området, hjemme her. For at få plads til det, arkitekterne har kaldt "Aalborg Østs sorte diamant", måtte tre boligblokke rives ned. Det første spadestik blev taget i 2011, og i 2012 kunne skydedørene gå op for første gang.

Sundheds- og Kvartershuset i Aalborg Øst er kommet til verden via et samarbejde mellem Realdania, Region Nordjylland, Aalborg Kommune, Himmerland Boligforening og Landsbyggefonden. Det er især de boligsociale aspekter, der har fået Realdania til at gå ind

i arbejdet med det nye sundhedshus, tegnet af arkitektfirmaet C. F. Møller. Det skaber liv i Aalborg Øst og giver beboerne et tydeligt vartegn at hænge deres områdeidentitet op på.

Fyrkildevvej 7, Aalborg Øst.

STREETMEKKA AALBORG

☞ (kort ▶ 161 📍)

Gadeidrætshuset, hvor man kan komme og dyrke streetbasket, gade fodbold, bouldering eller parkour, åbnede i 2018. Faciliteterne fungerer også som samlingssted for foreninger – unge som gamle – på tværs af bydelen Eternitten 2 km syd for Aalborg. Her har Dansk Eternit Fabrik ligget, og nu udvikles her en ny bydel. Det er fabrikkens laboratoriehale, der er omdannet til gadeidrætsmekka. Projektet er blevet til i samarbejde med blandt andre GAME, en nonprofit gadeidrætsorganisation, der arbejder for at skabe sociale forandringer gennem gadeidræt for børn og unge. Der findes også gadeidrætshuse i bl.a. Esbjerg, Viborg og København. I Aalborg er der hiphopworkshops, børneyoga, træning i slack-line og åben træning alle ugens dage.

Kridtsløjfen 10, 9000 Aalborg. ☺ Se www.gamedenmark.org/game-streetmekka-aalborg.

PADDEHATTEN GIVER WIFI TIL SKOLENS NETVÆRK, OG IDÉEN KOM FRA TRE PIGER FRA 9.A.

FISKE- OG BADEFLYDEBRO I NØRRESUNDBY

☞ 🚶 🏊 (kort ▶ 161 📍)

Ved Lindholm Strandpark 500 meter vest for Nørresundby ved Aalborg har de fået en flytbar flydebro til det hele. Om man vil lave "bomber" i Limfjorden, anløbe broen fra sin kajak eller hive friske forårssild op af vandet, så er fiske- og badeflydebroen i Nørresundby sagen. Det var tre idérige sundbynitter, der skød projektet i gang. De mente, man skulle anspore folk yderligere til at hoppe i Limfjordens vande. Det videre samarbejde er sket mellem dem og boligselskabet i Nørresundby samt NBC Marine og Aalborg Universitet. Realdania har støttet projektet som led i kampagnen *Det gode boligliv*, og broen er åben for alle året rundt. Om sommeren ligger broen ved Lindholm Strandpark, og om vinteren, når broen er placeret ved Lindholm Brygge, springer vinterbaderne i til det kolde morgengys. På sommerstedet suppleres broen med elementer, der er omfavnet af slyngplanter. De er så smart indrettet, at de gror til og skaber læ for brobrugere, der skal klæde om. Som en ekstra sikkerhedsforanstaltning er broen forsynet med tre badestiger og en sikkerhedsstige med LED-lys på. Lindholm Strandpark, Nørresundby.

GODTHAAB HAMMERVÆRK

☞ 🏭 (kort ▶ 151 📍)

Måske siger mærket "Zinck" dig noget? I hvert fald har Zincks Fabrikker ved Aalborg helt frem til 1970'erne stået bag produktionen af mangel og skovl, spade, høtyv og rive. Godthaab Hammerværk begyndte egentlig som en smedje i den nedlagte papirmølle Godthaab sydvest for Aalborg. Fiskars overtog virksomheden i 1980'erne, og siden blev stedet til "Museet Godthaab Hammerværk", drevet af frivillige.

Hammerværket er et af de sidste i Danmark, hvor både bygninger, inventar og tilhørende vandveje er bevaret. Det giver en sjælden mulighed for at se, hvordan den del af industrien, der kørte på vandkraft, virkede. De gamle maskiner drives den dag i dag af det oprindelige vandkraftanlæg, og for den besøgende gives der rigt historisk materiale om virksomheden og dens egn. Hammerværket har selv sagt stor kulturhistorisk værdi – også som fysisk vidnesbyrd om den tidlige industris arbejdsvilkår – og Realdania har derfor støttet en renovering af værket. Herunder ovenlysvinduerne i fabrikken og kullageret.

Zincksvej 2B, Svenstrup J. © 40 kr. © Se godthaab-hammerværk.dk.

TRE SUNDBYNITTER FIK IDÉEN TIL FISKE- OG BADEFLYDEBROEN I NØRRESUNDBY.

INFOPORTALER I REBILD BAKKER OG ROLD SKOV

☞ ☎ (kort ▶ 151 ☎)

Det ligner en moderne bjælkehytte og udgør en fornem indgang til en af Danmarks smukkeste skove. Arkitektfirmaet CEBRA har stået for udformningen af infoportalen, som de beskriver som "et lille stykke stiliseret skov med stammer og grene". Inspireret af skovens materialer, naturligvis. Og med solceller på taget. I alt dækker det indendørs formidlingscenter 380 m², og så er der yderligere ca. 180 m² overdækket formidlingsareal, som altid er åbent for publikum. Her kan de omkring 500.000, der årligt gæster Rebild Bakker og Rold Skov, hente inspiration til skovturen og lære mere om blandt andet kærlud, svampe og mountainbikeruter. Herfra kan skoven åbne sig – og informationerne tages med videre på mobiltelefonen.

Rebildvej 25A, Rebild. ☞ rebildporten.dk.

KYSTLANDINGSPLADSEN PÅ THORUP STRAND ER ET SMUKT SYN OG ET SMUKT STED AT SPISE FISK FRA PAKHUSET.

HAN HERRED

"Landet mellem hav og fjord" kalder man Han Herred, der ligger mellem Limfjorden og Jammerbugten. Området ligger i smørklatten mellem Thy mod vest, Himmerland mod syd og Vendsyssel mod øst og tæller både højdepunktet Bulbjerg, det nu genåbnede badehotel Svinkløv, svært modståelige badestrande ved Slettestrand og de lavvandede Vejler. Eggen har egen dialekt, årbog og sangbog, og man værner om den særlige kystkultur, der stadig kan opleves ved Thorup Strand.

HAN HERRED HAVBÅDE

☞ (kort ▶ 151 ☎)

Flere steder i landet er den gamle fiskerkultur i fare for at forsvinde. Og som den franske idéhistoriker Michel Foucault har sagt: "En nation, der mister sine både, mister sin fantasi." Et sted, hvor man har bevaret både og brugt dem til at styrke kulturen i området, er ved Jammerbugten, hvor de bredbugede havbåde gennem tiden er blevet sendt ud på havet og trukket op på stranden med wire igen. Landingspladsen, som man kalder det, blev i 2011 genetableret ved Slettestrand, og besøgende kan i dag stikke hovederne indenfor i bådværftet og se, hvordan bådebyggerne arbejder med restaurering af de egnstypiske havbåde. I det tilhørende kystkulturcenter er der ansat en etnolog, og herfra bliver hi-

storiene om havbådene givet videre. Som med andre projekter var det frivillige kræfter, der banede vejen. Foreningen Han Herred Havbåde havde siden 2007 arbejdet på at få genetableret kystlandingspladsen på Slettestrand og få gang i Han Herred Havbådebyggeri på ny. Den har også reddet fem både fra opugning.

Projektet modtog støtte fra Realdania, A.P. Møller Fonden, Nordea-fonden, Vækstforum Nordjylland og Jammerbugt Kommune. I dag er der læringepladser i bådeværftet, og i foråret 2017 blev en nybygget træbåd endda døbt ved Slettestrand. Det var 15 år siden, det sidst var sket, og dåbshandlingen trak flere hundrede mand af huse. Som fiskerens kone sagde, da hun kastede en spand vand mod skibets forstavn: "Gid held og lykke må følge i dit kølvand."

Slettestrandvej 158, Fjerritslev. ☎ Se ☞ havbaade.dk

SVINKLØV BADEHOTEL

☞ ☎ ☎ (kort ▶ 151 ☎)

"Nu kommer fuglene igen," sang Louise Toft-Hansen ved den følelsesladede genåbning af Svinkløv Badehotel den 10. maj 2019. Hun stod i Gul Stue, hotellets restaurant, hvor rummene er hvide, møblerne i varmt træ og

SVINKLØV BADEHOTEL, SOM BRÆNDTE NED I 2016, ER BLEVET GENOPFØRT EFTER ALLE KUNSTENS OG TRADITIONENS REGLER OG LIGGER NU IGEN OG PRYDER KLITLANDSKABET.

udsigten formidabel. Hele vejen rundt er der vinduer. Enkeltlagsvinduer, fordi det her er et sæsonhotel, og fordi det her drejer sig om én ting: at være tæt på naturen.

Den 26. september 2016 indtræf ulykken: Hotellet brændte ned, da der gik ild i en tørretumbler. Og med ønsket om at genskabe Svinkløv Badehotel fulgte herefter års arbejde for Louise og Kenneth Toft-Hansen, der har forpagtet det ikoniske badehotel siden sæsonstart i 2016.

Når man havde chancen for at genskabe ånden fra det ikoniske badehotel fra 1925 og Danmarks længste træhus og samtidig begynde forfra, hvad ville man så?

For forpagterparret, såvel som for arkitekter og fonde, gjaldt det om at skabe et bæredygtigt træhus, der også vil være interessant og holdbart om mindst 100 år. Genrejsningen, som Realdania har støttet, og som Praksis Arkitekter har tegnet, stod på skuldrene af de kloge beslutninger, der blev truffet ved de fire tidligere udbygninger: den lange linje, som hotellet skaber i landskabet, de ikoniske stuer og strukturen med værelser på første sal. Det udvidede og opgraderede køkkens placering i kælderen er bibeholdt, netop fordi man ikke vil ødelægge udsigten fra restauranten. Samtidig har man foretaget naturlige, nutidige opdateringer. Såsom toiletter på værelserne og at placere madeleva-

toren, der får den varme mad fra køkkenet op til restauranten, et hensigtsmæssigt sted.

Svinkløv Badehotel er et ambitiøst træhusprojekt med en tømmerkonstruktion udført med traditionelle tapsamlinger og brædebeklædning med træfiberisolering, hvor brandsikkerheden naturligt har fyldt meget. Resultatet er et åndbart hus i klitterne og en fortsat stor attraktion for hele egnen. Og så er det smukt. Og det, der er smukt, vil man gerne passe på.

Svinkløvvej 593, Fjerritslev. www.svinkloev-badehotel.dk.

THORUP STRAND FISKEPAKHUS OG LANDINGSPLADS

» 109 (kort > 151 22)

Ved kystlejet Thorup Strand ligger Skandinaviens sidste store kystlandingsplads. Her har Thorupstrand Fiskercompagni i 2014 med støtte fra blandt andet Realdania åbnet et nyt fiskepakhus, hvor det er muligt at gøre fiskene klar til konsum, samt en fiskebutik. I butikken lokker knurhane, kulmule, sej, fjæsing, søtunge, rocke og krabbeklør kunderne side om side. Og her kan man følge arbejdet med de friske fisk, lige fra bådene lander i havstokken, og til fiskene fileteres i pakhusets skærerum, bl.a. af byens unge, der har sig et godt fritidsjob. Det er stærkt motiverende for de unge i området, at der er mu-

ligheder for afsætning af fiskene både lokalt og i Aarhus og i København. Thorupstrand Fiskercompagni sælger nemlig også friske torsk, skrubber og rødspætter fra cutteren HM800 Jammerbugt, der ligger fast fortøjret ved Havnegade tæt på Nyhavn i København. Ved selve pakhuset serveres fiskeretter som stjernesud og rejesalat. Og gæsterne kan nyde dem ved bordene, lige der hvor kystbådene er landet – på stranden. Overskuddet fra salg fra såvel båd som pakhus går til at fremtidssikre det naturskånsomme kystfiskeri fra Thorup Strand.

Thorupstrandvej 329, Fjerritslev. © Ma.-sø. 11-19. thorupstrandfisk.dk.

BESØGSCENTER ØSTERILD

⌘ (kort ▶ 150 25)

Her er det muligt at komme helt tæt på møllernes lange vinger. Helt konkret er en 62 meter lang Vestas-vinge lagt i skovbunden, lige til at kigge på og røre ved. I det hele taget er besøgscentret skabt til, at man på egen hånd søger viden og bliver fortrolig med vindmøllerne. Der er legeplads og udstilling, men ingen betjening eller café. Medbring madpakker, og gå på opdagelse. Besøgscentret åbnede i 2017 og giver alle – også skoleklasser – et fascinerende indblik i arbejdet med de store vindmøller og den nyeste viden om vindenergi og naturen i området. Vindmøller er en del af Danmarks grønne profil og erhvervsmæssigt en stolthed. Men også en kilde til frustration og nabostridigheder, når de skal sættes op. De største af dem testes i Østerild i Thy. Danmarks Tekniske Universitet står bag Det Nationale Testcenter For Store Vindmøller. Her er fremtidens megamøller på op til 250 meters højde siden 2012 blevet afprøvet. Her er meget blæst og meget plads, og testcentret ligger fint i tråd med Thisted Kommunes ambition om at være førende på energiområdet.

Testcentervej 11a, Thisted. © Man-søn. 7-22. www.testcenter.dk.

THY

I Thy, der hører under Thisted Kommune, går man op i god energi. Både den, der opstår på vandet, og den, der kommer fra vindmøllerne. Thy huser også Danmarks første Nationalpark og Danmarks første havbad ved Nørre Vorupør. Området er sårbart for fraklyt-

ning og har generelt lave huspriser. Men især i Klitmøller er huspriserne steget markant de senere år, og efterspørgslen på boliger er stor.

NATIONALPARK THY

⌘ (kort ▶ 150 24)

Danmarks første Nationalpark blev udpeget i 2008, og det er en særpræget oplevelse at gå blandt træer, der næsten har lagt sig ned for sand og vind. Til alle tider har sandet taget flugten i området, og landskabet såvel som kulturhistorien i Thy Nationalpark er et resultat af det. Her kan man bestige det, der kan føles som bjerge, finde en udkigspost og tabe kæben over, hvor vidtstrakt og varieret et landskab der i grunden findes her. Et landskab, der veksler mellem klitplantager, søer, hede og havklitter. I alt dækker området 244 km² fra Hanstholm i Nord til Agger Tange i syd.

DET GAMLE RÅDHUS I THISTED

⌘ (kort ▶ 150 23)

Thistedes rådhusbygning er opført i 1853 efter tegning af arkitekten Michael Gottlieb Bindesbøll. Lyder navnet bekendt, er det muligvis, fordi det er Bindesbøll, der står bag Thorvaldsens Museum i København. Rådhuset ligger centralt på byens torv, og det er

MEGAMØLLER AFRØVES VED TESTCENTRET I ØSTERILD.

ikke nogen tilfældighed. Snarere en magtpolitisk understregning. Ejendommen har haft sit virke som både rådstue, arrest, sprøjtehus og sparekasse. Huset var endda konstrueret sådan, at arrestdelen har kunnet fungere fuldstændig adskilt fra de øvrige funktioner. Realdania By & Byg ejer i dag rådhuset. De købte det af Thisted Kommune for at sikre dets arkitektoniske og kulturhistoriske værdier gennem restaurering. Huset genåbnede i april 2010, og åbningen blev blandt andet fejret med en bogudgivelse om Bindsbølls smukke bygning. I dag har kunstforeningen Det Ny Kastet skiftende udstillinger i den gamle byrådsal prydet med originale paneler, stuklofter og plankegulve, og Thy Turistforening er flyttet ind i stueetagen. Endelig er der indrettet toiletter og garderobe i kælderen og skabt adgang med elevator fra sideindgange i Vestergade. Det er også i det gamle rådhus, at Thisted Kommunes Kulturpris uddeles, ligesom det er her, man kan blive borgerligt viet i Thisted.

COLD HAWAII

☞ 🏄 🏄 🏄 🏄 (kort ▶ 150 26)

"Vi ses på vandet," siger de i Klitmøller (med tryk på møller). De siger det i den *casual cool* modebutik Klitmøller Collective, de siger det i surfbutikkerne, og de siger det i Pandekagehuset. I Klitmøller har fiskere og surfere for længst fundet ud af at komme overens med hinanden, og byen, der ret beset er ganske lille, har med sit blomstrende iværksættermiljø inspireret andre landsdele med nærhed til bølger til at tale om at lave "en Cold Hawaii". Historien begyndte i 1980'erne, hvor især tyske surfere tog til vestkysten, hvilket de lokale fiskere i første omgang ikke brød sig meget om. Men siden er meget vand løbet i havet, og blandingen af folk i byen – og på vandet – er netop det, der giver den dens åbne charme. Hvis ikke man ses på vandet, så ses man ved Hummerhuset, surfernes klubhus. Eller mødes der til grillaften efter at være blevet vasket i bølgerne. Børnene hænger i klatretribbet, og om sommeren er der yoga på tagterrassen. Hummerhusets navn passer til dets historie som opbevaringssted for levende hummere og går fint i spænd med kystlandskabet. Realdania har støttet opførelsen af Hummerhuset og den lange strandpromenade langs vandet. Den strækker sig over 400 meter, og undervejs øjner man gamle fiskerhuse, både på land og måske en friskole i færd med at windsurfe.

Promenaden kaldes også foreningsvejen, og med handicapvenlige ramper i begge ender udgør den en af de få kyststrækninger i landet, der lægger sig fladt ned for bevægelses-hæmmede og folk, der er barnevognsramte. De unge på skateboardene, der også hører surfmiljøet til, finder selv derop. Ørthagevej 189.

HAVBADET I NØRRE VORUPØR

☞ 🏊 (kort ▶ 150 27)

I Nørre Vorupør syd for Klitmøller mærker man straks, hvordan havet har formet byen. Få steder er byens bærende historie så barsk som her i klitterne, hvor den sandede vind har gjort det svært at dyrke jorden. Fiskerne har derfor måttet tage chancer, også når vejret ikke var til det. Ved havnen i Nørre Vorupør har et havbad siden 2014 mildnet for bølgenes brusen. Sammen med en række andre parter støttede Realdania etableringen af det 50 x 50 meter store havbad, der holder Vesterhavet fra livet med en mur. Her sker vandudskiftningen via åbne luger med gitre. Der er trapper ned i badet på to af siderne, mens en anden del af badet har form som en badestrand. Det giver trygge badeforhold for badende børn og andre svømmere og for de, der vil prøve deres kompetencer udi havkajak af. Endelig har noget af havbadet regulære svømmebanemål og bruges blandt andet til svømmeundervisning og vandpolo.

Med havbadet er Nørre Vorupørs muligheder for vandaktivitet og friluftsturisme betydeligt forbedrede. Projektet ligger i forlængelse af restaureringen af molen, istandsættelsen af landingspladsen og initiativer til bevarelse af de gamle fiskerhuse i byen. Og når man kommer op af badet, kan man passende gå i sauna eller varme kroppen op med en omgang beachvolley på de nærliggende baner.

Vesterhavsgade, Thisted.

LODBJERG FYR

☞ 🏰 (kort ▶ 150 28)

Hvert 20. sekund lyser Lodbjerg Fyr op i to hvide blink. Slår man lejr i de nærliggende shelters, kan man fra soveposen se op til fyret, der strækker sig 35 meter op i himlen. Fyret er opført i 1883 af granitblokke fra Bohus i Sverige og blev fredet i 2002. Med den centrale placering midt i Nationalpark Thy har lokale aktører længe ønsket at gøre fyret mere tilgængeligt.

SIDEN 1980'ERNE HAR COLD HAWAII VÆRET ET YNDET SURFERSTED PÅ JYLLANDS VESTKYST.

Med Realdanias støtte har fyranlægget og fyrmesterboligen gennemgået en nænsom restaurering, og fyret er i dag åbent for offentligheden i dagtimerne. Ved indgangen hænger plancher, der fortæller om fyrets historie. Uanset om man går forbi eller op i fyret, er der med Lodbjerg Fyr som udgangspunkt givet grønt lys for vandreture i selskab med krybende pil og hedelyng i Thys vilde naturlandskab. Nationalparken har en velfungerende app, hvor man kan finde vandruter, shelters og udsigtsposter til turen.

Lodbjergvej 33, Vestervig. © Ma.-sø. 7-21.

DE RØDE BARAKKER I THYBORØN

⌘ (kort ▶ 150 ⌘)

Farven er det første, man ser. Mod Sea War Museums sorte baggrund og naturens milde farver stråler de røde barakker som en nyopført postkasse på en markvej. Indeni gemmer sig en drabelig historie om verdens største søslag i Nordsøen. Sea War Museum Jutland ligger i Thyborøn på den jyske vestkyst, hvor man i 1916 kunne høre Jyllands-slaget. Det kom buldrende med kanontorden mellem den 31. maj og 1. juni 1916. Mere end 240

krigsskibe var med i kampene, der kostede næsten 9.000 britiske og tyske søfolk livet. Det giver derfor mening, at mindeparken for Jyllands-slaget åbnede på denne kyst på 100-årsdagen, den 1. juni 2016. Til lyden af 25 kanonslag fra SMS Rostock. Mindeparken skal være et krigsmindesmærke på den jyske vestkyst, og for hvert tabt liv i Jyllands-slaget skal der rejses en skulptur. Figurerne bliver rejst i etaper, efterhånden som der samles midler til det. I barakkerne kan man se internationale dykkerfund, som det har taget dykkeren og idémanden til museet, Gert Normann, flere år at redde op fra havets bund. Dernede lå diverse ubådstårne, skibsklokker og meget andet fra historiens søslag. Gert Normann har med sit firma, JD-Contractor, blandt andet hevet det britiske krigsskib HMS Warrior op af dybet. Det havde ligget gemt midtvejs mellem Skotland og Norge i 100 år. På samme måde gik det med den tyske ubåd UC-30, der stammer fra Første Verdenskrig.

De røde barakhuse havde stået tomme og ubrugte hen i årevis. I 2014 indgik Lemvig Kommune, Realdania og JD-Contractor en aftale om, at bygningerne skulle renoveres, og at der skulle skabes et museumskompleks med maritimt indhold. Området har da også

efterhånden udviklet sig til en turistattraktion og en mindre barakby med maritime udstillinger, der byder på historieformidling af sanselig karakter. Enhver med interesse for Første Verdenskrig og dykkerfund vil få sin sult stillet her.

Kystcentervej 11, Thyborøn. ☉ Ma.-sø. 10-16.
 seawarmuseum.dk.

KNUDEKLINTEN PÅ FUR

☼ ☼ (kort ▶ 150 30)

Fur er et af de smukke steder i Danmark, der hver sommer sprænger rammerne for deres indbyggertal. For at sige det mildt. Fur dækker 22 km² og har i de fleste af årets måneder 780 indbyggere. Men om sommeren er der et gennemtræk på mellem 150.000 og 200.000 besøgende turister på Fur, og man forstår dem godt. De går blandt andet på jagt efter fossiler i form af fisk, fugle og insekter i moleret. Molerklinterne blev dannet for 25.000 år siden, hvor gletsjere fra nord-øst skubbede havbunden op og blottede de hvide lag af moler gennemskåret af de cirka 200 sorte askelag, der stammer fra gentagne vulkanudbrud. Her kan man med en heldig hånd støde på hen ved 55 mio. år gamle forsteninger og få et unikt ferieminde med hjem. For at styrke fortællingen om øens molerlandskab har Realdania støttet udviklingen af tre små arkitektoniske nedslag, som den besøgende kan følge på en vandrerute, der strækker sig over 600 meter. Her kan man ved selvsyn konstatere, hvordan moler og askelag er presset sammen i sirlige folder. Fra toppen er udsigten mod Livø og Mors bjergtagende.

Projektet, støttet af Realdania som et af 10 naturskønne steder, hvis tilgængelighed forbedres, har fået navnet *Diatoméer*. Det er netop diatoméer – eller kiselalger – der har inspireret til de tre arkitektoniske udsigtsplatforme udført i cortensstål. Det får en dybrød rustfarve, når det bliver udsat for regn, sol og vind. Og dermed får platformene samme farve som de røde sten. Projektet er gennemført i samarbejde med Fur Bryghus, Naturstyrelsen og Skive Kommune. Den røde vandrerute går langs klinterne, ved lavvande langs stranden og ellers på toppen af klinten. Her kan man også konstatere noget andet:

Ler er et fedtet materiale at trampe rundt i. Nordfur.

Æ KASSEHUS

☼ (kort ▶ 150 31)

Æ kassehus har taget navn efter det, det blev brugt til. Huset er fra 1917 og ligger i et autentisk fiskermiljø på Glyngøre Havn i den vestlige del af Limfjorden. Huset var opbevaringssted for sildekasser, men da erhvervsfiskeriet af sild ophørte i 1980'erne, stod også kassehuset snart tomt. For omkring ti år siden blev sildehuset bygget om til forsamlingshus. Men istandsættelsen lod noget tilbage at ønske og kunne kun bruges om sommeren. Først da Glyngøre Borger- og Erhvervsforening i 2008 købte huset, satte man Æ Kassehus ind i en større plan om udviklingen af havnen i Glyngøre. Hvorfor ikke bruge de historiske bygninger til at samle folk i stedet for sildekasser? Fra sildekasser til samlingspunkt lød mantraet, og som tænkt så gjort. Istandsættelsen, som Realdania har støttet, er sket med respekt for husets enkle konstruktion og oprindelige udseende. Huset bliver nu opvarmet og kan dermed bruges året rundt.

Færgevej 7, Roslev.

SPØTTRUP MIDDELALDERBORG BESØGSCENTER

☼ ☼ (kort ▶ 151 32)

Når Spøttrup Borg i Salling byder gæster og turister velkomne, sker det i en ny velkomstbygning. Her fortælles historien om, hvordan borgen blev til under reformationen i 1500-tallet, og det er en opløftende start på en rundtur i borgmassivet. Den nye velkomstbygning blev indviet i 2011 og er tegnet og bygget af Hans Ulrik Jensen A/S, Exners Tegnastue A/S, Stokvad & Kerstens og Rådgivende Ingeniører A/S med støtte fra Realdania, Slots- og Ejendomsstyrelsen og Skive Kommune. Den er inspireret af træ og tømmer i sit udtryk og ligger i et hjørne af det haveanlæg, der smyer sig om borgen. Når man kommer ind, åbner bygningen sig op mod borgen, og via store vinduer fra gulv til loft anes parken udenfor. Velkomstbygningen er en del af en større plan for Spøttrup Borg, som også involverer parkområdet, genetableringen af Spøttrup Sø samt en ridderturneringsbane med tribuner.

Egentlig blev Spøttrup Borg skabt som et værn mod protestantismen. Det var biskop-

perne i Viborg, der i 1520'erne så sig nødsaget til det, og Spøttrup Borg er dermed det bedste danske vidnesbyrd om et fæstningsværk fra middelalderen. Det er derfor naturligt, at borgen har fået et efterliv som museum og som herskabelig ramme om middelaldermarkeder og deciderede middelalderturneringer.

Kisumgade 32, Rønbjerg, Skive. ☎ 80 kr. Børn gratis. © se www.museum.org/kom-og-besog-os/spottrupmiddelalderborg.

Store Torv 4, Thisted.

CIRKUSFABRIKKEN

☎ 150 (kort > 150 ☎)

Drømmer man om at svinge sig i trapezen eller gå på line med sin familie, så er Cirkusfabrikken i Roslev et oplagt frirum at gøre det i. Her forenes det historiske perspektiv med det højtflyvende, legende element. Stedet var oprindeligt mejeri og har haft stor betydning for lokalområdet. Det er derfor på alle måder en innovativ tanke at lave cirkusskole, cirkuslejr og cirkusfabrik her. Et fristed for børn i alle aldre og en enestående mulighed for at støve sine klovnetricks af. Det er en gruppe cirkusentusiaster, der har skabt stedet, og her holder lokalområdets børn og unge til. Som i et alternativ til

forsamlingshusene og idrætsforeningerne. Også cirkusglade børn i alle aldre fra resten af landet og Europa finder vej hertil. Realdania har via kampagnen *Underværker* støttet et projekt, der udvider cirkusmanegen til at også at kunne rumme kontorer for andre kulturelle iværksættere. Ud over kontor og mødelokale er der træningssale, værksteder og muligheder for overnatning i det ikke mindre end 3.600 m² store mejeri. Det er Fonden Cirkusfabrikken, der står bag projektet, og de artistiske undervisere kommer fra bl.a. Chile, Kenya, Argentina og Frankrig. Hvem siger, man ikke kan trylle i et landområde?

Skivevej 84-90, Roslev. www.cirkusfabrikken.dk.

SALLING

Salling er en halvø, der skyder sig ud i Limfjorden. Den er rig på leret og frugtbar jord og beriget blandt andet med middelalderborgen Spøttrup Borg. Det, der gør Sallings natur særlig, er de stejle skrænter ned mod Limfjorden. Her giver et næsten afgrundsdybt kig ind i molerets millioner år gamle lag et historisk sug i maven. Tager man Sallingsundfærgen, ligger Mors også og venter. Selve Sal-

MED DET NYE BESØGSCENTER STARTER ET BESØG PÅ SPØTTRUP MIDDLEALDERBORG MED EN FORTÆLLING OM BORGENS HISTORIE.

DE LABYRINTISKE MINEGANGE VED MØNSTED KALKVÆRK ER POPULÆRE – OGSÅ FOR FLAGERMUS.

ling dækker cirka 500 km² og er landfast med resten af Jylland mod syd. Halvøen hører i dag – sammen med Fur – til Skive Kommune.

MØNSTED KALKVÆRK

⌘ (kort ▶ 151 34)

Man får kalkstøv på tøjet, når man besøger Mønstedes gamle kalkgruber nær Viborg. Det kan ikke være anderledes, selvom det er mange år siden, kalkproduktionen blev stoppet. I en næsten endeløs labyrint af minegange på mere end 60 km kan man komme tæt på den fascinerende historie om kalkbrydningen, der begyndte for næsten tusinde år siden. Nogle af gruberne er så store som domkirker, mens andre er så lave, at en voksen mand ikke kan gå oprejst. Man vil heller ikke være alene dernede, for godt 18.000 flagermus overvintrer i gruberne. De dybeste minegange fører frem til to søer. Ved den største vises der hver halve time et multimedieshow om grubernes historie, ved at projektører kaster billeder op på de rå vægge. Det er en sanselig oplevelse at besøge kalkgruberne, og godt 60.000 personer lægger årligt vejen forbi. Gennem det meste af 00'erne er kalkværket gjort stadig mere tilgængeligt for besøgende. Det er sket, efter at Skov- og Naturstyrelsen købte kalkværket i 1997 for at sikre det mod lukning for offentligheden. Med Realdanias støtte

i 2014 blev bygningerne restaureret, så de fortsat kan stå som eksempler på den tidlige industrialisering i Danmark. Senere blev naturen omkring kalkgruberne gjort langt mere åben og tilgængelig – også for kørestolsbrugere – og parkeringsområdet rykket en tand, så gæsterne ikke længere skal krydse en befærdet vej. Endelig har man etableret et besøgscenter og opført en café i den gamle kalklade samt åbnet udstillinger om kalkbrydning på stedet – og om flagermus. Kalkværksvej 8, Mønsted, Stoholm. ☉ Sæson-åbent fra april til oktober 10-17, derudover i ferierne. monsted-kalkgruber.dk.

SKJØDTGÅRDEN VESTRUP

⌘ (kort ▶ 151 35)

Skjødtgården var en landbrugsejendom, der lå og ikke rigtig vidste, hvad den skulle bruges til længere. I dag er det 250 år gamle gårdanlæg omdannet til 14 almene boliger. Set fra gården er det et lyserødt bindingsværkshus med stråtag, og indefra er det moderne boliger med egne små haver. Skjødtgården i Vestrup er en del af Realdanias tidligere kampagne *Bevaringsværdige Gårdejendomme*. I Skjødtgården er der kommet nye beboere til, og med nye beboere kommer også nyt liv til det lille lokalsamfund i Vestrup.

Nedre Vej 24, Vestrup.

PRAKTISKE OPLYSNINGER

FORENINGEN REALDANIA

Realdania er en forening med omkring 155.000 medlemmer. Foreningens domicil ligger i København på Jarmers Plads (se adresse under kontaktoplysninger ▶ 177). Realdania driver filantropisk virksomhed inden for det byggede miljø. Grundlaget for det filantropiske arbejde er de investeringer, foreningen foretager. Realdania har datterselskaberne Bolius og Realdania By & Byg.

MEDLEMSKAB

Alle, der ejer fast ejendom i Danmark – enten personligt eller som juridisk person – kan blive medlemmer af Realdania.

Som medlem har man mulighed for at engagere sig i medlemsdemokratiet ved valgmøderne, ligesom man får adgang til en række medlemstilbud. Medlemskabet af Realdania er gratis.

Man kan også deltage i de seks såkaldte faglige valggrupper. Det er typen af den ejendom, man ejer, der afgør, hvilken faglig valggruppe man kan tilmelde sig. Fx findes der en gruppe for landbrug, en for almene boliger og en for kommuner kaldet byudvikling. Læs mere på [realdania.dk/vær med/bliv medlem](http://realdania.dk/vær-med/bliv-medlem).

VALGMØDER

Repræsentantskabet er Realdanias øverste myndighed. Alle Realdanias medlemmer er opdelt i ti geografiske valggrupper og seks faglige valggrupper. Hvert år afholdes fire

FØLG REALDANIAS ARBEJDE

Realdanias arbejde kan følges på Facebook, LinkedIn, Twitter og Instagram. Og med appen *Realdania projekter* kan man læse meget mere om de enkelte projekter samt finde projekter nær ens bopæl. Appen er gratis og kan bruges både til iPhone, iPad og Android.

Realdania formidler løbende viden og gode historier om de mange projekter, foreningen har støttet. Fx gennem *Realdania podcast*, hvor en række lydfortællinger sætter spot på de mange gode historier og oplevelser, som Realdanias projekter rummer.

Realdania udgiver en lang række publikationer; om klimavenlige bykvarterer, historiske huse og enkelte projekter. Find dem på realdania.dk.

I de seneste år har Realdania også inviteret alle indenfor i huset på Jarmers Plads til eksempelvis faglige gå hjem-møder og konferencer eller i forbindelse med medlemsarrangementer, og tusindvis af besøgende har sagt ja til invitationen.

REALDANIA'S VALGOMRÅDER

1 Dragør, Frederiksberg, København og Tårnby kommuner. **2** Faxe, Guldborgsund, Holbæk, Kalundborg, Lolland, Næstved, Odsherred, Ringsted, Slagelse, Sorø, Stevn, Vordingborg. **3** Assens, Nordfyn, Faaborg-Midtfyn, Kerteminde, Langeland, Middelfart, Nyborg, Odense, Svendborg, Ærø. **4** Billund, Esbjerg, Fanø, Haderslev, Sønderborg, Tønder, Varde, Vejen og Aabenraa. **5** Fredericia, Hedensted, Horsens, Kolding, Vejle. **6** Favrskov, Norddjurs, Odder, Randers, Samsø, Silkeborg, Skanderborg, Syddjurs, Aarhus. **7** Herning, Holstebro, Ikast-Brandø, Lemvig, Morsø, Ringkøbing-Skjern, Skive, Struer, Thisted, Viborg. **8** Brønderslev, Frederikshavn, Hjørring, Jammerbugt, Læsø, Mariagerfjord, Rebild, Vesthimmerland og Aalborg. **9** Allerød, Ballerup, Egedal, Fredensborg, Frederikssund, Furesø, Gentofte, Gladsaxe, Gribskov, Halsnæs, Helsingør, Herlev, Hillerød, Hørsholm, Lyngby-Taarbæk, Rudersdal. **10** Albertslund, Bornholm, Brøndby, Glostrup, Greve, Hvidovre, Høje-Taastrup, Ishøj, Køge, Lejre, Roskilde, Rødovre, Solrød, Vallensbæk.

valgmøder rundt om i landet, sådan at hver gruppe afholder valg til repræsentantskabet hvert fjerde år. På valgmøderne vælges repræsentantskabet, og man kan selvfølgelig også selv stille op til valg.

MEDLEMSTILBUD

Som medlem af Realdania får man mulighed for at deltage i særlige arrangementer på steder, som Realdania har støttet. Via nyhedsbrevet Mit Realdania får medlemmerne informa-

tioner om nye Realdania-initiativer og kan deltage i konkurrencer om bøger og andre gaver. Medlemmerne får også rabatter på entrébilletten til udvalgte attraktioner. Og så bliver bladet Magasinet Bolius leveret gratis i postkassen. Læs mere på realdania.dk og mitrealdania.dk.

SÅDAN SØGER MAN STØTTE

For at søge støtte til et projekt gennem Realdania skal man skrive en ansøgning. Projektet skal understøtte forandring og udvikling inden for det byggede miljø. Dette indfatter alle menneskeskabte byggeanlæg såsom bygninger, byer, parker og kulturlandskaber. Derudover kan man med fordel læse om Realdanias strategi for det filantropiske arbejde og principperne for støtte, inden man ansøger. Der lægges vægt på, at projektet er støttet af andre, også økonomisk, for at sikre projektet en lang levetid. Realdania støtter ikke rent erhvervsmæssige formål, partipolitiske eller kirkelige formål. Alle ansøgninger behandles løbende.

Se mere på [realdania.dk/sådan støtter vi](http://realdania.dk/sådan-støtter-vi).

REALDANIA BY & BYG

Realdania By & Byg fører Realdanias mission og strategier om livskvalitet i det byggede miljø ud i livet gennem ejerskab af bygninger og arealer til byudvikling. Når Realdania By & Byg investerer i ejendomme og arealer, sker det for at udvikle eller sikre kvaliteter, som ellers ville gå tabt, og erfaringerne formidles til inspiration for andre.

REALDANIA BY & BYG KLUBBEN

Realdania By & Byg Klubben er for alle, der gerne vil ud og opleve de enestående bygningsværker og spændende byudviklingsprojekter, som Realdania ejer gennem datterselskabet Realdania By & Byg. Her betaler man et årligt kontingent og får mulighed for at følge projekterne fra start til slut og være med "bag scenen", hvor offentligheden normalt ikke har adgang. Medlemmer af Realdania sparer 25 % på medlemskab af Realdania By & Byg Klubben. Et medlemskab som privatperson koster 199 kr. for et år. Se mere på realdaniabyogbygklubben.dk.

BOLIUS

Følger man Bolius på Facebook, ved man, at både boligejere og -lejere er vilde med tips og

tricks. Om hvordan man bekæmper ukrudt, og hvordan det fungerer at bruge grov spagnum blandet med grannåle, når man planter en rododendron.

Videncentret Bolius er sat i verden for at dele ud af sin viden om hus og have og om alt fra dræbersnegle til energirenovering. Bolius udgiver det gratis, trykte Magasinet Bolius. På bolius.dk finder man på forskellige Danmarks kort sammenlignende statistik om skybrud, fjernvarmepriser og grundskyld. Med appen *Husets Kalender* gives et overblik over, hvilke opgaver man med fordel kan lave i hus og have – måned for måned.

KONTAKTOPLYSNINGER

Realdania, Jarmers Plads 2, Kbh. V.

☎ 70 11 66 66.

☎ Ma.-to. 8-16.30, fr. 8-16.

realdania.dk.

TANJA JORDANS PRISME ER EN DEL AF DEN RENOVEREDE MARIA KIRKEPLADS PÅ VESTERBRO I KØBENHAVN.

REGISTER

- A**
 Affaldstårnet i Rønne 68
 Aktiv i samfundsdebatten 6
 Als 102
 Alson – koncertsal og havne-
 byrum 102
 Amager og Ørestad 23
 Amtmandsboligen i Hjørring 155
 Anchers Hus 152
 Avedøre Flyveplads og Aeronautisk
 Aktivitetscenter Avedøre 39
- B**
 Ballonhangaren 24
 Besøgscenter Østerild 167
 Bindeballe Købmansksgård 124
 Bispebjerg Bakke 23
 Bjerre Arrest Vandrehjem 144
 Blokhushus 158
 BLOX 13
 Bolius 177
 Boltinggaard Gods 85
 Bornholms Kunstmuseum 72
 Borreby Gods 50
 Bovbjerg Fyr 114
 Bregentved Have 49
 Brummers Gaard 102
 Brundby Stubmølle 143
 Børglum Kloster 157
- C**
 Camønoen 55
 Christiansfeld 100
 Christianshavn og Holmen 15
 Christiansø 74
 Cirkusfabrikken 172
 Cirkusmuseet i Hvidovre 39
 Clausholm 145
 Cold Hawaii 168
- D**
 Damhusengens Skole 20
 Danmarks Forsorgsmuseum – Vie-
 bæltegård 86
 Danner 15
 Dansk Arkitektur Center 14
 Dan Turélls Plads 33
 De bornholmske møller 73
 Den Blå Planet 25
 Den nye Maltfabrik 137
 Den røde tråd 107
 Den Tyske Præstegård og villaen i
 Nørregade 111
 De røde barakker i Thyborøn 169
 De svære problemer 4
 Det Gamle Rådhus i Thisted 167
 Det gule palæ fra Olsen Banden 58
 Digegrevens Hus 109
 Dokk1 131
 Drachmanns Hus 152
 Dyssekilde Station 33
- E**
 Ejegod Mølle 57
 Ejer Bavnehøj 140
 Elefanthuset i Zoo 19
 Engelsholm 145
 En forening med holdninger 5
 Esbjerg Ting-, Råd- og Arresthus
 127
- F**
 Falster 57
 Fanø 107
 Fanø Bad 107
 Faxe Vandrerhjem 45
 GeoMuseum Faxe 45
 Filsø 119
 Fiske- og badeflydebro i Nørre-
 sundby 164
 Fjordskolen Byskoleafdeling 63
 Fodboldeksperimentet i Herning
 122
 Folkemødehuset i Allinge 71
 Folketeatret 13
 Foreningen Realdania 175
 Fra by til land 4
 Frederiksberg 18
 Frederiksborgs nye bymidte 19
 Fremtidens MCH 123
 Fuglsang Kunstmuseum og
 forpagterbolig ved Fuglsang
 Herregaard 59
 Faaborg 92
 Faaborg Havnebad 92
- G**
 GAME Streetmekka Esbjerg 127
 GeoMuseum Faxe 45
 Gisselfeld Paradehus 49
 Gl. Holtegaard Barokhave 32
 Godsbanen 134
 Godset 99
 Godthaab Hammerværk 164
 Gram Slot 100
 Granitbrud Vang 69
 Green Solution House 68
 Grubbe Mølle 92
 Gudhjem 72
 Guldagergaard 50
- H**
 Hammerhavn 70
 Hammermøllen Hellebæk 30
 Hammersholm Helleristnings-
 felt 71
 Han Herred 165
 Han Herred Havbåde 165
 Harteværket 98
 Hasle Havnebad og erhvervs- og
 kultur 69
 Havbadet i Nørre Vorupør 168
 Havnehallen Sjællands Odde 37
- Heart – Herning Museum of
 Contemporary Art 121
 Herberger langs Hærvejen 99
 Herskabsstalden på Rønne-
 bæksholm Gods 47
 Hindsgavl Slot 93
 Holbæk Gl. Havns Maritime Kraft-
 center 34
 Holmegaard Værk 48
 Holstebro – nyt byrum omkring
 Stora 116
 Holstenshuus 93
 Hotel Sækkjølbing 60
 Hverringe 83
 Hvidsten Kro 138
 Hærvejsherberger 146
 Højderysti Geopark Odsher-
 red 36
 Højer 111
 Højer Vandtårn 111
 Haarby Skole og Stokkebæk-
 skolen 84
- I**
 Indre by og Frederiksstaden 12
 Infoportaler i Rebild Bakker og Rold
 Skov 165
- J**
 Jollmands Gård 103
- K**
 Kalø Slotsruin 137
 Kanalbyen i Fredericia 146
 Kanonbådsskur nr. 3 16
 Kerteminde 82
 Klægager 108
 Knudeklinten på Fur 171
 Knuthenborg 62
 Kofoeds Skole i fremtiden 24
 Kolding 96
 Koncertkirken Blågaards Plads 23
 Kongsgaarden i Vester Broby 47
 Kontaktoplysninger 177
 Kornets Hus 156
 KU.BE Kultur- og Bevægelses-
 hus 20
 Kulturbroen – Musikhuset Born-
 holm 68
 Kulturhavn Kronborg 28
 Københavns Befæstning 38
 Køge Kyst + Tapperiet 45
 KØS – Museum for kunst i det
 offentlige rum 45
- L**
 Landgangen i Esbjerg 127
 Langeland 88
 Ledreborg Slotshave 42
 Lemvig Havn 114
 Lille Langebro 14

Liselund Lystslot 56

Lodbjerg Fyr 168

Lolland 58

Louisiana 31

Lundsgaard Gods 83

Lungholm Gods 62

Lydum Mølle 121

Læsø 159

Læsø Kur 159

Løkken Mølleleje 158

Lønstrup Gl. Biograf og Madpakkehuset 156

Løvenborg Slotshave 35

M

Makværket 34

Maria Kirkeplads 17

Marie Fjords Gård 117

Marielyst Torv 57

Maritimt Kulturcenter Mariagerfjord 138

Medlemskab 175

Medlemstilbud 176

Meldahls Rådhus 147

Melstedgård og Gaarden – Bornholms madkulturhus 73

Midtjylland 122

Midt- og Sydsjælland 46

Mosedeskolen 43

Multihuset Hjertet 123

Multiparken i Helsingør 30

Musholm Ferie-, sports- og konferencecenter 51

Musikkens Hus 161

Mølleriet Bjergerhougaard 141

Møn 54

Mønsted Kalkværk 173

Måløvaksen 39

N

Nakskov Skibs- og Søfartsmuseum 63

Nationalpark Thy 167

Naturbydelen Ringkøbing K 118

Naturrum Kirstinlyst – porten til Randbøl Hede 125

Nicolai 97

Nivaagaard Teglværks Ringovn 31

Nordsjælland 28

Nordvestsjælland 33

Nyborg Slot 84

Nærheden 40

Nørholm Gods og Vandmølle 118

Nørrebro 21

Nørre Vosborg 116

O

Odder 141

Oddergrisen 141

Odense 78

Odense Adelige Jomfrukloster 80

Odsherred Teater 36

Ollerup Gymnastikhøjskole 87

Oluf Bagers Mødrene Gård og Oluf Bagers Plads 80

P

Priors Hus 90

R

Ragnarok 41

Realдания By & Byg 177

Realдания By & Byg Klubben 177

Remisen i Brande 124

Renæssancehavnen 82

Ribe 104

Ribe Domkirkeplads og Kannikegården 104

Riises Landsted (ALhambra) 18

Rosens Plads 143

Roskilde Festival Højskole 41

Royal Arena 24

Rubjerg Knude 157

Rudkøbing Bymølle 88

Rungsted Remise 32

Rønne 66

Rønne Theater 66

S

Salling 172

Samsø 142

Sanderumgaards Have 82

Sandvig Strandpromenade 70

Sankt Annæ Plads + Ofelia Plads 12

Skagen 150

Skagen Grå Fyr 150

Skaterpark og byliv 7

Skjoldgården Vestrup 173

Slotfelt 109

Sofiebadet 15

Sorø Ting-, Råd- og Arresthus 46

Spinderierne i Vejle og Kedelbygningen 144

Spøttrup Middelalderborg Besøgscenter 171

Stolpedalsskolen i Aalborg 162

Store Heddinge Ting-, Råd- og Arresthus 45

Store Tårn 75

Strandpromenaden i Hjerting 125

StreetDome Haderslev 101

Streetmekka Aalborg 163

Strynø 89

Strynø Skole og Kulturhus 89

Sundheds- og Kvarterhus i Aalborg Øst 163

Superkilen og Mimersparken 21

Svanekegården 74

Svendborg 86

Svendborg Bymidte 87

Svenstrup Gods 42

Svinkløv Badehotel 165

Sydhavnen – Kvarterhuset og medborgercenter 18

Søetatens Pigeskole 12

Søholt Barokhave 62

Søndervangskolen i Viby ved Aarhus 135

Sådan søger man støtte 177

T

Tanghuset 160

Teatret Sort/Hvid i fredet slagtehal i Købbyen 18

Thomas B. Thriges Gade 79

Thorup Strand Fiskepakhhus og landingsplads 166

Thy 167

Tietgens Ærgrelse 12

Tipperne Fuglereservat 119

Tirsbæk 145

Tolne Skovpavillon 154

Torvearealer i Ikast 123

Trampestier ved Østerlars og Klemensker 71

Tranekær Slot 88

Tranekær Slotsmølle 89

Tunø Røgeri 143

Tønder 109

Taarnborg 105

Taastrup Forsamlingshus 87

Taastrup Teater og Musikhus 40

V

Vadehavscentret 106

Valgmøder 175

Vandhalla på Egmont Højskolen 142

VANDPLUS sønæs 139

Vejle 144

Vendsyssel 153

Vendsyssel Kunstmuseum 155

Vendsyssel Teater 156

Vesterbro 16

Vestermølle 140

Vestjylland 114

Vestsjælland 50

Viborg 139

Viborg – tilgængelighed til den historiske bykerne 139

Vildmoseporten i Store Vildmose 158

Vimby – andelssamfundet i Hjortshøj/Egaa 135

Voergaard Slot 154

Vordingborg Rådhus og Slotstov 49

Væksthusene, Botanisk Have 131

Y

Your Rainbow Panorama, ARoS 130

Æ

Æglageret – Holbæk Kunstforening 34

Æ Kassehus 171

Ærø 90

Ø

Øhavets Restaureringscenter 90

Østsjælland 37

Å

Aalborg 160

Aarhus 130

Aarø 102

Turen går til Realdania

© Politikens Forlag 2019

JP/Politikens Hus A/S

Udgivelsesår 2019

2. udgave, 1. oplag

ISBN: 978-87-400-5387-6

Forfatter: Jannie Schjødt Kold

Forasidefoto: Steffen Stamp.

Bagsidefotos: 1 Kim Hintze, 2 Cathrine Koppel, 3 Søren Svendsen.

Fotos i bogen: Helene Bagger: 2 tv.ø., Jesper Balleby: 108, Anne Bjerregaard: 107, Claus Bjørn Larsen: 8, 139, 140, 157, 162, 167, 169, Dorte Bülow: 72, Jens Böhme: 2 th.ø., Casper Dalhoff: 130, Astrid Dalum: 120, Jørn Deuleran: 112, Bjørn Pierri Enevoldsen: 85, 138, Lars Engelgaard: 53, Lene Esthave: 103, 118, Harteværket: 98, Kim Hintze: 2 th.n., 110, bagside ø., Rasmus Hjortshøj: 10, 41, Holstebro Kommune: 116, Kurt Rohdal Hoppe: 5, 43, Helene Høyer Mikkelsen: 147, 159, Carsten Ingemann: 69, 199, 146, 148, 174, Brian Jakobsen: 166, Jørgen Jensen: 111, Jørgen Jørgensen: 42, 44, 49, 61, 122, 123, Kristine Kiilerich: 164, Janne Klerk: 84, Cathrine Koppel: bagside m., Københavns Zoo: 19, Michael Levin: 13, Jens Markus Lindhe: 50, 79, Nils Meilvang: 74, Pia Møller Munksgaard: 131, Eske Møller: 143, Adam Mørk: 24, 106, Ulrik Pedersen: 94, Heine Pedersen: 124, Lars Schmidt: 38, Normann Sloth: 7, 15, 134, Steffen Stamp: 35, 76, 86, 87, 89, 91, 93, 100, 101, 105, 113, 144, 145, 173, Rasmus Støvelbæk Olsen: 71, Søren Svendsen: 6, bagside n., Leif Tuxen: 2 tv.m., 2 tv.n., 20, 26, 32, 36, 40, 46, 48, 51, 56, 57, 58, 59, 63, 64, 70, 83, 104, 135, 141, 142, 153, 155, 163, 170, 172, 177, Jan Kofod Winther: 31, Bjarke Ørsted: 21, Lars Aarø: 128.

Kort: Ulla Britze forflap, 28, 29, 66, 67, 75, 96, 97, 115, 126, 132, 133, 136, 150, 151, 161. Jesper Roug: 16, 17, 22, 25, 54, 55, 78, 80, 81, bagflap. Realdania: 176.

Serietitel: Turen går til

Rejsebogschef: Thomas Linder Thomsen

Redaktionschef: Tom Nørgaard

Projektleder og redaktør: Ane Børup

Redaktionskoordinator: Charlotte Hviid

Billedredaktør: Ane Børup

Grafisk tilrettelægning: Tine Christoffersen

Repro: Narayana Press

Trykkeri: GPS Group, Printed in Serbia 2019

Udgivet af Politikens Forlag

Rådhuspladsen 37, 1785 København V

☎ 33 47 07 07, ✉ politikensforlag.dk

Kopiering fra denne bog må finde sted på institutioner og virksomheder, der har indgået aftale med COPY-DAN, men kun inden for de i aftalen nævnte rammer. Institutioner og virksomheder, der ikke har indgået aftale med COPY-DAN, skal ved ønske om kopiering henvende sig til Politikens Forlag.

Forfatter og redaktion har indhentet oplysninger fra så pålidelige kilder som muligt. Vi kan dog ikke garantere for oplysningernes fuldstændige korrekthed og er ikke ansvarlige for følgerne af eventuelt senere ændringer. Redaktionen vil sætte pris på at blive gjort opmærksom på ændringer eller unøjagtigheder samt modtage forslag til tilføjelser. Skriv til Politikens Rejsebøger på ovennævnte adresse eller politikensforlag@pol.dk.

Jannie Schjødt Kold (f. 1978) er kommunikationschef for BaggårdTeatret og forfatter til bogen *Langeland – øen bag alle broer*.

Forfatter og forlag takker Realdania for oplysninger, hjælp og tilladelse til brug af fotos.

- 1 Sankt Annæ Plads. 2 Ofelia Plads. 3 Søetaterns Pigeskole. 4 Tietgens Ærgrelse. 5 Folketeatret. 6 BLOX. 7 Dansk Arkitektur Center. 8 Lille Langebro. 9 Danner. 10 Sofiebadet. 11 Kanonbådsskur nr. 3.

Danmark

0 10 20 30 40 50 Km

SVERIGE

